

У номері

Школа – це ідеологія, світогляд, це держава у державі.

Кожна школа – своя маленька держава з урядом, політикою, економікою. В нашій гімназії уряд – це Рада самоврядування. Кожен з нас є часткою єдиної спільноти – дружнього Гімназійного братерства.

**Досвід 48-ї гімназії
Шевченківського р-ну Києва – с. 130 та
4-а стор. обкладинки**

День самоврядування у гімназії: **95%** уроків у цей день проводять батьки, **5%** – самі учні. *Це реальна допомога батьків підліткам у їхньому професійному самовизначенні.*

У світі інтелектуальна власність є основним капіталом, у нашому суспільстві такого розуміння поки що немає. – **С. 86**

*Наше завдання – охопити весь район. Ми плануємо навіть вийти на вулиці, в підземні переходи – запрошувати всіх бажаючих займатися у Будинку творчості. – **С.80***

**Позашкільна освіта у суспільстві
– с. 66, 75, 80**

**Культура нації
народжується саме так!**

Колективи будинків творчості збирають до себе людей творчих, ініціативних, які працюють над тим, щоб примножити та підняти духовність народу, виховати гордість за Державу. *Діти бачать лише прекрасне, вчаться спілкуватись, кохати... Що може бути прекрасніше за таке спілкування між людьми?! – **С. 75***

ДИРЕКТОР

ШКОЛИ
ЛІЦЕЮ
ГІМНАЗІЙ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ДЛЯ КЕРІВНИКІВ
ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 3826 від 22 листопада 1999 р.

ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ
ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК

Постанова Президії

ВАК

У К Р А І Н И

5 - 05/4 11 2001

Голова Редакційної ради
Василь КРЕМЕНЬ

Головний редактор
Ольга ВИГОВСЬКА

Літературна редакція:
Олег БАКУН
Галина ПЛОХАТНЮК

Коректура:
Оксана ЄФІМОВА
Валерій ФЕДОРЕНКО

Верстка
Владислав ЗАХАРЕНКО

Відповідальний редактор
Тетяна ГОДЕЦЬКА

Фотокореспондент
Наталія БОЙКО

Адреса редакції

01033, Київ-33, а/с 116
E-mail: director@oldbank.com

© О.Виговська, ідея та концепція
© О.Виговський, дизайн та оформлення
© «Директор школи, ліцею, гімназії», 2003

ЗМІСТ

Держава і освіта

<i>Круглий стіл. Управління середньою освітою.</i>	
<i>Предмет турботи освітянських керівників</i>	6
<i>Сьома Міжнародна виставка навчальних закладів</i>	
<i>“Сучасна освіта в Україні –2004”</i>	28

Педагогіка школи

<i>Ольга Корніяка. Культура фахового спілкування –</i>	
<i>засіб реалізації соціального призначення</i>	
<i>педагога</i>	30
<i>Лілія Мар’яненко. Розвивальне навчання:</i>	
<i>психологічне дослідження</i>	37
<i>Лариса Варзацька. Методика розвивального</i>	
<i>навчання</i>	47
<i>Ольга Скальська. Формування комунікативної</i>	
<i>компетенції учнів засобами іншомовних текстів</i>	61
Позашкільна освіта в освітянському просторі	
<i>Маргарита Караваєва. День молоді – 2003.</i>	
<i>Інформація Державного комітету України</i>	
<i>у справах сім’ї та молоді</i>	66
<i>Про Всеукраїнську дитячо-юнацьку мистецьку</i>	
<i>акцію “Зелена академія”</i>	69
<i>“Зелена академія” у враженнях її гостей,</i>	
<i>учасників та організаторів</i>	70
Громадсько-державна робота позашкільних закладів	
<i>Валентина Садикова. Будинок творчості</i>	
<i>як центр культурно-мистецького життя:</i>	
<i>знахідки, досягнення</i>	75
<i>Будинок творчості як методичний центр –</i>	
<i>Інтерв’ю з директором БДЮТ</i>	
<i>Голосіївського району м. Києва</i>	80
<i>Життя, віддане дітям: пам’яті Д.П. Рокитського.</i>	84
<i>Сторінками біографії талановитої людини</i>	85
<i>Захистимо інновації: угода про взаємодію</i>	86

Управління школою

<i>Віктор Сафіулін. У центрі уваги –</i>	
<i>творча особистість</i>	88
Школа директора: шлях до майстерності	
<i>Ольга Виговська. Науково-технологічний супровід</i>	
<i>особистісно-орієнтованої освіти:</i>	
<i>авторська концепція</i>	93

<i>Олена Єльнікова.</i> Інформатизація управлінської діяльності керівників ЗНЗ	98
<i>Іван Осадчий.</i> Питання теорії і практики освітніх мереж у сільській місцевості.	106
<i>Зоя Рябова.</i> Деякі питання розвитку початкової школи з позиції національної доктрини.	114
<i>Павла Рогова.</i> Типологічні ознаки педагогічних бібліотек	120
<i>Тетяна Жижко.</i> Крок до інтеграції в європейський освітній простір	126
Наші ювіляри.	128

Інноваційна школа

<i>Маріанна Босенко.</i> Наша гімназія – це маленька “Держава зі своїм урядом”.	130
<i>Валентин Алфімов.</i> Школа майбутніх геніїв. Ліцей при Донецькому національному університеті.	134
<i>Олександр Бугайов.</i> Інформаційні комп’ютерні технології у навчанні фізики. Програмно-методичний комплекс “Фізика-7”	146
<i>Галина Юзбашева.</i> Формування дослідницької навчальної діяльності школярів. . .	149
<i>Олена Остапчук.</i> Інноваційний розвиток педагогічних систем в умовах модернізації освіти	153
<i>Володимир Арешонков, Володимир Трохименко.</i> Дистанційне навчання педагогічних працівників: досвід і проблеми	162

Освіта зарубіжжя

<i>Михайло Красовицький.</i> Шкільна освіта у бюрократичному лабіринті	170
--	-----

Ексклюзив

Ваші запитання – відповіді МОНУ	178
<i>Положення</i> про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат	179
● Організація навчально-виховного процесу в школах-інтернатах та санаторній школі-інтернаті	179
● Особливості навчально-виховного і лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу у санаторній школі-інтернат	180

**У
Н
О
М
Е
Р
І**

Директор школи, ліцею, гімназії № 5-6/2003

ЗАСНОВНИКИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П. ДРАГОМАНОВА
ВИДАВНИЦТВО
«ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Передплатні індекси:

22953

23974

Члени Редакційної ради

Віктор **АНДРУЩЕНКО**
Ірина **БАРМАТОВА**
Марія **БАРНА**
Іван **БЕХ**
Надія **БІБІК**
Володимир **БОНДАР**
Тетяна **БОРЗЕНКОВА**
Маріана **БОСЕНКО**
Людмила **ВАЩЕНКО**
Борис **ГАДЗЕЦЬКИЙ**
Микола **ГУЗИК**
Ірина **ГОРЕЦЬКА**
Лідія **ДАНИЛЕНКО**
Євгенія **ДЕМЧЕНКО**
Петро **ДМИТРЕНКО**
Володимир **ДОВГОПОЛИЙ**
Лілія **ДОНСЬКА**
Олександра **ДУБОГАЙ**
Олександр **ДУСАВИЦЬКИЙ**
Ольга **ЗАЙЧЕНКО**
Валентин **ЗАЙЧУК**
Іван **ЗЯЗЮН**
Олександр **ЛЯШЕНКО**
Людмила **КАЛІНІНА**
Юрій **КУЗНЕЦОВ**
Василь **МАДЗІГОН**
Сергій **МАКСИМЕНКО**
Юрій **МАЛЬОВАНІЙ**
Валентин **МОЛЯКО**
Григорій **НАУМЕНКО**
Віктор **ОГНЕВ'ЮК**
Іван **ОСАДЧИЙ**
Надія **ОСТРОВЕРХОВА**
Оксана **ПЕЧУРА**
Валентин **РОМАНЕНКО**
Світлана **РУДАКІВСЬКА**
Олександра **САВЧЕНКО**
Володимир **СКИБА**
Анатолій **СОЛОГУБ**
Юрій **ТРОФІМОВ**
Геннадій **ФЕДОРОВ**
Георгій **ФІЛІПЧУК**
Василина **ХАЙРУЛІНА**
Наталія **ЧЕПЕЛЄВА**
Олена **ЧИНОК**
Микола **ШКІЛЬ**

Бібліографічний покажчик статей журналу
“Директор школи, ліцею, гімназії”

185

Товари і послуги для закладів освіти

Безкоштовний Інтернет для закладів освіти 176

Сьома Міжнародна виставка навчальних закладів 26

*Журнал рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету*

ім. М.П. Драгоманова

(протоколи: № 1 від 29.08.2003 р.

та № 5 від 27.11.2003 р.)

УМОВИ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ

«ДИРЕКТОР ШКОЛИ, ЛІЦЕЮ, ГІМНАЗІЇ»

1. Статті мають бути написані спеціально для часопису «Директор школи, ліцею, гімназії» (ніде раніше не друкуються і не надіслані до інших видань). Наукові статті повинні відповідати вимогам ВАКу до наукових праць.

2. Редакція лишає за собою право скорочувати, редагувати статті, а також вносити зміни в назву.

3. За достовірність фактів, дат, назв і точність цитування несуть відповідальність автори.

4. Статті приймаються у вигляді файлів текстового редактора MS Word for Windows електронною поштою або на дискетах 3,5”.

Електронна пошта редакції: director@oldbank.com

Адреси редакції: 01033, м. Київ, а/с 116; 10186, м. Київ, вул. Освіти, 6

5. Дискети, рукописи, малюнки, фотографії та інші матеріали, надіслані до редакції, не повертаються.

6. Стаття має бути підписана всіма авторами і супроводжуватися авторською довідкою (вказати повне ім'я, по батькові та посаду), стислою анотацією.

Повний або частковий передрук матеріалів журналу «Директор школи, ліцею, гімназії» можливий лише за письмової згоди редакції.

Підписано до друку 17.12.2003. Формат 70x100 1/16.

Папір офсетний. 15 умов. друк. арк. Наклад 4300.

Передвидавнича підготовка і видання: **О.С. Виговський**

03037, м. Київ, вул. Освіти, 6

Свідоцтво: ДК №1021 від 22.08.2002 р.

Друк: Акціонерне товариство «Книга». Зам. 3-254

ДЕРЖАВА І ОСВІТА

*Лише в загальнолюдському діалозі ми
зможемо знайти шляхи подальшої модер-
нізації національної системи освіти*

Василь Кремень

*Місію підйому природничої
і математичної освіти мають взяти
на себе педагогічні університети*

Віктор Андрущенко

УПРАВЛІННЯ СЕРЕДНЬОЮ ОСВІТОЮ. ПРЕДМЕТ ТУРБОТИ ОСВІТЯНСЬКИХ КЕРІВНИКІВ

Віктор АНДРУЩЕНКО

Ректор НПУ
ім. М. П. Драгоманова,
академік АПН України,
професор

Потребують узгодженості знання випускників загальноосвітніх шкіл із вимогами університетів до своїх майбутніх абітурієнтів.

За моїм глибоким переконанням сучасна педагогічна освіта має бути максимально наближеною до високої науки в широкому розумінні цього слова. А **новий учитель має оволодіти навичками науковця, дослідника.** Без цього в школі ХХІ століття йому робити нічого. Інформаційна революція подвоює, а то і потроює наявні знання через кожні півтора-два роки. Якщо вчитель зупиниться у своєму пізнанні, він стане носієм застарілого знання, а його учні підуть у світ з викривленим світоглядом, хибними переконаннями, ілюзійними мріями. Базовою складовою організації навчального процесу в педуніверситетах повинні стати сучасна наука, новітні методики, педагогічна майстерність та її **новітні технології.** Саме такі технології й **розроблено в нашому університеті.**

Обома руками підтримую своєчасну пропозицію міністра щодо нарощення природничої й математичної підготовки школярів і, відповідно, майбутніх педагогів.

Послаблення уваги до неї стало помітним, як кажуть, незброєним оком і не тільки в Україні, а й у

Європі та світі. Так ректори Садовничий (Московський університет), Алферов (нобелівський лауреат, Фізико-технологічний університет), Матросов (Московський педагогічний університет) у своїх виступах на з'їзді Російського союзу ректорів університетів *означену проблему* інтерпретували як таку, *що створює загрозу національним інтересам Росії.* Тривогу підняли й фахівці США. Національна комісія з освіти зробила висновок, *що у найближчі 20-25 років саме через послаблення математичної і природничої підготовки школярів і відповідних спеціалістів США можуть стати безпорадними перед вимогами часу.* Щоб зарадити цьому, створено спеціальну програму з відповідним обсягом фінансування – в перший рік **5 млрд. доларів!**

Я переконаний, що місію підйому природничої і математичної освіти мають взяти на себе педагогічні університети. В Україні має бути розроблена спеціальна програма підтримки дітей, які мають відповідні здібності і бажання вивчати ці дисципліни. Університети мають піти назустріч школі, частіше організовувати олімпіади, конкурси, математичні і природничо-наукові змагання, освітні ігри тощо.

Ми разом з іншими університетами беремо на себе зобов'язання розробити відповідне методичне забезпечення, підготувати підруч-

КРУГЛИЙ СТІЛ

Підготовлено
за матеріалами
Колегії МОНУ від
21.08.03 р.

**Ольгою
ВИГОВСЬКОЮ**

ники нового покоління, ігрові завдання.

Сьогодні спостерігається значний розрив між рівнем знань випускника загальноосвітньої школи і вимогами вузів. Як відповідь на ситуацію у бульварних газетах і у вуличних підземних переходах нерідко стали оголошення “Готуємо – приймаю вступні іспити”. Часто репетиторство здійснюється за хибними методиками, без врахування психологічних і психофізичних можливостей дитини. В результаті процвітає узаконене здирство й хабарництво, тінь якого падає на університети. Головна небезпека полягає в тому, що *дитина приходить на перший курс до того стомлена, що їй*

потрібно коли б чи не рік для нормального включення у вузівський навчально-виховний процес.

Ми можемо покласти цьому край через створення мережі центрів доузівської підготовки і реабілітації, в яких заняття проводилися б за апробованими методиками з урахуванням психологічних і психофізичних можливостей абітурієнтів. У тісній співпраці зі школою університет міг би налагодити відповідне тестування випускників, рекомендувати їх до вищих навчальних закладів на ті чи інші спеціальності. Подібний центр відкрито нами в Олександрії, плануємо відкрити ще в інших малих містах країни.

Продовжується перехід до 12-річної школи. Надбанням у цій складній роботі можна визнати *вчасне розроблення спільно із МОН не лише нормативної бази переходу школи на нову структуру, а й теоретико-методологічне обґрунтування цілей, змісту організаційних засад функціонування 12-річної школи.*

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

Успішно впроваджуються державні стандарти початкової освіти. Основою для цього є підручники нового покоління. **Лише протягом 2000-2002 років підготовлено і видано 17 підручників для 1-2 класів, окремі з них мовами національних меншин.** Своєчасно підготовлені підручники для 3-го класу, деякі з них вже надійшли в школи. Їх авторами переважно є науковці АПН.

Розроблення навчально-методичного забезпечення початкової ланки супроводжується його експериментальною перевіркою на практиці. Насамперед, шляхом незалежної експертизи в різних регіонах України, що організовує міністерство, а також дослідницькою роботою науковців в експериментальних школах. Методична підтримка має поки що обмежений характер. Видання методичної літератури спирається в основному на ініціативу видавництва,

не завжди тих, що дістають цільове фінансування підручників. Необхідна державна підтримка методичних видань, які конче необхідні і вчителів, і директору, і завучу. Гостро необхідними також є напрацювання, які зорієнтовані на зміни в управлінській діяльності, у підготовці вчительських кадрів.

Надія БІБІК

Академік-секретар відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті АПН України

ОСНОВНА ТА СТАРША ШКОЛИ

Завершена розробка другого покоління державних стандартів для цих ступенів школи, що охоплює базовий навчальний план, характеристику змісту освіти в розрізі семи освітніх галузей, вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів. *У модернізації змісту, на жаль, участь науковців НАНУ була обмеженою.*

Шкільна дійсність потребує уваги і до 11-річної школи, і до 12-річної. 11-річна сьогодні виступає полігоном для відпрацювання основних параметрів змісту нової школи: відповідності пізнавальним, психофізіологічним можливостям учнів, прогнозу-

вання ресурсів для розвантаження навчальних вимог тощо. **12-річна** зумовлює прогностичні пошуки оптимальних моделей навчання в основній і старшій школі.

ПРОФІЛЬНА ШКОЛА

Над створенням проекту концепції профільної школи працювали співробітники Інституту педагогіки АПН України. Необхідна орієнтація старшої школи на широку диференціацію, варіативність, багатoproфільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти, що відповідає різноманітності задатків, здатностей учня, його індивідуальним нахилам до того чи іншого виду діяльності. У профільних загальноосвітніх закладах передбачається панування змісту базових предметів на різних рівнях. За такими програмами: загальнокультурна підготовка – це рівень стандарту або обов'язковий мінімум змісту навчального предмета, який не потребує його подальшого вивчення, рівень загальноосвітньої підготовки – це обсяг змісту, достатній для подальшого змісту вивчення, в тому числі у ВНЗ, і програми профільної підготовки – зміст навчання поглиблений, передбачає орієнтацію на майбутню професію. *За таких умов справдиться теза про надання можливостей кожному учневі реалізувати власну освітню траєкторію. Необхідно, щоб принципи профільності навчання, питання кількісного співвідношення обсягів профільних і елективних курсів, узгодження кількості годин з нормативами фінансування, достатність умов вибору варіантів освіти та інші стали предметом широкого обговорення в освітньому середовищі, адже лише практика, експеримент у купі з ком-*

петентною думкою фахівців можуть підтвердити або спростувати теоретичні викладки.

Наведу промовистий приклад. Два місяці тому в *Інтернеті* було зафіксовано 30 тисяч публікацій щодо впровадження профільного навчання в Росії, від відгуків батьків і учнів до думок спеціалістів різних галузей. Від газети “Краматорские огни” до наукових видань. *У нас ця тема не набула резонансу всередньовидного масштабу.* Дуже потрібно, щоб далі через врахування різних даних можна було перебороти індивідуальність кожного факту і осмислити типове, показове, перспективне у вирішенні цієї соціально-педагогічної задачі надзвичайної ваги.

У 2004 році завершується термін дії угоди про співробітництво МОН та АПН, яке було дієвим і результативним. *Найближчим часом президія АПН планує нові програми такої взаємодії. Пріоритетними в ній мають стати впровадження держстандартів, розроблення типових навчальних планів, конкурсних підручників і т. і.* Але не чекаючи дії нової угоди треба пришвидшити розгляд державних стандартів для основної і старшої школи. Це дасть змогу здійснити наступні кроки з розробки програм, створення підручників та йти далі.

Серйозним завданням для науковців є розгортання педагогічних експериментів різних рівней для відпрацювання освітніх моделей, випробування варіантів навчальних програм, способів поєднання предметів і курсів профільного змісту в різних умовах навчання від елітної міської школи до віддаленої гірської.

Про фактор часу. Важливо домогтися злагодженості, тактовності дій всіх суб'єктів освітнього процесу у реальні строки.

Зроблено чимало. Прийнято багато нормативних актів. Комітет підготував і провів через ВР цілий ряд законопроектів, включаючи зміни і доповнення до існуючого законодавства.

Сьогодні у нас **законодавством**

охоплена вся освітянська сфера. Є закони про дошкільну освіту, про позашкільну освіту, про середню освіту, про освіту, про вищу освіту, про професійно-технічну освіту і т.д. Я не кажу про наукову і науково-технічну діяльність. Одним словом, ніби урегу-

льовані основні освітянські проблеми. Створено єдине правове освітянське поле.

Міжпарламентська асамблея країн-учасниць СНД *багато законів України бере як моделі, як зразкові* для того, щоб рекомендувати їх усім іншим учасникам співдружності незалежних держав. Це велика справа, яку робить і зробила Україна.

ТИСЯЧА І ОДНА ПРОБЛЕМА

Найперша, найгостріша, найважливіша – це *заробітна плата освітян*.

Умова, яка була поставлена Урядом – внесення змін до Закону про державний бюджет на 2003 рік, була виконана Верховною Радою.

У травні була прийнята постанова КМ про підвищення з 1 травня на *19%*, а потім на *12%*. Фактично, крім Києва, рішення не було реалізовано. За нашими даними з кожної тисячі викладачів ще сьогодні відпускних не одержали 15 чоловік.

Рівень заробітної плати освітян архі низький і в середній школі, і в дошкільній освіті, і у вищій школі. *Цікаві такі дані:* в Білорусії середня заробітна плата вчителя *220 доларів*, в Молдові – *180 доларів*, в Словаччині – *280 доларів*, в Польщі – *500 доларів* а в Україні – *45 доларів*. Це результат недостатньої уваги держави, суспільства і всіх тих, хто зобов'язаний відповідати за освіту.

На цьому терені можна було б багато зробити, *треба тільки пошукати ті резерви, яких у нас безліч і спрямувати їх туди, куди треба – на освітянську ниву*. Ми вважаємо, що невідкладно заробітну плату вчителів треба підняти у три рази, а заробітну плату викладачів ВНЗ – у два.

Освіта має бути найголовнішим пріоритетом в Україні. Ми все надолужимо, зробимо, крім того, що втрачимо в освіті. Це найгостріша проблема!

Друга проблема – життєвий рівень

наших учнів. Це стосується у більшій мірі *80%* учнів та їх сімей. Йде затування народжуваності і скорочення населення. **Зараз у нас вже мінус 5 млн.**, а народжуваність становить лише **386 тисяч дітей в рік**.

На базі **НАНУ** цього року

створено інститут демографії і соціального розвитку. **За всіма прогнозами у 2040 році дітей народиться на 100 тисяч менше.** Цей процес, як кажуть, пішов. Нам треба готуватися до цього, й до новачій відноситись дуже обережно, продумано. Треба їх вводити, щоб не наламати дров.

Сергій ДОРОГУНЦОВ

Комітет з науки і освіти
Верховної Ради України

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Нам вдалося зберегти професійну освіту. Це майбутнє України. Запрацює промисловість – запрацює сільське господарство. Нам потрібні технологи, агрономи, зоотехніки, лікарі і т. д. *Зараз ми готуємо в основному економістів і юристів. Але не тільки цим живе суспільство і наша держава.*

Верховна Рада, нарешті, провела День Уряду з питань освіти і два засідання парламентських слухань, присвячених загальній середній і професійно-технічній школі. За цими слуханнями були прийняті постанови ВР. Зокрема, йшлося, про розробку державної програми розвитку освіти в Україні, про післядипломну освіту, про виховання дітей і молоді. Спільними зусиллями, коли ми розв'яжемо основні ці проблеми, нам вдасться зберегти все найкраще, що є в нашій освіті.

Репліка Міністра В.Г. Кременя. Широ хочу вірити, що такий настрій буде панувати, коли Ви і Ваші колеги будуть голосувати за бюджет 2004 року. Ми будемо тоді щиро Вам вдячні!

З прийняттям Верховною Радою Закону України “Про дошкільну освіту” працівники цієї освітньої ланки отримали новий імпульс, долають сьогодні те негативне, що нагромадилось впродовж останніх років.

Людмила КОТОВА

Завідуюча дитячим садком №61 м. Суми

Тепер ми маємо Закон, що регулює функціонування дошкільної освіти, його не було і за р а д я н -

ських часів, Положення про дошкільний навчальний заклад та Положення про навчально-виховний комплекс.

Від призупинення процесу згорання ми вже перейшли до цілеспрямованої роботи по оптимізації мережі, створенню гнучкої системи освітніх послуг, яка б найбільш задовольняла потреби дитини та їх батьків. Відновлюють свою діяльність тимчасово закриті дитячі садки, запроваджуються нові сучасні моделі та форми здобуття дошкільної освіти. Серед найбільш поширених є: профільні дошкільні заклади, санаторні, комбіновані, заклади компенсуючого типу та інші. Останнім часом зростає попит на групи з короткотривалим перебуванням дітей. Це прогулянкові групи, групи вихідного дня та інше. Наразі на Сумщині таких груп біля 100.

В умовах не простої демографічної ситуації на селі, неповної завантаженості загальноосвітніх шкіл, обмеженості коштів у нашій області, як і в інших регіонах, добре зарекомендувала себе практика створення закладів типу “школа-дитячий садок”, а також дошкільних груп при загальноосвітніх школах. Однак тут не без проблем. Якщо, нарешті, знято суперечливе питання з фінансування закладів “школа-дитячий садок”, то введений новий формульний розрахунок не враховує дітей дошкільних груп при загальноосвітніх школах. Діти не входять до контингенту ні школи, ні дошкільного закладу. А таких на

Сумщині біля 2 тис. Нагальним є питання приведення бюджету у відповідність до даних охоплення дітей дошкільною освітою, всіма формами без виключення.

Від своїх колег я знаю, що особливо гостра проблема фінансування дитячих садків постає в сільській місцевості, а їх в Україні – 50 відсотків. Так, під час реформування аграрного сектора економіки, у зв'язку з розпадом або перетворенням колишніх колгоспів у приватні сільськогосподарські підприємства, значна кількість дитячих садків на селі втратила власника і припинила свою діяльність. Але попит на дошкільну освіту не зменшується ні в селі, ні в місті.

На жаль, в гірше положення потрапляють ті, хто краще працює по охопленню дітей. Так на Сумщині при охопленні 57 відсотків від загальної кількості дітей при застосуванні нового формульного розрахунку випадає з фінансування утримання 8 відсотків дітей в сільській місцевості та 14 відсотків в містах.

Певні фінансові труднощі відчуваємо також при оздоровленні дітей в дошкільних закладах. Якщо міські ради здебільшого виділяють кошти на оздоровлення дітей дошкільнят, то сільські дитячі садки можуть про це тільки мріяти. Бажано, щоб кошти на оздоровлення дітей дошкільного віку закладалися в бюджеті країни, як це передбачено для деяких категорій громадян.

Пропонуємо внести в систему фінансування рішучі, коригуючі зміни, які б сприяли розв'язанню існуючих проблем. Адже ми маємо пам'ятати, що інвестиції у дошкільну освіту – це інвестиції у розвиток держави, її майбуття.

СТАН ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

Серед найболючіших проблем – стан здоров'я дітей.

Нас не радує статистика. Збільшується кількість дітей, що мають різні відхилення стану здоров'я та хронічні захворювання. Останнім часом суттєво скоротилась мережа медичних закладів на селі, а отже, і медичних працівників. Диспансерним обліком охоплю-

ються лише діти старшої групи. Вважаємо, що **необхідно посилити відповідальність і контроль за цією роботою з боку органів охорони здоров'я.**

Законом “Про дошкільну освіту” передбачено введення посад педагога з фізичної культури, соціального педагога, психолога, 30-годинне навантаження вихователів. Проте, **місцеві органи не можуть забезпечити виконання цієї норми закону через обмеженість фінансування. До того ж і досі діють штатні розписи 1974 року.**

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. визначена мета – створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості. В дошкільному закладі це можливо лише за умов створення предметно-ігрового розвивального середовища, в якому б діти могли проявити власну ініціативу, творчість, самоорганізацію. **В останнє десятиріччя кошти на придбання іграшок і навчальних посібників практично не виділяється.**

На дворі третє тисячоліття, а педагоги-дошкільники продовжують власноруч ремонтувати, оновлювати, майструвати, малювати, шити.

Для мене як і для моїх колег дошкільна освіта стала власною долею. Мені боляче, що в сучасному соціумі нам стає все важче, хоча робимо все можливе, щоб виховувати малят на засадах загальнокультурних цінностей, навчати цінувати в людні такі якості як доброта, чесність, щирість, бути милосердними, толерантними.

Ми вкрай схвильовані зростанням насильства, агресивності, що спостерігається вже в дитячому середовищі. **Діти, на жаль, із задоволенням грають у “терористів”, “термінаторів”, “крутих”.** А це все – з екранів телевізорів, що ранив вразливу дитячу душу. А естетична й національно-патріотична спрямованість товарів для дітей! **Чи не забагато серед ігор та іграшок, якими грається наша малеча, товарів іноземного виробництва?** Вважаємо, що ця проблема повинна хвилювати кожного, бо саме з іграшки починається формування у дошкільників духовності, моральності, національної належності.

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ

Батьки нашої малечі і самі ще молоді люди віком від 18 до 25 років, у яких часом відсутній відповідний досвід. На жаль, **зникає сімейне виховання, яке існувало, коли поряд жили декілька поколінь.** Однак, в наш час **недостатньо науково-популярної просвітницької літератури для молодих батьків,** не повною мірою використовуються засоби масової інформації, що могли б прийти на допомогу родині. Треба започаткувати на державному радіо та телебаченні освітні канали, мережу освітніх програм для батьків.

Названі проблеми – лише частка з багатьох, які необхідно невідкладно вирішувати.

Учасники колегії МОНУ –

віртуальні учасники круглого столу

Курс, обраний МОН, дає можливість не відставати від провідних країн в освітянському просторі. Прогресивний розвиток освіти очевидний.

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКОЛИ І СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВЧИТЕЛЯ

Хронічна нестача вчителів залишається проблемою, багато хороших фахівців залишають школу, педагогічні ко-

Юрій КРАВЕЦЬ

Голова Рівненської ради профспілки працівників освіти і науки

лективи старіють, для молоді робота в школі не приваблива. В школі залишаються вчи-

телі-ентузіасти. Турбує думка: *скільки ж витримають ті, хто навчає, виховує всупереч усім життєвим негараздам.*

Мізерна заробітна плата вчителя не єдина проблема освіти. Фінансове забезпечення інших видатків не в кращому стані. При факті, де є збільшення в абсолютних показниках загального фонду фінансування, там призупинено окремі статті освітянських законів. Минулий навчальний рік був сповнений невизначеністю фінансових асигнувань освіти. Незважаючи на вживані заходи МОН і профспілок, у Законі про державний бюджет 2003 року освіта як стратегічна галузь згадується зі словом “призупинити” 10 разів. Спеціальні дослідження Міжнародного Валютного фонду щодо дослідження ефекту бюджетних реформ в ряді країн світу засвідчують, що найбільш продуктивними є державні інвестиції і видатки на освіту та охорону здоров’я. У нас у галузі освіти мало помітні зміни у бік продуктивного спрямування коштів.

Детальний аналіз програми діяльності КМ, бюджетної резолюції не дають підстав для сподівань щодо помітного збільшення на освіту (за міжнародними стандартами – не менше 6% ВВП).

Вимагає негайного вирішення питання відшкодування боргу освітянам за ст.57. Адже порушення законодавчо визначених термінів виплат за цією статтею спричинило чимало судових позовів вчителів. І ці справи порушувались далеко не завжди з ініціативи галузевої профспілки. Судова гілка влади визнає ці позови правомірними, а місцеві суди їх задовольняють. В силу об’єктивних причин подібні справи лягають важким тягарем на місцеві органи влади. Отже існує нагальна необхідність у законодавчому вирішенні зазначеної проблеми. Перші кроки вже зроблені профільним комітетом Верховної Ради, який підтримав законопроект про визнання державного боргу згідно аб.8-10 частини першої ст.57 Закону про освіту. Без законодавчо визначеної реструктуризації боргів за ст.57, – зняти проблему, уникнути судових позовів не вдасться.

Турбує невизначеність термінів та механізмів реалізації інших законодавчих гарантій. Йдеться про встановлення базової величини заробітної плати педагога, посадових окладів на рівні не нижчому за середню заробітну плату у промисловості. Сьогодні співвідношення цих показників складає лише близько 50%. Галузева профспілка переконана, що при здійсненні будь-яких змін в оплаті праці освітян, у тому числі і при переході на оплату праці на основі єдиної тарифної сітки, слід обов’язково враховувати означену норму.

Державна програма “Вчитель” передбачає блок заходів соціально-економічного плану, вчителів позбавлено оплати відряджень на курсову перепідготовку в повному обсязі, можливістю забезпечити себе методичною літературою. Позбавлення сільських педагогів права на безплатне житло з опаленням і освітленням призвело до їхніх реальних втрат у доходах на 50-70 грн. на місяць і більше. Більшість сільських вчителів позбавлено і підвозу до місця роботи

Не додає нікому доброї настрою коли проблеми освітян вирішуються шляхом колективних трудових спорів. Однак реалії сьогодення такі, що

профспілка з рідним міністерством перебуває в колективному трудовому спорі. Фактом є те, що працівники галузі пішли цього року у відпустки не отримавши підвищення оплати праці, отже **існує реальна заборгованість перед освітянами.**

Вимога, що стосується затвердження нової інструкції обчислення заробітної плати і виконання якої залежить від МОН, сьогодні теж не виконана. Ситуація, що склалась, вимагає понов-

лення переговорного процесу, використання усіх не заборонених законодавством впливів на відповідні структури з боку ЦК профспілки і МОН, як у реформуванні галузі, так і затвердженні бюджету на 2004 рік, зокрема в його частині щодо забезпечення вимог, висунутих працівниками галузі.

Треба всім усвідомити: лише забезпечений вчитель у піднесеному доброму настрої здатен дати глибокі і міцні знання.

Як кажуть «Держава, яка вважає ціну освіти надмірною, незабаром узнає ціну неписьменності».

Для втілення завдань національної освіти на рівні кращих міжнародних стандартів треба демократизувати те, що може бути демократизовано, але всі формальні аспекти мають мати держстандарт. Ось кілька побажань:

а) 12-бальна система оцінювання, яка зараз існує в школах, не співпадає з різноманітними системами оцінювання ВНЗ. Це створює певний дискомфорт для колишніх учнів. І передусім для випускників сільських шкіл. **Система вищої освіти, на жаль, існує окремо від освіти середньої, як за змістом, так і формою навчання. Треба цілісний підхід до розробки навчальних програм від дитячого садка до ВНЗ та закладів післядипломної освіти.** За сприяння МОН *Харківщина*, наприклад, зважаючи на високий науково-методичний потенціал регіону, **в змозі розробити регіональну модель такої інтеграції.** Кажуть, що неможливо навчити тому, чого не треба суспільству.

● **Треба чити і тому, чого суспільство ще не розуміє.** Батьки, наприклад, не розуміють, що зараз відбувається в освіті, тому що і досі спираються на свій власний шкільний досвід. Вони не знають, як треба готувати дітей до школи. Як помітити відхилення від нормального розвитку дитини і що треба робити у тому, чи іншому випадку. Стан здоров'я дітей шкільного віку дуже непокоїть батьків і педагогів. Добре, що в початкових класах упроваджується курс «Фізичної культури і охорони здоров'я», тоді як

в середніх і старших класах було б доцільно зробити урок фізкультури більш рекреативним, ніж виконання нормативів, розрахованих на регулярне тренування учнів.

● **Не вистачає вчителів, особливо у сільських школах.**

Школа старіє.

Широко готується армія молодих учителів, які зникають, наче вода в пісок. Тай ті, хто прийшов до школи, інколи працюють ледь-ледь, шукаючи іншу, цікаву в грошовому аспекті, роботу і часто залишають школу під час навчального року. А це вже погано не тільки для школи —

Володимир КУДРЯВЦЕВ

Вчитель ЗОШ І-ІІІ ступеня №3 м. Харкова, переможець Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року-2003», заслужений вчитель України

це **марнотратство державних коштів.**

● **Стосовно профільного навчання.** Важливим рішенням є впровадження незалежного профільного тестування. Але було б доречно, з точки зору старшокласників, батьків та вчителів, відповідно до програм профільного навчання залишити у перспективі на 12 рік тільки вивчення предметів, що є профільними в обраному учнем ВНЗ, а іспити з решти предметів за курси середньої школи складати після 11 класу.

Задля сприяння демократизації та екології освіти, захисту прав фізичних суб'єктів в освіті **плануємо створити протягом навчального року українську громадську організацію батьків, педагогів та викладачів, школярів старших класів та студентів.**

Капітально відремонтовано 58 шкіл, у решті навчальних закладів проведено поточний ремонт. Закінчується будівництво трьох нових шкіл. Це Княжицька загальноосвітня школа I-III ступенів Броварського району,

Микола ЛУПА

Заступник голови Київської обласної державної адміністрації

Півнівська школа I-II ступенів Фастівського району, Лютижська – Вишгородського. Завершується реконструкція Вінставівської школи I-II ступенів Васильківського району.

Газифіковано 30 шкільних котелень. Додатково збудовано 21 міні-котельню, якими забезпечено біля 40% сільських шкіл, що дають можливість отримати значну економію бюджетних коштів і, головне, забезпечити нормальні умови навчання і виховання учнів. У нас залишається ще біля 20% котелень, які потрібно реконструювати і це буде зроблено в наступному році.

Турбота про освітню систему області є характерною для діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування не лише в період підготовки до нового навчального року.

За попередній навчальний рік було прийнято 14 розпоряджень голови обласної державної адміністрації А. А. Засухи з питань функціонування освітньої галузі. Також обласною радою було затверджено 6 комплексних програм щодо розвитку освіти.

Серед них програми:

- “Розвиток позашкільних навчальних закладів”;
- “Шкільний автобус”;
- “Вчитель”;
- “Обдарована дитина”;
- “Підготовка кваліфікованих кадрів”;
- “Розвиток краєзнавства”.

Прийняття цих розпорядчих доку-

ментів дає можливість створити реальні умови для реалізації вимог усіх законодавчих і нормативних документів щодо переходу на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання.

● Розпорядженням А. А. Засухи від 20 вересня 2000 року №513 усім директорам загальноосвітніх шкіл встановлена надбавка до заробітної плати. Вона складає від 70 до 160 гривень. Цю надбавку отримують усі директори шкіл, а з вересня 2002 року і керівники дошкільних та позашкільних навчальних закладів.

● Ще одним розпорядженням голови обласної державної адміністрації зобов'язано створити в кожному місті і районі дитячі будинки змішаного типу, як альтернативу школам-інтернатам. Сьогодні таких закладів 29. У них виховується 1071 дитина. За п'ять років їхньої роботи ми переконалися, що це один із реальних шляхів вирішення проблеми дитячої бездоглядності.

● У відповідності з обласною програмою “Сільська школа” в усіх закладах освіти нашої області четвертий рік в межах варіативної частини навчальних планів вивчається курс “Київщиназнавство”. Сьогодні він є органічною складовою навчально-виховного процесу в школах, професійно-технічних училищах і вищих закладах освіти.

● В області за останні роки створено потужну базу для підвищення кваліфікації, перепідготовки та методичної роботи з педагогічними кадрами. Йдеться про наш обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів. У його розвиток за останні роки вкладено більше 1 млн. гривень. Минулої весни ми відкрили музей історії освіти області та власний редакційно-видавничий центр. Інститут, маючи відмінну навчально-матеріальну базу та достойне кадрове забезпечення, не може отримати ліцензії для підготовки вчителів, бо ніяк не подолає бар'єри, виставлені державною акредитаційною комісією. Як не дивно, але заклади освіти, що мають набагато гіршу базу, або й не мають її

зовсім, такі ліцензії отримують набагато швидше.

Це питання для нас є дуже важливим, адже ми **сьогодні відчуваємо гостру потребу в педагогічних кадрах.**

● На початок навчального року **кількість вакансій** в загальноосвітніх школах становила **303 особи**, а наприкінці червня, початку липня ця кількість перевищувала **500**. **Це найбільший показник за останні 50 років.**

На своєму рівні ми вживаємо ряд заходів для виправлення ситуації. Зокрема, кілька місяців тому голова обласної державної адміністрації А. А. Засуха зустрічався із учителями, що перебували на курсах в обласному інституті. За результатами зустрічі ним було прийнято розпорядження, яким передбачено заходи для вирішення матеріально-побутових умов учителів, зокрема, молодих спеціалістів.

Для вирішення проблеми забезпечення шкіл педагогічними кадрами на загальнодержавному рівні, необхідно:

- Прийняти нормативні документи, які б зобов'язували випускників педагогічних університетів працювати 3-и роки за місцем направлення.
- Державне замовлення на підготовку вчителів у педуніверситетах формувати лише на основі заявок обласних управлінь освіти.
- Необхідно порушити питання перегляду нормативів оплати праці педагогічних працівників, особливо у сільській місцевості.

Хочу детальніше зупинитися на проблемі сільської школи, адже **73% загальноосвітніх закладів** Київщини **працює в селі**. Ми підтримуємо всі ініціативи Міністерства освіти і науки, спрямовані на поліпшення якості роботи загальноосвітніх шкіл у селі. Йдеться про програму “Шкільний автобус”, профілізацію навчання у старшій школі, в тому числі й через створення шкільних округів.

У нас у Ставищанському районі з питань діяльності шкільних округів здійснюється досить успішна експери-

ментальна робота. **Результати експерименту збираємося поширити на всю область.** (Від редакції: у нашому журналі неодноразово висвітлювався даний досвід – знайомтеся з ним у журналах “Директор школи, ліцею, гімназії”, – №4, 2001 (с.80); №5-6, 2001 (с.118); №1, 2003 (с.74).

Але є ряд питань, які в межах області вирішити неможливо.

Йдеться, насамперед, про нормування фінансово-бюджетної діяльності закладів освіти сільської місцевості. Наведу лише кілька прикладів.

Київська область однією з перших почала створювати навчально-виховні комплекси “дитячий садок – школа”. **Їх сьогодні у нас 154.** Вже нікого не потрібно переконувати в доцільності існування таких закладів. Але для того, щоб їх фінансувати потрібно йти на порушення того ж Бюджетного кодексу. Як результат, сьогодні в кількох районах стоїть проблема ліквідації таких закладів.

Реалізація програми “шкільний автобус” неминуче приведе до ліквідації сільських шкіл. **Діючим законодавством непередбачено, що таке рішення може бути прийняте лише за згодою сільської громади.** Але сільські громади, як правило, згоди не дають.

Виникає проблема нормального функціонування малокомплектних шкіл. Оптимальний навчальний процес у них можна організувати лише шляхом індивідуального навчання. Але встановленої кількості годин (5) для початкової школи надто мало. Чи зможе вчитель навчити добре читати, писати, рахувати групу першокласників з 4 чоловік за ті 5 годин на тиждень? Якими мають бути штатний розпис та організація режиму роботи навчального закладу за таких умов?

Як із педагогічної, так й з економічної точки зору малоєфективно є організація індивідуального навчання 2-4 учнів одного віку у основній школі та інш.

Ця проблема стоїть дуже гостро і потрібна серйозна нормативна база для її вирішення.

Обговоримо проблему дієвості управління освітньої галузі. Ми вже кілька років реформуємо освітню галузь, починаючи від дошкілля до університету, але *цим змінам має відповідати і реформа системи управління освітою*. Ми маємо зробити управління не тільки демократичним, але й продук-

Олексій ОМЕЛЬЧЕНКО

Начальник обласного управління освіти і науки Луганської державної адміністрації

тивним. МОН вже доклало багато зусиль, щоб зробити нормативно-правову базу освіти більш сучасною.

ПРОТИРІЧЧЯ, ЯКІ НЕ ДАЮТЬ ЗМОГИ ЕФЕКТИВНО ЗДІЙСНЮВАТИ УПРАВЛІНСЬКІ ФУНКЦІЇ

● На регіональному рівні управління освітою забезпечує реалізацію державної політики нашої галузі. У нас є конкретні завдання, а саме організаційна робота, взаємодія з відділами освіти, органами виконавчої влади, післядипломна освіта, моніторинг якості освіти, оперативне управління системою ПТУ, взаємодія з ВНЗ. *Більшість з цих напрямів діяльності не знаходиться під нашим безпосереднім управлінським впливом, а здійснюється шляхом взаємодії, комунікації та співпраці. Такий стиль є демократичним – це є вимогою часу, і ми прагнемо опанувати відповідні технології менеджменту*. Але ця ситуація створює багато труднощів в управлінні. Дуже багато управлінських проблем виникає внаслідок *плинності кадрів завідуючих відділами освіти*. Вони не встигають, навіть, набути досвіду, адже термін їхньої роботи на посаді здебільшого не перевищує один, два, три роки. Про який професіоналізм можна говорити. Зміни керівництва району або міста супроводжуються зміною завідуючих відділами освіти. *Це є негативною ознакою сьогодення. Це явище треба негайно зупинити*.

● Я підтримую думку міністра про *роботу з керівниками навчальних закладів*, які є важливішою ланкою управлінської вертикалі. Зараз *актуальним є опрацювання моделей державно-громадського управління навчальними закладами*. Коли ми почали розбиратися в сутності питання, то виявилось, що для керівників є проблемою сама необхідність розділити владу з громадськістю. Вони більше *прагнуть залучити педагогічну громадськість до вирішення суто господарських завдань*, ніж до реальних управлінських процесів. *Це неправильне тлумачення сутності призначення піклувальних рад*. Зазнала суттєвих змін організаційно-педагогічна діяльність керівника навчального закладу, проте статус його не змінився. Керівник і атестується, і почуває себе як вчитель. Заробітна плата його теж не відрізняється від учительської. Це також є перешкодою на шляху модернізації освіти. Але хто за останні роки звертав увагу на цю ключову фігуру управління – керівника навчального закладу, хто на нових засадах визначив статус, повноваження, міру відповідальності сучасного керівника? Гадаю, що МОН разом з відповідними інституціями вже час це зробити.

● *Поза межами управлінського впливу обласних управлінь освіти залишаються важливі питання, які є стрижнем процесу модернізації, лише тому, що не визначені чітко функції наших управлінь*.

Наприклад, зараз МОН ставить перед нами задачу – виявити і ліквідувати відокремлені структурні підрозділи ВНЗ, діяльність яких не відповідає нормативним вимогам. Це правильно. Виникає питання *по-перше*: чому не погоджували з управліннями освіти їх відкриття протягом багатьох років? *По-друге*, великими зусиллями нам вдається впливати на формування освітніх бюджетів на місцях, містах і районах. Навіть, коли там порушується чинне законодавство щодо виконання варіативної частини навчального плану, розподілу класів на групи, тощо, бо ми не маємо таких важелів. Я і мої

колеги можемо навести безліч таких прикладів.

Прощу переглянути положення про головне управління освіти і науки, допрацювати нормативні документи таким чином, щоб у них більш чітко відокремлювались функції і повноваження обласної ланки управління освітою, щоб наші повноваження дійсно співвідносились з тією великою мірою відповідальності, яку ми тримаємо на своїх плечах.

Треба вносити зміни у Закон про місцеве самоврядування, у Закон про освіту. **Управління освітою не може бути зовсім децентралізоване.**

● У доповіді міністра озвучено проблеми: забезпечення шкіл педагогічними кадрами, перепідготовка кадрів. Йде державна програма “Вчитель”, але триває процес старіння педагогічних кадрів, а випускники педагогічних ВНЗ ще не достатньо орієнтовані на педагогічну професію з відомих причин. Крім того, **недостатньо є їхня методична підготовка.** На це звертала увагу, на нараді в Умані, Олександра Савченко – у педагогічному університеті *студенти отримують більше класичну освіту ніж прикладну.* Є точка зору щодо можливості підвищення кваліфікації вчителів на базі університетів. *Управління треба дбати про створення системи роботи з педкадрами.* Це завдання значно складніше ніж організувати курси один раз на п’ять років. Отже, ми маємо більш ефективно розвивати професіоналізм вчителів у системі післядипломної освіти. Це є прямим нашим повноваженням. **Ми в області вклали понад 200 тисяч грн. у програму “Вчитель”.**

● Неможливо не торкнутися проблем управління професійно-технічною освітою. Тут протиріччя полягає в тому, що фінансується вона з держбюджету, оперативне управління здійснюється на обласному рівні, а робочі кадри готуються і залишаються на території міст і районів. Виходить, що місцеві органи влади не мають важелів впливу на діяльність за-

кладів професійно-технічної освіти, а тому і не опікуються його станом і перспективами. Ці протиріччя не на користь розвитку професійно-технічної освіти. Для мене це дуже гостре питання, адже на Луганщині, після Донецької області, найбільша кількість цих закладів. Жодне обговорення цих проблем не обходилося без нарікань на фінансування цих навчальних закладів. Ми вдячні міністерству, що цього року на нараді у Луцьку нам запропонувало *спрацювати за принципом 5 П: професіоналізму, послідовності, прозорості, порядності,*

Учасники Колегії МОНУ – керівники

з Донецької і Луганської областей

прогнозування. Ми підтримуємо такий стиль взаємодії.

Хіба сьогодні була прозорість у фінансуванні професійно-технічної освіти. Хіба з нами узгоджували, коли виділяли 30% фінансування на комунальні послуги. Або того року на 76-ть ПТУ виділили 90 тисяч гривень, незважаючи на аварійність об'єктів. Ми не беремо участі у вирішенні цих важливих питань, проте кожного дня ми приймаємо у себе в кабінетах керівників училищ, виїжджаємо в холодні, нетоплені училища взимку, вживаємо заходи, щоб туди прийшло тепло та світло, опікуємось їх повсякденними проблемами. Взимку ми є заручниками у енергетиків, тепловиків й інших. Чим ближче об'єкт управління до уп-

равління, тим вищою буде ефективність самого управління. Отже більшість начальників обласних управлінь дотримуються думки, що *управляти професійно-технічною освітою, формувати мережу цих закладів слід на регіональному рівні*. Тим більше, що у Законі про місцеве самоврядування і замовлення на підготовку робочих кадрів зазначено пряме повноваження органів місцевого самоврядування.

Висновок такий – система управління освітою потребує модернізації, а саме: уточнення, перерозподілу уповноважень керівників різного рівня, відтворення вертикалі, посилення горизонтальних зв'язків.

Роль батьків у спільному шкільному вихованні виходить на державний рівень. Мені не байдуже в якій школі, чому і як навчаються мої діти. Хочу з вами, шановні професіонали-педагоги виховувати своїх дітей, брати участь в обговоренні програм, планів, в аших творчих розробок щодо навчання і ви-

Іван ПРИМАЧЕНКО

Голова батьківського комітету ЗНЗ № 318 м. Києва

ховання підростаючого покоління. Проявляючи далекоглядність і професійно-державний підхід, начальник Головного управління Київської міської держадміністрації Борис Михайлович Жебровський у 1998 року та у вересні цього року підписав трохсторонню угоду про співпрацю з об'єднаннями батьків, школярів м. Києва та Київською міською радою старшокласників. Ця угода стала відправною точкою для підписання подібних угод у всіх школах районів м. Києва, створивши так званий трикутник управління. Як здійснюється робота у даному трикутнику розповім на прикладі нашої середньої загаль-

ноосвітньої школи № 318.

Школа наша молода, наш директор Порох Людмила Семенівна є високопрофесійний і невтомний керівник, яка зуміла зібрати, зберегти і розвинути науковий і творчий потенціал вчителів і в цілому школи.

До 1999 року батьківський комітет школи всю свою роботу зводив в основному до вирішення соціально- побутових проблем. У 1999 році ми склали тристоронню угоду – батьківський комітет, рада учнівського самоврядування та адміністрація школи, так званий трикутник, який став на рівні школи дієвою моделлю державно-громадського управління розвитку освіти. Я і президент ради учнівського самоврядування входимо до ради школи і приймаємо спільні рішення з організації навчально-виховної, творчої роботи, а також адміністративно-господарчої діяльності. Проблеми, які хвилюють дітей, президент ради учнівського самоврядування вносить на засідання ради школи, або вирішує з батьківським комітетом і адміністрацією школи.

Організуємо екскурсії для дітей підшефної школи, виїзні засідання, круглі столи. Як і усі школи Солом'янського району ми проводимо день самоврядування, коли діти повністю керують школою. За пропозицією учнів і підтримкою батьків адмі-

ністрація школи через головне управління освіти підключилась до міжнародних проектів, де ми обмінюємось досвідом роботи з освітянами Росії, Білорусії, Данії, Болгарії, Ізраїлю, Грузії, Чехії, Польщі, Нідерландів та Бельгії. На базі школи провели міжнародну наукову конференцію “Різні мови – єдиний всесвіт”. Вже кілька років адміністрація школи бере участь в українсько-голландському проекті керівників шкіл “Уден”.

Мені приємно, що діти проходять школу управління, вчать державності і самостійності, мають можливість вирішувати проблеми рідної школи. У школі працює громадська приймальня, де батьківський комітет і рада учнівського самоврядування зустрічаються з учнями та батьками для вирішення поточних проблем. Але *найголовніше у роботі трикутника – це те, що ми стали ближче до своїх дітей, до проблем освітян, а вони, у свою чергу, до проблем батьків.* Угода дозволяє вирішити безліч проблем школи і дітей бо батьки нарівні з учителями беруть участь у навчальному і виховному процесі.

У нашій школі батьки організували благодійний фонд “Кадетський гай”, що дає можливість надавати фінансову допомогу, створювати прозорі стосунки школи з батьками. Звичайно, в процесі роботи виникають проблеми, тому *наші діти, активісти, постійно проходять навчання і обмінюються досвідом у школі “Лідер” Солом’янського району м. Києва, а та-*

кож навчання лідерів в “Артеці” взимку та літом під час канікул.

Київське головне управління освіти проводить збори батьківських комітетів міста, де навчаються та обмінюються досвідом голови з питань роботи у системі трикутника. Запрошуються різного рівня державні службовці, які нас цікавлять, також юристи, науковці, медики, творча інтелігенція. Велику допомогу школі і нашому трикутнику надає піклувальна рада школи, до якої входять державні діячі, науковці, бізнесмени, яку очолює міністр Кабінету Міністрів *Анатолій Володимирович Толстоухов.*

Піклувальна рада сприяє забезпеченню матеріально-наукової ради школи, *Досвід київського проекту “Трикутник” потрібно уважно вивчити, дослідити і запровадити на території України.* Іноземні представники освіти зацікавились даним проектом і багато хто з них мріє започаткувати даний проект у своїй країні. **(Від редакції: Про проект “Трикутник” читайте у нашому журналі – № 1-2, 2002).**

*Проблема, яка хвилює батьків – це відтік педагогічних кадрів, не зважаючи на те, що міський голова Олександр Омельченко підписав розпорядження про підвищення заробітної плати освітянам Києва у новому фінансовому році. **Прошу вашої допомоги у забезпеченні наших вчителів гідною заробітною платою, яка б відповідала високому званню “вчитель”, давала можливість не виживати, а творити, забезпечуючи освіту найвищої європейської якості.***

Мною проведено понад 200 зустрічей з педагогічними колективами, в основному – це вчителі сільських шкіл. Я опираюсь на факти, які взяті саме з цих поїздок.

● Незважаючи на те, що Конституцією України, Законами України передбачена обов’язкова повна загальносередня освіта, вагома частина дітей, особливо в сільській місцевості, позбавлена гарантованого державного права. Така ситуація у суспільстві склалася через неналежне виконання органами місцевої виконавчої влади

ст.14 Закону про освіту щодо організації обліку дітей дошкільного і шкільного віку. Неохоплені навчанням діти залишаються бездоглядними, бродять, жебракують, скоюють злочини. Кожен другий підліток шкільного ві-

**Тамара
ПРОШКУРАТОВА**

Депутат Верховної Ради

ку, який скоює злочин, ніде не навчався. У сільській місцевості дана проблема ускладнюється.

● Зафіксовані також порушення ст.19 Закону України про освіту в частині виконання державних стандартів змісту освіти. Загальноосвітні навчальні заклади в сільській місцевості недостатньо забезпечені навчальними програмами, підручниками, посібниками, науково-популярною літературою. Заняття проводяться за скороченим терміном на **60-70 днів** (осінні польові роботи, карантин...). Рішенням обласних державних адміністрацій в окремих регіонах призупинено викладання варіативної частини базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів, тобто на **10-15%** інформації учні отримують менше ніж їхні ровесники у відповідних міських школах.

● Учнівська молодь сільської місцевості не має доступу до мережі позашкільних закладів, музичної, фізичної, художньої, спортивних шкіл та інших аналогічних культурно-освітніх центрів. Позашкільні навчальні заклади відвідують фактично тільки діти міст, або селищ міського типу в межах пішохідної доступності.

Нагальна потреба у проведенні постійної як державної, так і громадської оцінки, моніторингу наявності в інформаційному просторі продукції, яка призводить до погіршення морально-психологічного стану суспільства. **Так формування негативного ставлення до педагогічних працівників школи загрожує духовному і культурному відродженню суспільства.**

● Статтею 35 Закону України про освіту передбачено створення фонду всеобучу, кошти яких можуть використовуватись (у тому числі й на надання матеріальної допомоги малозабезпеченим сім'ям), бо у сільській місцевості кількість батьків, які більше 5-ти років не отримували заробітної платні становить 90-95%. Разом з тим майже в усіх областях такі фонди відсутні.

● Під час усіх зустрічей стоїть проблема кадрового забезпечення шкіл. В школах сільської місцевості не вистачає вчителів іноземної мови, вчителів

інформатики. Я поділяю думку колег, хоча й не повністю, про обов'язкове відпрацювання по закінченню навчального закладу, але це повинно стосуватися не лише педагогічних навчальних закладів. Якщо такий закон буде прийнятий для педагогічних навчальних закладів, я вважаю, що студенти в ці навчальні заклади не підуть. Така гостра проблема й із забезпеченням лікарями сільських амбулаторій та інш.

Треба підняти престиж сільського вчителя. Одним із шляхів вирішення такої проблеми – **виконання частини 4 ст.57 Закону про освіту щодо забезпечення педагогічних працівників**, які працюють або проживають в сільській місцевості і селищах міського типу, а також пенсіонерів, які раніше працювали педагогічними працівниками, **комунальними послугами**. Для підвищення престижу вчителя надавати, вчителю з іменем, заслуженому вчителю можливість направляти учнів за своєю рекомендацією у відповідні навчальні заклади, хоча б у педагогічні. Такий досвід практикується в Черкаській області, зокрема, Черкаському національному університеті, Уманському педуніверситеті, а також у Переяслав-Хмельницькому. Коли буде надана така можливість – зросте звичайно престиж вчителя.

● Необхідно пам'ятати: хороший вчитель – це фактично інтелектуально захищений учень, тому докорінного оновлення потребує система підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації, стажування педагогічних кадрів для сільської місцевості. Потребує підтримки діяльність АПН України, Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти, обласних інститутів із відновлення та осучаснення роботи методичної служби. У зв'язку з тим, що на місцях створюються видавництва і є можливість видавати педагогічну продукцію, то магазини заповнені різними методичними розробками, посібниками дуже низького рівня, а вчителю часто важко розібратися у такому потоці різної інформації.

● Серйозне занепокоєння викликає

незадовільний стан організації, розвитку, підтримки, відновлення та захисту здоров'я, а також попередження захворювання дітей, учнівської молоді та педагогічних працівників, особливо в екологічно забруднених районах та районах катастроф і надзвичайних ситуацій. **Бентежить факт відсутності у переважній більшості системи харчування, навіть гарячого чаю або молока, через скорочення шкільних їдалень, буфетів та росту вартості обідів.**

● Якщо якісна освіта неможлива без

забезпечення доступності до дошкільної освіти, то забезпечення реалізації Закону про дошкільну освіту також є надзвичайно важливим. **У багатьох селах діти дитячої дошкільної установи не відвідують.** Як на рівні Кабінету Міністрів України, так і на законодавчому рівні необхідно врегулювати питання функціонування навчально-виховних комплексів дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад.

Вношу пропозицію створити раду з проблем розвитку дошкільної освіти.

Роком професійно-технічної освіти став 2003. Ціла низка заходів з проблем професійно-технічної освіти вже відбулися в цьому році: слухання в профільному комітеті, День Уряду у Верховній Раді. Професійно-технічна освіта займає чинне місце в освітньому просторі нашої країни.

Реалізація в повному обсязі постанови Верховної Ради про стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні та відповідних урядових рішень дасть можливість значно покращити стан справ в цій ланці освіти.

● **Підготовка сучасного фахівця – це дорогий процес**, який вимагає значних матеріальних, людських ресурсів.

Навчання ж здійснюється на застарілих технологіях. Причиною такого становища безумовно є обмежене бюджетне фінансування.

● **На часі і прийняття програми модернізації навчально-матеріальної бази навчальних закладів.**

Під час перебування на Львівщині, освітянські керівники мали змогу ознайомитись з вищим професійним училищем ресторанного сервісу та туризму. Зароблені кошти училищем направляються на оновлення матеріальної бази, технічного обслуговування будівель та інженерних споруд. **Минулого року кошти спеціального фонду по нашій області становили 5,3 млн. грн. Із них податки, штрафи, пеня, обов'яз-**

кові платежі склали майже півмільйона гривень. Ці кошти в умовах недофінансування з боку держави могли б ефективно бути використані для підвищення якості навчального процесу.

● Проблема, яка хвилює усіх освітян – заборгованість, яка виникла в кінці 90-х років в результаті недовиконання ст.57 Закону про освіту. Це стало поштовхом до звернень педпрацівників з позовними заявами до судів, які в значній мірі приймають рішення про задоволення цих заяв. Такі рішення в свою чергу розбалансовують поточний освітянський бюджет. **Необхідне законодавче врегулювання зазначеної проблеми.** Хочу зауважити, Львівська область здійснила підвищення заробітної плати в повному обсязі на всіх рівнях галузі освіти, хоч вона, безумовно, і невелика.

● Ми відійшли від однопрофільності в професійно-технічних навчальних закладах: сьогодні створюються їх нові типи, втілюється положення Національної доктрини розвитку освіти щодо органічного поєднання професійно-технічної освіти із загальносередньою і вищою освітими. **Нині профе-**

Мирослав СОРОКА

Заступник начальника головного управління освіти і науки Львівської обласної адміністрації

сійно-технічна освіта могла б зайняти чинне місце у профілізації старшої школи. По великому рахунку, професійно-технічне училище, яке реорганізовується у професійний ліцей, вже сьогодні є старшою профільною школою технологічного напрямку. Училища надають повну загальносередню освіту і професію – у проекті ж концепції профільного навчання старшої школи про професійно-технічну освіту жодного слова, мов би її й не існує. Пропонуємо включити заклади професійно-технічної освіти до цієї концепції як один із ресурсів забезпечення активізації старшої школи. Це вже зроблено у Російській Федерації.

Проблеми діяльності професійно-технічної освіти, а саме: ступеневості професійного навчання, навчання і утримання учнів, особливо дітей-сиріт, впровадження інноваційних технологій управління системою нашої галузі – ці проблеми нам відомі і над їх вирішенням будемо працювати у новому навчальному році.

● **Щодо передачі фінансування професійно-технічних закладів із державного бюджету на місцеві бюджети.** Кілька років тому Львівська обласна адміністрація вже виходила з такою ініціативою, то може висловити свою думку: ця пропозиція має як позитивні, так і негативні сторони.

Уквітні цього року на спільному засіданні НАНУ, МОН і АПН розглядався стан справи з матеріально-технічної бази навчальних закладів і закладів науки. Цей стан вкрай незадовільний і це, без сумніву, починається на рівні як фундаментальних науко

Володимир СТОРИШКО

Академік НАН України,
директор Інституту
прикладної фізики
НАН України

к о в и х д о с л і д ж е н ь, так і на якості освіти.

На цьому засіданні було прийнято рішення про об'єднання зусиль НАНУ, МОН і АПН у розробці Цільової національної програми модернізації, оновлення матеріально-технічної бази наукових закладів і освітніх установ України. Міжвідомча рада з наукового приладобудування, яку я очолюю, розробила проект цієї програми і представила на розгляд Уряду.

Багато причин кризової ситуації у цій сфері: існуюча нормативна база забезпечення засобами навчання і науковими приладами не відповідає вимогам сьогодення, не сформовані сучасні механізми багатоканального консолідованого фінансування, недостатньо використовуються можли-

вості надходжень від комерціалізації наукових розробок і освітніх послуг, кредитні ресурси, брак коштів і таке інше. Розробка такої програми конче потрібна і вона на часі.

Другий бік проблеми. Навіть, якщо почнеться фінансування, наша промисловість не готова до випуску новітнього покоління засобів навчання та наукових приладів, тому що останні 15 років підприємства не мали державного замовлення і власних обігових коштів для нових розробок. А це два технологічних цикла, а за кожний технологічний цикл проходить повна зміна засобів навчання і приладів. **Ми втратили два технологічних цикла.** На переконання розробників програми необхідно залучення сильного партнера, який має ці технології і який згоден на спільне виробництво засобів навчання у нас в Україні разом з іншими приладобудівельними заводами. Такий партнер є – це одна з найбільш відомих у світі фірм “Фіве” з Нотінгена (Німеччина), яка майже століття співпрацює з Нотінгенським університетом, із стін якого вийшло понад 30 Нобелівських лауреатів, в тому числі – теперішній прем'єр-міністр Німеччини. **Делегація МОН, ознайомившись із цією фірмою, підписала угоду про співпрацю з нею і про виконання пілотного проекту протягом 2003-2004 року.**

Уперше за багато років, цьогорічне засідання Уряду від 20 серпня майже цілком присвячено було розвитку освітянських проблем. *За підсумками звіту Міністра освіти і науки Василя Григоровича Кременя*, було прийнято низку рішень та доручень і, зокрема, *ухвалено 15 Постанов Кабінету Міністрів* щодо врегулювання важливих проблем освітянської галузі. Засідання Уряду, присвячені освітянським проблемам, мають бути нашою традицією, щонайменше раз на півроку.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

● Нема сил боротися з ювілеями! *Таке враження, що у нас два завдання стоїть взагалі перед гуманітарною сферою: відсвяткувати якомога більше ювілеїв, і ще одна хвороба – це устанотворення. Виникає якась проблема – негайно під неї створюється якась установа, причому, ніхто не хоче збагнути, із яких джерел буде фінансуватися ця установа?*

Обласні адміністрації з питань культури, освіти, охорони пам'яток дуже часто пропонують створювати нові музеї, будувати монументи й інш. *Якщо зібрати пошту за півроку у Кабінеті Міністрів, таке враження, що люди живуть у якомусь абсолютно ірреальному четвертому вимірі. Нікого не турбує те, що треба було б довести до пуття ті музеї, які є, і, можливо, туди вкласти кошти. Ні, ми, творимо нове, щоб через рік чи два знову творити нове, і знову ремствувати на те, що не вистачає коштів на підтримку тієї інфраструктури, зокрема, дуже важливої: освітянської, культурної, яка є. Кабінет Міністрів прийняв постанову, що заявки на святкування ювілеїв загальнодержавного рівня приймаються щонайменше за півтора року.*

● Інша проблема – *матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу загальноосвітньої та професійно-технічної школи.* Абсолютно неприпустимо, щоб навчальний про-

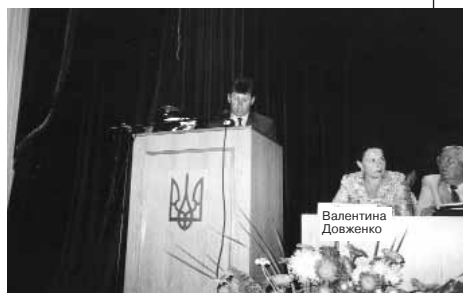
цес, хоча б в одній школі в Україні, взимку проходив у верхньому одязі та рукавицях.

Якщо будуть такі проблеми з опалюванням шкіл і професійно-технічних училищ – будуть дуже гострі висновки з кадрових питань, особливо на рівні керівників районів і їх

Дмитро ТАБАЧНИК

Віце-прем'єр-міністр

Учасники Колегії МОНУ –

учасники круглого столу.

Слухаємо і чуємо...

заступників, а також заступників керівників областей. Питання це стане з усією гостротою, а об'єктивні причини суб'єктивного характеру й об'єктивні причини об'єктивного характеру до уваги будуть прийматися тільки як виправдання для пом'якшення формулювання про звільнення того чи іншого працівника.

● **Наступна проблема: забезпечення школи.** Діти – це особистості, які пізнають світ, зокрема, активно й наочно. І навіть новітні інформаційні технології, комп'ютери нового покоління неспроможні замінити учням найважливіші наукові приклади з хімії, фізики, біології та географії. Ми будемо докладати усіх зусиль, щоб програма комп'ютеризації професійно-технічної освіти була належним чином фінансово забезпечена.

● **Загрозлива тенденція зростання контингенту дітей дошкільного й шкільного віку, не охоплених навчанням.** Понад 70 тисяч дітей шкільного віку з різних причин не навчаються у школі. Найбільш тривожна ситуація склалася в *Дніпропетровській, Донецькій, Луганській областях*. У кожній з цих областей понад 6 тисяч дітей шкільного віку не навчаються у загальноосвітній школі. Одна з причин – це робота обласних управлінь народної освіти, тому є необхідність навести жорсткий порядок в цьому питанні разом з установами молодіжної політики і, навіть, установами міністерства внутрішніх справ.

● В доповіді міністра багато було приділено уваги **проблемі здоров'я учасників педагогічного процесу**. Висновки наших медиків трошки страждають на гіпердіагностику. Звичайно, непокоїть факт, що до перших класів приходять 60% не зовсім здорових дітей чи дітей, які мають якісь відхилення. Якщо порівняти ці дані, то виходить, що в багатьох випадках іноді сама школа або не сприяє, або руйнує здоров'я наших дітей. Інакше, чим можна пояснити той факт, що із загальної кількості дітей, які у 2002 році не відвідували

школу, майже 5-та частина – за станом здоров'я;

● Є завдання від Кабінету Міністрів, найближчим часом необхідно підготувати урядове рішення з новим положенням **про батьківський комітет**.

Ми повинні батьківські комітети якомога активніше залучати до цієї роботи, тому що співпраця між учителями й батьками з усіх точок зору є важливою. Для Міністерства освіти вона зніме ще одну проблему – цькування установ і організацій народної освіти органами прокуратури.

Мова йде про те, як ви добре знаєте, іноді виникають прокурорські перевірки і порушуються питання, що освітяни, нібито, зловживають поборами з батьків. Ця проблема значною мірою надумана, тому що завжди, і в часи мого навчання і в часи вашого навчання, навіть, в найблагополучніші 70-ті роки мої батьки також через батьківський комітет збирали гроші на ремонт та інші шкільні проблеми. Інша справа, що це має робитися толерантно й морально охайно, тобто, не треба вимагати з того, чия родина цього не витримує. Батьківські комітети мусять мати, безумовно, права брати участь у забезпеченні господарського життя навчального закладу.

● **Забезпечення навчальною літературою та інформаційними засобами.** В цьому році нам удалося лише на неповні 2/3 від потреби забезпечити програму видання навчальних підручників. Нам **необхідно сконструювати механізм, який би дозволив видавництвам**, які займаються навчальною літературою, обов'язково **частину своєї продукції віддавати у вільний продаж**. Тому, що тоді збільшаться їхні тиражі, збільшиться рентабельність, відповідно й наші вимоги до зниження ціни на підручники – вони стануть більш обґрунтованими.

● **Мовна політика.** 12 років Незалежності України дали нам можливість досягти великого прогресу в цьому питанні. Політично небезпечними виглядають факти, коли в деяких Східних і Південних областях

стоїть питання про закриття шкіл українською мовою.

Це – антиконституційно, антидержавно, але керівники освіти, які на місцевому рівні підтримують це, або не зупиняють такі рішення, шкодять в першу чергу тим, хто вчиться. Вони забирають у дітей можливість здобути вищу освіту в наших найкращих навчальних закладах, столичних, забирають можливість повноцінно потім поповнювати ряди державних службовців, військових і таке інше. **Це є проблема, зрештою, дітей, яких ви опікуєте, а не державних мужів із Києва.**

● **Соціальні проблеми вчителя, забезпечення навчальних закладів кваліфікованими педагогічними працівниками.** Лише через діяльність вчителя, основної фігури в педагогічному й виховному процесі, реалізується державна політика найвищого гатунку. Будь-які директивні укази Президента, Уряду, рішення Верховної Ради доходять до учня, до майбутніх поколінь через постать учителя. Тому постать вчителя є центральною у зміцненні інтелектуального й духовного розвитку, духовного потенціалу нації, у збереженні й примноженні вітчизняної культури, науки й техніки, збереженні культурної спадщини. А на початок вересня майже **7 тисяч** вакансій учителів. Давайте подивимось на це з іншого боку, у мене є матеріали відстежень педагогічних вузів, педагогічних університетів щодо працевлаштування випускників за **5 років**. От якби хоча б один із ректорів узяв і за **5 років** проаналізував розподіл і подальшу долю своїх випускників, я думаю, що він морального права не мав би брати участь у засіданні цієї колегії, тому що у нього майже усі його випускники йдуть на рік-два у комерційний вуз – стають аудиторами і бухгалтерами. **В освітні установи не йдуть, навіть 10%**, а держава в це вклала гроші, а вчителів немає. **Без підтримки законодавців цю проблему не вдасться розв'язати.** На сьогоднішній день працівники й керівники установ

культури вносять колективні пропозиції (через своїх депутатів) щодо введення у своїх колективах контракту. Це єдиний світовий інститут взаємного дисциплінування і керівника колективу, і творчого працівника. На законодавчому рівні необхідно врегулювати проблему, щоб той, хто вчився за державні кошти певний час потім працював у школі. Інакше ми будемо випускати тисячі і десятки тисяч учителів у рік і не будемо їх мати. Людина йде в банк. Йде в комерційну фірму. Свобода людини, свобода вибору нею професії ніяким чином не повинна бути обмеженою. Будь ласка, нехай батько молодого “педагога” заплатить Міністерству освіти кошти, достатні на підготовку іншого вчителя, плюс **15%** чи **20%** – на розвиток бази того університету, де вчився. Причому тут свобода вибору й свобода людини? А інакше ніколи не розв'яжемо цю проблему. Ти вчився за кошти батьків, за свої зароблені кошти, як у Німеччині, в США, Польщі – то ми можемо тебе лише агітувати, запрошувати: державного службовця – на державну службу, із педагогічними перспективами – на наукову роботу на жаль, зарплата і педагогічних працівників середньої школи, і вищої – незрівнянна з тими, хто працює у фінансових установах, комерційних підприємствах. **Педагоги завжди були і є подвижниками своєї професії**, тому й не можемо не звертати уваги на те, що тисячі людей просто покидають цю ниву.

СТОСОВНО ПОЗИЦІЇ ПО ПІДВИЩЕННЮ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

До мене тут надійшло декілька запитань від керівників профспілок щодо того, чи буде профінансована **57** стаття на рівні того, як вона визначена у Законі, тобто як середня зарплата по промисловості.

Шановні вчителі!

Шановні керівники освіти! Мені **набагато приємніше й легше було б**

сказати в цій аудиторії, що у бюджеті 2004 року ми це зробимо. – Не зробимо! В 2004 році 57 стаття не буде забезпечена так, як вона визначена у Законі про освіту. Розрахунки бюджету й зростання валового внутрішнього продукту не дають підстав цього очікувати. Але за підвищення заробітної плати ми будемо не просто змагатися, а будемо найактивніше цього добиватися.

Я абсолютно підтримую Міністра освіти й науки України, що нам треба жити завтрашнім днем. І ми радіємо кожній копійці, яку вибиваємо, чи знаходимо для розвитку освіти у мінфіні, чи в місцевих бюджетах. В той же час ми не будемо підтримувати рішення про те, щоб викинути з державної скарбниці майже 6 млрд. грн. на погашення боргів 1997-2000 року. Немає таких можливостей у держави. Треба говорити правду тому, що вчитель вчить учнів бути людьми порядними й правдивими, я теж не маю права говорити не так, як воно є посправжньому.

Є, звичайно, дуже багато цікавих програм: “Шкільний автобус”, “Вчитель”, “Програма комп’ютеризації”. Вони постійно у полі зору й Міністерства, і Кабінету Міністрів. Ми бу-

демо вдаватися до усіх можливих і неможливих кроків для подальшого розвитку освіти в Україні. Я хотів би, щоб ми разом із вами були однодумцями, союзниками, щоб проблеми називали проблемами не тільки для того, щоб їх виголосити, а й побачити шляхи розв’язання.

У деяких виступах на Колегії звучала думка про те, що треба планувати фінансування освіти “від потреб”. Ми ж реалісти і розуміємо, що нам треба планувати зі зростання від досягнутого тому, що “від потреб”, навіть, за соціалістичних часів не було змоги зробити.

Освіті й освітянам треба позбутися залишків консерватизму й реалістичніше дивитися на ситуацію. Повірте, що і цей склад Кабінету Міністрів, і керівний склад Міністерства освіти і науки, не є приємними співрозмовниками у Міністерстві фінансів, у Міністерстві економіки при складанні бюджету, під час його підготовки. Підвищення заробітної плати вчителям – це наша спільна перемога разом з учителями. Я кажу “наша” і тих гуманітарних урядовців, які це відстоювали. І ми також цим пишаємося. Ми докладемо всіх зусиль, щоб у наступному році зберегти таку ж позитивну динаміку.

Наша діяльність в Україні проходить в межах пілотного проекту.

Наше партнерство ми розпочали два роки тому. Коли ми говоримо про партнерство, то маємо на увазі наявність двох складових. У вас в Україні є освітяни світового рівня, а ми сподіваємося, що маємо навчальні засоби світового рівня. Ви погодитесь,

що поєднання цих двох складових дуже добрий приклад партнерства.

У нас

спільна мета: сприяти розвитку викладання природничих дисциплін. “Фіве” – це компанія з 90-річним досвідом підтримки викладання природничих дисциплін у всьому світі. Наша штаб-квартира знаходиться в Нотінгемській – це центральна Німеччина. Із стін Нотінгенського університету вийшло понад 30 нобелівських лауреатів, і це для нас дуже вагомий фактор. Наш досвід, наша наукова експертиза спрямована на освітню сферу – ми не виробляємо приладів для виробництва.

Засади нашої стратегії дуже прості. Ми концентруємося і спрямовуємо свої зусилля на розвиток, на пропагування викладання природничих дисциплін у школах. Ми віримо, що безпосередня

Пауль ФЕРШТЕК

Генеральний директор
фірми “Фіве”

демонстрація наукових експериментів вчителями, виконання таких експериментальних робіт учнями у поєднанні з іншими дидактичними матеріалами було і залишається одним із найкращих методів навчання. **Ми скеровуємо свою роботу на три основні фази навчання: ми працюємо для початкової, базової школи та вищої освіти.** Для професійно-технічних навчальних закладів працює наша компанія-партнер.

Для початкової школи ми пропонуємо навчальні комплекти.

У Німеччині такий комплект є в кожному класі. *У програмі базової середньої школи ми пропонуємо трохи складніші прилади.* Вони призначені для проведення учнями та студентами практичних і лабораторних робіт у класі. За допомогою нашого устаткування можна проводити понад 500 експериментів в галузі фізики, хімії та біології. У нас є окремий набір устаткування, приладів для вчителів, для демонстративних експериментів. Вони призначені для демонстрації навчальних експериментів. Ми також розробили кілька приладів, систем наборів, які знайомлять учнів з проблемами екології й призначені для аналізу води, ґрунту, повітря. Вони дозволяють вчителю проводити аналіз даних, отриманих поза межами класної кімнати. Для цього ми рекомендуємо застосовувати комп'ютер. Коли ми говоримо про сучасні засоби, то не можемо не говорити про комп'ютери. Ваша програма впровадження комп'ютерів у навчальний процес – це дуже прогресивний крок. Застосування комп'ютера у поєднанні із викладанням природничих наук було б дуже доцільно.

Наприклад, ми створили програму комп'ютеризованого навчання: учень виконує практично-експериментальну роботу під керівництвом комп'ютера. Зібрані дані повертаються у комп'ютер, який й перевірить цю роботу і зробить це абсолютно об'єктивно. Це полегшує роботу вчи-

теля, полегшує перевірку учнівських робіт.

Ми привезли деякі приклади програмного забезпечення, які дозволяють аналізувати дані, отримані під час експериментів. Можна сказати, що це модифікована версія програми XL, але модифікована до аналізу природничих даних. Успіх її проведення також пов'язаний із наявністю методичної літератури до неї. Ми пропонуємо два набори: один комплект для учня і один для вчителя. Наявність таких комплектів забезпечує швидке і правильне виконання учнями експериментів. Комплект для вчителя містить інформацію про підготовку експерименту, про його теоретичне підґрунтя.

Досить складне устаткування для фізичних, хімічних та біологічних експериментів вищої школи.

У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Застосування вчителями навчального та демонстраційного обладнання, його використання учнями поряд з іншими дидактичними матеріалами, є найбільш ефективним методом навчання.

Наша компанія орієнтується на забезпечення навчальними і методичними матеріалами як учителя, так і учня. Коли ми розраховуємо вартість нашої продукції, то намагаємося її зменшити. Треба визнати, що сучасні засоби навчання не дешеві. Дуже важко придбати їх стільки, скільки потрібно. Тому ми говоримо про модернізацію, про оновлення навчальних засобів і про можливе налагодження їх виробництва тут на Україні. Мета нашої фірми полягає у тому, щоб один раз придбаний прилад міг працювати 20 років і більше. Від 10 до 20 років – це стандарт. Існують школи, які використовують устаткування, якому понад 30 років.

Для постачання нашої продукції у школу потрібно продовжити розробляти навчальні матеріали й перекладати їх на українську.

Шановний читачу!

Запрошуємо Вас узяти участь у круглому столі «Духовність народу і українська школа: фактори творення духовності», який відбудеться 7-го лютого 2004 року за традицією в рамках проведення Міжнародної виставки навчальних закладів «Сучасна освіта в Україні – 2004».

Пропонуємо на засіданні круглого столу обговорити такі ключеві проблеми:

- Школа і суспільство: спонукальна роль освіти у відродженні нації.
- Чинники творення духовності.
- Духовна місія Педагога української школи.
- ЗМІ: визначальна роль у відродженні майбуття України.

До участі у круглому столі будуть запрошені представники Уряду, ВР України, керівники МОНУ і управлінь освіти, вчені АПН України та інститутів післядипломної освіти.

Про Вашу участь у круглому столі просимо повідомити редакцію за адресами:

03037, м. Київ, вул. Освіти, 6;

01033, м. Київ, а/с 116.

E-mail: director@oldbank.com

За цими ж адресами заздалегідь надішліть тези або повний текст свого виступу. Чекаємо також на Ваші пропозиції й поради щодо проведення круглого столу.

Тож, Колего, до зустрічі!

Редакція журналу «Директор школи, ліцею, гімназії».

СУЧАСНА ОСВІТА В УКРАЇНІ - 2004

СЬОМА МІЖНАРОДНЯ ВИСТАВКА НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

5-8 ЛЮТОГО 2004 року

Експозицентр "Олімпійський" м.Київ, вул. Матемюка, 4
(ст. метро "Лісова")

Педагогічні інновації
Інформаційні та телекомунікаційні технології навчання
Науковий дослідження і зміст освіти
Системи дистанційного навчання
Профільне навчання у школі
Кращий досвід організації навчально-виховного процесу
Міжнародне співробітництво

Генеральний інформаційний спонсор

ОПІКІВНИКІВ: Україна, 01032, м. Київ, вул. Патріарха Лукашина, 4 16, оф. 406
Тел./факс: 251-10-26; 251-10-27; 268-21-92; 268-36-16; 416-01-93
E-mail: exhibition@carsh.com

WWW.OSVITA.CARSH.COM

Організатори виставки:
Міністерство освіти і науки України, Львівський педагогічний інститут України, виставочна фірма "Карше".

ПЕДАГОГІКА ШКОЛИ

*З'явився в Україні потрібний
Закон "Про позашкільну освіту" –
що далі?*

с. 52

*Започатковано нову форму навчання
дітей... під час канікул*

с. 46

КУЛЬТУРА ФАХОВОГО СПІЛКУВАННЯ – ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГА

Ольга КОРНІЯКА

Провідний науковий співробітник Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, канд. психол. наук

Вирішення проблеми гуманізації шкільної справи і пов'язаної з нею необхідності опанування кожним школярем основ культури спілкування навряд чи можливе через відповідні постанови про діяльність освітніх закладів і міністерські інструкції щодо їхньої реалізації. Зрештою, все вирішує особистість педагога, який по-всючас перебуває у стані спілкування з багатоліким оточенням, а відтак потребує наукового знання психології людей і закономірностей спілкування, гнучкості й мобільності, вияву педагогічної інтуїції та навичок педагогічної імпровізації, – одне слово, високої якості фахового спілкування, його культури для цілеспрямованого і ефективного впливу на свідомість і поведінку вихованців. Саме завдяки культурі спілкування відбувається трансформація зовнішніх педагогічних впливів у внутрішні регулятори моральної свідомості і комунікативної поведінки школяра, а також прилучення його до культурної спадщини соціуму.

У нинішніх умовах оновлення суспільних і освітніх процесів змінюються зміст

педагогічної діяльності і, зрозуміло, традиційна роль учителя як транслятора, передавача знань: наразі він набуває функції організатора і керівника спільного з учнем пошуку – через різні види спілкування – нової, життєво важливої інформації і шляхів розв'язання навчальних завдань та особистих проблем. Разом з тим педагогічна діяльність тільки тоді виконує своє соціальне призначення, коли спроможна забезпечити оволодіння школярем і вмінням виходу “із себе – в люди”, виходу у світ, і вмінням цивілізованого спілкування з цим світом – через Інтернет чи безпосередньо з рідними людьми, за допомогою стратегії моральної міжособистісної взаємодії, складової культури спілкування. А це означає опанування вмінням правильно оцінювати себе й інших людей, розуміти емоційний стан партнера зі спілкування, здатність обирати доцільний комунікативний інструментарій і оптимальний спосіб комунікативної поведінки. Все це стає можливим у результаті соціального розвитку особистості школяра передусім у процесі соціально-психологічної взаємодії вчителя з учнями. Через педагогічне спілкування як спосіб здійснення

педагогічної діяльності й реалізації її соціальних цілей, завдяки своїй комунікативній культурі педагог має змогу “транслявати” дітям ті особистісні якості та комунікативні вміння, які, інтеріоризуючись, утворюють їхню культуру спілкування.

Це соціально зумовлене покликання педагога вельми успішно реалізує педагогічний колектив Київської загальноосвітньої школи № 21, очолюваний Н.Л. Макіною. Тут дбають про вдосконалення організаторських і комунікативних умінь педагога, бо розуміють: фахова майстерність і творчість — шлях до формування і розвитку особистісних якостей та комунікативних умінь вихованця. Адже, за твердженням ученого-біолога С. Комісаренка, всі надбані особистісні якості та риси не успадковуються, їх треба знову й знову виробляти. У цій роботі вчителі вищезазначеного колективу керуються принципом: “якщо не ми, то хто?”, — щодня ретельно визначаючи структуру уроку і систему конкретних засобів та прийомів спілкування з дітьми для найбільш повного втілення в його хід педагогічного задуму, виробляючи власну лінію реалізації соціальних цілей педагогічного спілкування з кожним класом. **Стиль комунікативно-виконавської діяльності, стратегію спілкування педагога з учнем задає керівник цього навчального закладу Наталія Макіна**, котра, згідно зі своїми функціональними обов'язками, виступає як учитель учителів. Водночас це компетентний фахівець і

ПСИХОДІАГНОСТИЧНЕ ОБСТЕЖЕННЯ УЧНІВ

Психодіагностичне обстеження 2002 року школярів підліткового віку — 7-А, 8-А, 8-Б класи і відповідно класні керівники: Т.В. Кузьменко, О.В. Сухарева, В.В. Ткаченко — **показало**, що 67% мають високий і середній рівень сформованості комунікативної культури. З них 34% — **зі стійким характером вияву її характеристик** у тій чи іншій ситуації спілкування, тобто ці діти утворюють, за умовною типологією, *групу підтримки, чий комунікативний розвиток необхідно підтримувати у здійснюваному педагогами напрямку*. У них найбільш розвинені особистісно-мотиваційні утворення, що детермінують формування їхніх комунікативно-мовленнєвих умінь і вольових якостей, розвиток яких має для них передусім особистісний зміст. Їх характеризує лінгвістична “грамотність”, вони дбають про постійне поповнення комунікативних знань, збагачення лексичного запасу і нормативність мовної поведінки. Це сприяє високому ступеню розвитку культури мовлення, здатності вести розмову. Разом з тим у цих школярів (як і у школярів із середнім рівнем розвитку комунікативної культури) ще не сформовані достатньою мірою інтерактивна здатність взаємодіяти зі своїм співрозмовником (уладнувати конфлікт, діяти злагоджено, підтримувати партнера зі спілкування) і володіти мімікою та пантомімікою, а також легко встановлювати комунікативний контакт.

Групу корекції утворюють 33% школярів, чий розвиток комунікативної культури не викликає особливого занепокоєння — за більшістю параметрів вона оцінюється середнім балом і виявляється у діяльності зазвичай (іноді ситуативно). І, нарешті, 33% школярів — **це група розвитку**: діти, які потребують особливої уваги педагогів і психолога у плані розвитку комунікативної культури, позаяк зафіксовано вкрай нестабільний характер вияву її характеристик у процесі учбового спілкування, нерозвиненість особистісно-мотиваційних засад опанування відповідних якостей та умінь. У цих школярів сформовані певною мірою лише навички соціальної взаємодії, а також товарищескість як вміння встановлювати контакти з оточенням і здатність вести розмову. За результатами діагностування розвитку культури спілкування як складного особистісного утворення, системи комунікативних якостей, умінь і навичок має проводитися відповідна корекційно-розвивальна робота з урахуванням індивідуальних відмінностей у її сформованості. При цьому особлива увага, судячи з вищесказаного, має приділятися формуванню навичок соціальної взаємодії, а також становленню особистості вихованців — їх потреб, інтересів, мотивів, настановлянь, спрямованості, ідеалів, цілей тощо — як своєрідної “надбудови” у розвитку морально-комунікативних якостей та умінь у процесі соціально-психологічної взаємодії педагога з учнями.

яскрава творча особистість, здатна повести за собою, забезпечити психологічну готовність як кожного педагога, так і кожного учня до позитивних змін у їхній пізнавальній і комунікативно-поведінковій сферах.

Результати комунікативно-педагогічної діяльності вчителів цього педколективу досить промовисті (див. вріз на с.31).

ФАХОВА КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА

Актуально існуючи в педагогічній діяльності, фахова комунікативна культура виявляється і розвивається у процесі її цілеспрямованого здійснення. Але педагогічна діяльність і спілкування – це не тільки шлях до підвищення комунікативної культури вчителя, а водночас найбільш ефективний спосіб для персоналізації себе в своїх учнях, прищеплення їм певних особистісних якостей, набуття ними соціального досвіду, формування комунікативних умінь. Бо навчання і досі, попри повсюдне використання з цією метою технічних засобів (насамперед комп'ютерів і телебачення), визнається неможливим без виховного впливу особистості вчителя на учня. Адже особистість, за образним висловом А.В. Петровського, “випромінює щось на зразок силового поля” [3], яке перетворює емоційно-вольові, інтелектуальні і комунікативно-мовленнєві процеси у людини, з якою вона вступила в контакт. До того становлення і вияв культури спілкування неможливі без такої психологічної ланки як спостереження зразка – того, як інша людина діє в певній комунікативній ситуації, максимально наближеній до реального життя і, зрозуміло, без власного досвіду, коли індивід сам має потрапити в аналогічну ситуацію спілкування і діяти відповідно до зразка.

Психолого-педагогічні умови для набуття соціального, а відтак комунікативного досвіду (знання і вміння) створюються в результаті виваженого

управління діяльністю педагогічного колективу, завдяки високій культурі управління і спілкування керівника освітнього закладу. Культура педагогічно-управлінської діяльності – це певна характеристика життєдіяльності організації, вона діє в чітко окресленому культурному середовищі і визначає поведінку його членів та їхнє ставлення до інших людей [5].

Повноцінна життєдіяльність педагогічного колективу, ефективна взаємодія в системі “вчитель – учні” невіддільні від постійного навчання вчителів педагогічному спілкуванню з метою підвищення його культури. *Високий розвиток фахової культури сприяє побудові конструктивних взаємин з класом, вирішенню соціальних цілей діяльності, правильному реагуванню у складних ситуаціях педагогічного спілкування на уроках, ефективному здійсненню виховних впливів, зрештою, збереженню фізичного і душевного здоров'я вчителя.* У зв'язку з цими потребами педагогів *керівник освітнього закладу має постійно dbати про організацію спільно з педагогом-психологом тренінгових занять із спілкування для вчителів-предметників.* Бо домогтися успіху раз і назавжди неможливо. *Успіх досягається повсякденною роботою над собою, самоаналізом, самовихованням і саморозвитком.*

Наведемо кілька можливих вправлень із розвитку культури фахового спілкування для поповнення арсеналу методів і прийомів ефективної соціально-психологічної взаємодії (див. вріз на с.33).

МОДАЛЬНІСТЬ У СПІЛКУВАННІ

Підвищити результативність навчання, його особистісну орієнтованість можуть допомогти відомості про модальність у спілкуванні – провідний канал отримання та засвоєння інформації. Заняття, пропонувані Т.Г. Григор'євою, Л.В. Лінською, Т.П. Усольцевою, на діагностичне визначення модальності – того, в яких класах і в якому співвідношенні

слід використовувати наочні (для візуалів), практичні (для кінестетиків), словесні (для аудіалів) методи і прийоми навчання, розраховані як на педагогів, так і на учнів. Одержана в ході занять інформація характеризує і клас у цілому й індивідуальні особливості учнів, приміром: аудіалів не можна перепиняти, кінестетикам слід відводити більше часу на виконання навчальних завдань, а візуали потребують більшою мірою поєднання викладу матеріалу з його унаочненням.

ІНТОНАЦІЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Неабияку роль у педагогічній взаємодії відіграє інтонація. Дослідження показали, що сучасна людина, як колись первісна, більшою мірою реагує не на слова, а на інтонацію, з якою вони сказані. У справедливості цього педагог може легко пересвідчитися, спробувавши похвалити школяра за виконане завдання іронічним тоном. Адже інтонація віддзеркалює не так те, про що мовить людина, як те, про що вона думає. А відтак, слухач відгукується передусім на інтонацію, тобто на істотне. Тому педагогу важливо повсякчас слідкувати за своєю інтонацією. Цього вимагає насамперед необхідність встановлення міжособистісного контакту — на противагу міжрольовій навчальній взаємодії — з метою підвищення виховного ефекту. У шкільній практиці міжрольова взаємодія нерідко забезпечується за допомогою різкого високого го-

ЗРАЗКИ МЕТОДІВ І ПРИЙОМІВ

Тема заняття: Провідна модальність у спілкуванні.

Мета: визначення провідної модальності в учнів (учителів) з наступним розвитком мало використовуваних модальностей, а також розвиток спостережливості, ігрових форм поведінки.

Хід роботи.

1. Кожному учасникові заняття дається ілюстративний матеріал (краще репродукції пейзажів) і ставиться завдання скласти невелику оповідь за цією ілюстрацією та записати її. Потім кілька оповідей зачитується. Відповідно до вжитих предикатів визначається провідна модальність. Учні слід ознайомити з поняттям модальності, предиката. На основі прослуханих оповідей складається невеликий словник модальностей: візуальна, аудіальна, кінестетична.

Дається завдання:

1. Розподілившись на пари, скласти оповідання з використанням предикатів не своєї провідної модальності, тобто поговорити не „своєю мовою”.

Після виконання вправи — рефлексія (слід порівняти процес опису в першому і другому випадках, виділити труднощі, з якими, можливо, стикалися члени групи). Можна запропонувати обговорити питання про можливість активізації рідко використовуваної модальності. Після обговорення відразу слід щось із запропонованого освоїти через вправління (приміром, заплющити очі та прислухатися, потім обмінятися враженнями — перелічити всі почуті звуки).

2. Запропонувати кільком учасникам групи розповісти про якийсь випадок зі власного життя. Після кожної розповіді проаналізувати жести, пози, спробувавши порівняти їх з попередньо одержаною інформацією про провідні модальності.

3. Розіграти наперед підготовлену сценку зустрічі або розмови в транспорті (сцени можуть бути будь-які). За поведінкою, словником визначити провідну модальність учасників сцен.

4. Запропонувати учням, учителям скласти розмову з дитиною дошкільного (шкільного) віку за вільно обраною темою, підключаючи всі модальності. Розіграти ситуацію спілкування з модальності. Розіграти ситуацію спілкування з дитиною з наступним її аналізом. Можна запропонувати членам групи деякий час просто подумати про щось, час від часу відзначаючи в таблиці те, як це відбувається.

Бачу (всі картинки, які виникають)

Чую (слова, які виникли)

Відчуваю (думки про запах, смак, якості, почуття)

При обговоренні *треба відзначити, що люди можуть думати або в одній, або в усіх трьох модальностях, а також про одні речі — в одній модальності, про інші — в іншій.*

Учителям можна запропонувати таке *домашнє завдання:* підготувати урок або розробити його фрагмент у трьох варіантах — для кінестетиків, аудіалів, візуалів. (Це завдання може бути виконане на самому занятті підгрупами по 3 — 4 особи). Домашні напрацювання піддаються „експертизи” реальних груп „кінестетиків”, „візуалів”, „аудіалів” з позиції легкості сприймання матеріалу і його відповідності [1]. Тренінгове вправління за допомогою запропонованих прийомів сприяє профілактиці конфлікту стилів у навчанні.

лосу, що його важко зносити слухачеві. У свою чергу міжособистісний контакт потребує низького голосу і відповідно інтимної інтонації, які викликають у слухачів почуття довіри, а отже, сприяють підвищенню сприйнятливості школярів до педагогічного впливу. До того фіксування уваги на важливій інформації досягається через неспішний, розмірений темп мовлення. Навпаки, поспішаючи викласти новий навчальний матеріал, нервуючись при висловленні думки, вчитель зазвичай переходить на більш високий реєстр мовлення, що мимоволі відлякує слухача, а відтак, погіршує засвоєння школярем навчального матеріалу.

ПРО ЖЕСТ У СПІЛКУВАННІ

Важливе значення у спілкуванні має жест. У буденному і діловому спілкуванні за характером жестикуляції нерідко судять про людину, про її культуру, вміння управляти собою, бути приємною у спілкуванні з людьми. Різкі чи невинувато грубі жести відштовхують від співбесідника, і, навпаки, стриманість і водночас виразність жестикуляції формують інтерес та повагу до нього, надають йому ваги.

Особливу роль комунікативне жестикулювання відіграє в педагогічному спілкуванні. Точність рухів та жестів вельми важлива для вчителя, надто коли вони виступають як семантичні рухи: приміром, “зупинися”, “так”, “ні”, “йди геть”, “прошу вас”, “тихіше”. Ці рухи нерідко взаємодіють зі словами, а іноді повністю замінюють їх.

Опанування культурою жестикулювання вимагає відмови від надмірної жестикуляції, незловживання однією і тією самою групою жестів, і особливо слід позбутися жестів-паразитів: потирання долоней, хрупотіння пальцями, покручування гудзика у партнера спілкування, почухування перенісся, прикривання рота долонею та ін.

Учителеві важливо віднайти найбільш точні, педагогічно доцільні мімічні та пантомімічні, рухові засоби

для передачі таких вимог: “сідайте”, “увага”, “тихо”, “йди сюди” тощо. З цією метою можна відвідати уроки своїх колег і постежити за їхніми жестами та мімікою. Слід подумки переказати словами кожний жест і вираз обличчя свого колеги, а вдома перед дзеркалом спробувати відтворити педагогічно доцільні жести. *Для розвитку міміки і пантоміміки В.А. Кан-Калік радить проводити заняття вдома перед дзеркалом, відтворюючи по кілька разів радість, гнів, сміх, іронію, здивування, хвилювання, обурення тощо. Це сприяє віднайденню педагогічно доцільних форм передачі цих почуттів у різних комунікативних ситуаціях [2].*

НЕТРАДИЦІЙНА КОМУНІКАТИВНА ТЕХНІКА

З метою розвитку демократичного і водночас продуктивного стилю міжособистісної взаємодії можна використати для вправління метод “слухання”. Це нетрадиційна, але ефективна комунікативна техніка, яка забезпечує емпатійність, свідчить про вміння відчути стан іншого і стати на його позицію, а не лише донести власну позицію, зрештою, про щире прийняття дитини такою, якою вона є. *Вчителі та батьки нерідко вважають, що найкоротший шлях допомогти дитині досягти чогось у майбутньому – це “позиція неприйняття”, тобто осудження, критика, вмовляння, моралізування, вимоги та інші подібні засоби. Насправді, це найближчий шлях зробити дитину дійсно неслухняною і недоброю. Тим часом психотерапевти показали, що “позиція прийняття”, втілена в техніці слухання, спонукає дитину поділитися своїми почуттями і проблемами з дорослими, вона є інструментом збереження і стимулювання її активності.*

ЯК НАВЧИТИСЬ АКТИВНОМУ СЛУХАННЮ

Дорослий не може зазирнути всередину дитини. Тому він має переконатися в правильності свого здогаду. Для

цього найкращим буде переформулювати те, що сказала нам дитина: “Таким чином...”, “Інакше кажучи...”, “Якщо я правильно зрозумів...” — і далі своїми словами викласти суть проблеми дитини. І якщо вона відповість: “Так”, або “Еге”, або щось подібне, то наше припущення справедливе.

Для того, щоб активне слухання було ефективним, дорослому треба мати “настроєність” на дитину. Активне слухання допомагає дітям сприймати свої емоції природно, вчить: почуття — це друзі. А ще — допомагає усвідомленню реальних чистих, що домислюються, проблем, дає початок процесу їх розв’язання. І, що дуже важливо, не залишає людину наодинці зі своїми проблемами.

КОЛИ СЛІД ВИКОРИСТОВУВАТИ АКТИВНЕ СЛУХАННЯ

(Рекомендації за В. Рахматшасвою)

У дитячому житті виникає багато подій, які хвилюють, лякають дітей, заповнюють їхній дитячий розум і душу так сильно, що вже більше “ні до чого”. Це можуть бути просто нова книга, незвична погода, бійка на ігровому майданчику, наближення свята. У більш складних випадках це змагання, загроза жорстокого покарання, громадські події. Якщо вчитель удає, що цих почуттів не існує, або ігнорує їх, він лише збільшує напруження і в самих дітей і в їхніх взаєминах з дорослими.

Коли ж ви попросите ди-

ВАРІАНТИ СПІЛКУВАННЯ

За Т. Гордоном, існують чотири різних варіанти слухання:

- Пасивне слухання (тиша). Пасивне слухання — потужне невербальне повідомлення, що може змусити дитину відчувати себе такою, яку широко приймають, і надихнути її на все більшу відвертість. Адже дитина не зможе розмовляти з вами про те, що її турбує, коли ви, так би мовити, не замовкнете.
- Реакція визнання, підтвердження. Добре допомагає, особливо в паузах, вживання вербальних і невербальних реплік та натяків, які означають, що ви справді настроєні на хвилю мовця. Такі репліки і натяки можна назвати “реакціями підтвердження і визнання”. Читання головою, нахил уперед, усмішка, насушення, які є відгуком на мовлене дитиною, дають їй знати, що її справді слухають. Вербальні репліки “Еге”, “Оо”, “Я розумію” також повідомляють: співрозмовник уважний, він зацікавлений — можна продовжувати.
- “Відчинення дверей”. Іноді дитині потрібна додаткова підтримка, заохочення, щоб вона почала говорити або стала відвертішою. З цією метою можна використати такі репліки: “Чи не хочеш ти розповісти трохи більше про це?”, “Це цікаво. Ти хочеш продовжити?” або “Схоже, це глибоко вразило твоє почуття”, “Твоя розповідь цікава мені”, “Ти хочеш поговорити про це?” Ці зауваження є відкритими запитаннями або твердженнями. Вони не містять у собі оцінки того, про що йдеться.
- Активне слухання. Три попередні способи слухання відносно пасивні, вони лише дають дитині підтвердження того, що її розуміють.

Активне слухання допомагає зрозуміти, що стоїть за тим чи іншим висловлюванням людини. Слухаючи, ми аналізуємо проблеми мовця, намагаємося зрозуміти, які його потреби не задоволені. Мовлення може точно відповідати насущній потребі, а може — вельми приблизно; іноді взагалі приховує справжню стурбованість. Приміром, коли людина голодна, вона може так і сказати: “Я голодна”. Це всім зрозуміло, помилок у сприйманні не буде. Але вона може сказати: “Котра година?”, маючи на увазі “Чи не час обідати?”, — а слухач вирішить, що в нього не все гаразд з годинником. Або учень, який боїться іспиту, говорить: “Чому нам треба вчити весь цей матеріал?”. Оскільки більшість висловлювань молодих людей “закодована”, вихвателю нерозумно було б відповідати тільки “напрямки”. Для дитини це означає: її не зрозуміли, не впізнали (або не схотіли впізнати) те, що її справді турбує. В підсумку — лише взаємна досада і ще більше нерозуміння.

Коли ми слухаємо дитину “активно”, ми подумки аналізуємо її турботи, намагаємося подивитися на світ “крізь її окуляри”. Активне слухання показує, що ми уважні до дитини, зацікавлені в ній, намагаємося понад усе зрозуміти її.

тину заспокоїтися, зосередитись і, використовуючи метод активного слухання, допоможете їй висловити свої почуття, то в ході такої бесіди на зміну напруженню придуть вивільнення напружених почуттів, полегшення і вдячність дорослому за розуміння і співчуття. Власне, зросте розуміння і співчуття в “обох сторін” [4].

Вищеописані техніки: “пасивне слухання”, “реакція визнання”, “відчинення дверей”, “активне слухання” – це методи “мови довір'я”, які допомагають дитині справитися з проблемами. Ці методи можуть послужити діагностичним засобом у разі використання їх замість звичних для нас вказівок і погроз, команд і порад, вони дозволяють побачити в собі та інших людях хворобливі прояви авторитарності, тобто послуговування недемократичним стилем спілкування (див. вріз на с. 35).

І ще про один важливий момент слід пам'ятати педагогу при застосуванні техніки слухання. Сама по собі техніка, якою б досконалою вона не була, не забезпечить потрібного ефекту, коли вчитель ігноруватиме особистість дитини, не ставитиметься уважно до її потреб, емоційно не вчуватиметься в неї. Найпереконливішим показником уваги до особистості дитини є вміння вчителя не тільки слухати, а й вислуховувати дитину до кінця навіть тоді, коли мало часу чи школяр говорить не по суті або неправильно. Як показують спостереження, вчитель, котрий має значний педагогічний стаж і застосовує у своїй діяльності недемократичні прийоми фахового спілкування, нерідко не вважає за потрібне – певно через брак терпіння чи педагогічну зарозумілість – дослухати дитину до кінця, що може породжувати у неї учбову байдужість, неактивність у процесі навчання.

Продіагностувати і скоригувати вміння слухати дітей допоможуть відповіді на такі запитання [2]:

- Чи завжди ви спроможні дослухати дитину до кінця?
- Чи не виникає у вас у процесі мов-

лення учня бажання перебити його?

- Чи не дратує вас, коли школяр викладає якусь думку занадто багатослівно і неточно?
- Чи не ставите ви до висловлювань дітей “дорослих” вимог, чи не ловите себе на думці, що сказане дитиною не важливе, дрібниці?
- Чи можете ви відчувати, що школяр мислить правильно, але йому важко передати свої думки точно і стисло?
- Важливо також простежити, чи не ведете ви під час мовлення школяра внутрішньої полеміки з ним і чи не відбивається це на вашому обличчі, миміці і т. ін.

Відповіді на вищенаведені запитання вчитель має супроводжувати аналізом процесу свого педагогічного спілкування, з'ясуванням причин відступу від усталених й ефективних форм взаємодії з учнями, оцінкою свого психічного стану і, з урахуванням цього, перебудовою стилю педагогічного спілкування з дітьми.

Виходячи зі сказаного, наголосимо: особливою **турботою керівника освітнього закладу має бути вирішення проблеми зростання методичної компетентності педагога, культури фахового спілкування**, забезпечення його постійної інформованості про нові навчальні технології, передовий педагого-комунікативний досвід для ефективної реалізації його соціального призначення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорьева Т. Г., Линская Л. В., Усольцева Т. П. Основы конструктивного общения. – Москва – Новосибирск: Совершенство, 1997. – 170 с.
2. Кан-Калик В. А. Грамматика общения. – М.: Роспедагентство, 1995. – 108с.
3. Петровский А. В. Психология о каждом из нас. – М.: Изд. Российского открытого ун-та, 1992. – 332 с.
4. Рахматшаева В. А. Грамматика общения: Школа для родителей. – М.: Семья и школа, 1995. – 188 с.
5. Тауев М. Н. The management of a Multicultural workforce. – Wily – Chichester, 1996.

РОЗВИВАЛЬНЕ НАВЧАННЯ: ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Педагогіка

ШКОЛИ

У психолого-педагогічній науці питання про співвідношення навчання і розвитку висувається нині на перший план, оскільки педагогічну громадськість дедалі більше турбує те, як забезпечити не тільки міцне засвоєння школярами знань, а й розвинути в них розумові здібності у процесі навчання, сформувати пізнавальну активність, і загалом, активність особистості, оптимально сприяти їхньому психічному розвитку.

У зв'язку з цим Д.Б. Ельконін стверджував: "Немає, мабуть, жодного видатного теоретика дидактики чи дитячого психолога, який не намагався б відповісти на питання: у якому співвідношенні перебувають ці різні процеси. Адже критерії навчання і розвитку різні. Вся проблема полягає в тому, щоб побудувати процес засвоєння знань так, щоб він одночасно був процесом виховання розуму, здатності мислити" (12; 34).

Свого часу Г.С. Костюк ставив запитання: чи розвиває будь-яке навчання? Бо навчання може і не вести за собою розвиток, а забезпечувати тільки функціонування психіки.

Лише навчання, спрямоване на формування психологічних новоутворень, можна назвати справді розвивальним (С.Д. Максименко). Якщо "розвивальність" навчання розуміється лише як засвоєння теоретичного поняття, то це означає одно-

бічність підходу. При цьому слід не забувати і таку думку Г.С. Костюка: "Зв'язок між навчанням і розвитком не простий, а складний і взаємний: навчання сприяє розвитку, але воно саме спирається на нього" (6; 134).

Отже, *розвивальне навчання – це таке навчання, яке сприяє загальному психічному розвитку особистості, як розумовому, так і всебічному гармонійному.*

Чим же зумовлюється і що собою являє психічний розвиток, на який має бути спрямоване розвивальне навчання?

ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

- Визначити, що таке розвивальне навчання і чим воно відрізняється від нерозвивального (тобто від традиційної форми навчання).
- Представити коротку психологічну характеристику моделей розвивального навчання.
- Здійснити психологічний аналіз досвіду вчителів-новаторів.
- Виокремити основні складові розвивального навчання.

ТЕОРІЯ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Навчання може прискорювати, гармонізувати і стимулювати психічний розвиток, а може і ніяк не

Лілія
МАР'ЯНЕНКО

Докторант Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

На сьогодні в психологічній науці існують більш-менш усталені визначення понять “психічний розвиток”, “розумовий розвиток”, “особистісний розвиток”. (11,13).

Психічний розвиток визначається як безперервний процес, що виявляється у кількісних змінах ознак, властивостей особи (фізичних, фізіологічних, психічних тощо), – тобто у збільшенні одних і зменшенні інших. Однак розвиток не зводиться до кількісних змін, зростання того, що вже є, а включає і якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, які утворюються в процесі самого розвитку, і зникнення старих. Розвиток є там, наголошував Г.С. Костюк, де народжується щось нове і зникає старе. З'ясовано, що розвиток психічних функцій відбувається нерівномірно: в ньому чергуються фази прискорення й уповільнення. Фази уповільнення не означають застою, зупинки зростання, вони швидше є нагромадженням сил, яке згодом веде до прискорення змін. Зростання відбувається хвилеподібно. “Хвильовий” характер має розвиток психомоторики, мовлення, інтелекту. Різні психічні функції розвиваються асинхронно: одночасно з прискоренням розвитку одних відбувається уповільнення розвитку інших. Якісні зміни мають місце на всіх етапах людської психіки і, як правило, під час здійснення активності з боку особистості. (11;195).

Розумовий розвиток визначається як таке засвоєння знань, умінь і навичок, що забезпечує вільне оперування цими знаннями у процесі мислення. Розумовий розвиток здійснюється на базі інтелектуальної активності і творчості. Сповільнення чи зупинка розумового розвитку відбувається тоді, коли розумові можливості учня стають недостатніми для засвоєння нового змісту. (Костюк Г.С.).

Розвиток особистості визначається як прогресуюче задовільнення актуальних потреб, яке забезпечує специфічну можливість особистості зростати над цими потребами. Розвиток особистості включає в себе всі процеси її становлення, всю сферу її можливого: плани, перспективи, надії, мрії, бажання, а також страхи, переживання щодо здійснення цих планів. (13;103).

Отже, розвиток – це певні якісні зміни на краще: можливість особистості вільно, самостійно діяти, зростати. Взагалі, психічний розвиток особистості школяра – не лише інтелектуальний, а і моральний, духовний та соціальний розвиток.

Загальновідомо, що навчання, спрямоване тільки на інтелектуальний розвиток, саме по собі не може сформувати в учнів моральності і духовності. Все це має бути взаємопов'язане.

Г.С. Костюк з приводу розвивального ефекту навчання зазначає: “Навчання тим успішніше веде за собою розвиток, чим цілеспрямованішим є аналіз вражень від сприйняття об'єктів, виділення суттєвих ознак, володіння мірою оцінки окремих параметрів, вироблення засобів класифікації об'єктів, утворення узагальнень та їх конкретизація, усвідомлення загального у своїх діях при розв'язанні різних видів задач” (5; 3-6).

Отже, навчання тим успішніше веде за собою розвиток, чим цілеспрямованіше воно спонукає учнів до активності: пізнавальної, вчинкової, духовної.

впливати на нього чи навіть загальмувати, тобто може бути і не розвивальним. **Яке ж навчання можна охарактеризувати як розвивальне?**

Теоретичні принципи розвивального навчання, за С.Д. Максименком, (9, 21-23) є такі:

Передусім це принцип орієнтації на сензитивні періоди розвитку. Така орієнтація навчання передбачає вивчення саме такого змісту, до засвоєння якого учні схильні в певному віці.

Другий принцип розвивального навчання – орієнтація на провідну діяльність, закони її зміни, які становлять підґрунтя періодизації психічного розвитку. Д.Б. Ельконін і В.В. Давидов на великому матеріалі показали, що психологічні новоутворення кожного періоду в житті дитини визначаються її провідною діяльністю. Тому існує зв'язок типів цієї діяльності з внутрішнім підґрунтям генетичної наступності періодів вікового психічного розвитку.

Третій принцип – це ампліфікація, тобто збагачення, підсилення, поглиблення психічного розвитку дитини. Ампліфікація – умова розвитку активності, свободи, особистісного вияву у навчанні, віднайдення дитиною себе у змісті навчання і під час навчання. Отже, цей принцип вимагає того, щоб у ході розвивального навчання не пригнічувалися природні, найбільш бажані для дитини у певний сензитивний період форми її активності. Ці форми слід широко використовувати,

наповнювати змістом, який сприяє розвитку дитини.

Четвертий принцип розвивального навчання – орієнтація його на зону найближчого розвитку дитини (за Л.С. Виготським). Ця зона показує, що саме може здійснити дитина з допомогою дорослих. Особливо важливе значення для стимулювання психічного розвитку має правильне визначення “розмірів” індивідуальної зони найближчого розвитку, оскільки до негативних наслідків у розвитку може призвести як їх перебільшення, так і применшення.

П'ятий принцип – включення школяра у спільну з іншими учнями учбову діяльність. Саме така діяльність при належній її організації може виступати провідною силою психічного розвитку дитини.

Шостий принцип – врахування нерівномірності, гетерохронності розвитку і формування психічних дій. Важливо мати уявлення про весь “фронт” розвитку, тобто уявляти не тільки ізольовані характеристики виконавчих, когнітивних, емоційно-оцінних, особистісних компонентів діяльності, а й їх чергування, вирівнювання, взаємовпливи у процесі становлення.

ТРАДИЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ

У більшості шкіл має місце *традиційна організація навчання*. Починаючи з першого класу, учням день у день вказують, що вони мають зробити вдома: які параграфи підручника вивчити, які задачі розв'язати, які виконати вправи. Щодня випадковим для учнів вибірковим способом перевіряють їхню підготовку до уроків, знання і вміння з пройденого матеріалу. При цьому учні не знають, кого з них перевірятимуть, які запитання їм поставлять і які задачі вони розв'язуватимуть. Якщо ж їх запитують, то вони мають відповідати не те, до чого дійшли самі у процесі своєї праці, а те, про що йдеться у підручнику, що їм повідомив учитель. У проти-

лежному випадку очікувати на високу оцінку, як правило, не доводиться, в кращому разі поставлять посередню.

Такими є особливості всім відомої традиційної форми навчання. Один з методів такого навчання полягає в тому, що вчитель передає дітям заплановану “суму знань”, а учень має сприймати повідомлення, вивчати вдома за підручником відповідний матеріал і бути готовим до його переказу.

Учитель показує, як розв'язати задачу або виконати вправу, а учень відтворює продемонстровані йому способи діяння. Цей метод навчання, який називається пояснювально-ілюстративним, є традиційним і застосовується стільки віків, скільки існує школа. Пояснювально-ілюстративний метод розрахований на розумову пасивність учнів.

ПРОБЛЕМНИЙ МЕТОД

Другий метод навчання, що дістав назву проблемного, є протилежним за змістом традиційному. Цей метод *поки що не набув поширення*.

Такий стан справ негативно починається на розумовому і моральному розвитку учнів, бо, одержуючи у готовому вигляді плоди чужої розумової праці, вони нерідко звикають жити чужим розумом і беруть цю звичку із собою у подальше трудове життя.

При пасивному сприйнятті вже відомого знання згасає інтерес до діяльності, оскільки учень не відчуває себе відкривачем нового.

Суть проблемного методу відповідає принципам розвивального навчання. Зміст його полягає в тому, що учень не отримує знань у готовому вигляді, а залучається до процесу активного пошуку, своєрідного відкриття нових для нього явищ та закономірностей. У такому випадку учень стає певною мірою творцем і свого знання, і свого розумового розвитку. Назва цього метода походить від терміна, введеного І.Я. Лернером. Проблемний метод поки що

не має солідної історії, однак відомо, що Сократ не викладав своїм учням готових знань, а приводив їх до здобуття цих знань за допомогою евристичної бесіди, тобто системи навідних запитань, відповідаючи на які учні осягали нові знання. Згадаймо, Ісус Христос говорив до людей притчами, щоб в іншомовному плані вони глибше осягнули зміст тієї істини, яку Він хотів їм відкрити.

Проблемний метод – головний у розвивальному навчанні, його переваги стають усе очевиднішими. На жаль, цей метод ще не став переважаючим у школі, оскільки ще, так би мовити, “не обріс” засобами реалізації. В педагогічній літературі з різних навчальних предметів ще немає системи навчальних завдань, які б давали вчителям можливість регулярно проводити проблемні заняття. Але у психологічній науковій літературі вчені-психологи вже представили свої моделі розвивального навчання. Пропонуємо класифікацію моделей розвивального навчання, систематизовану М.О. Холодною (16;211-214).

Вона зазначає, що зміст і форми шкільного навчання мають бути перебудовані відповідно до психології дитини, її прав та інтересів.

Можна виокремити такі *основні моделі розвивального навчання, що побудовані з урахуванням психологічних механізмів розумового розвитку учнів*.

ОСНОВНІ МОДЕЛІ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

“Вільна модель”

Будь-яка жорстка система педагогічних впливів відсутня. Навпаки, підтримується імпровізація і дітей, і вчителя як у змісті, так і у способах навчання. Культивується неформальне ставлення до процесу навчання: мають місце відсутність класно-урочної системи, обов'язкових програм, контролю та оцінки знань учнів. Ключовий психологічний елемент – “свобода індивідуального вибору”. (Р. Штайнер, Ф.Г. Кумбе, Ч. Сільтермен). У цій моделі максимально вра-

ховується внутрішня ініціативність дитини. З певною допомогою вчителя дитина сама визначає інтенсивність своїх навчальних занять, самостійно планує вільний час, обирає засоби навчання. Отже, вчинкова і пізнавальна активність, самостійність виявляються якнайбільше.

“Діалогічна модель”

На першому плані постає формування діалогізму як основного визначення людської думки (у вигляді діалогу культур; діалогу ідей за допомогою засвоєння тих “точок перевтілення”, в яких одна форма розуміння переходить в іншу; діалогу знання і незнання, оскільки знання в його вищих формах видається повним сумніву і проблематичності; діалогу всередині свідомості учня, голосів поета і теоретика і т.д.).

Зміст і форма шкільного навчання мають змінитися в напрямку засвоєння дітьми культурних основ людського пізнання. Замість підручників у даній моделі навчання використовуються тексти, що є творами мистецтва відповідної культури. Відсутня єдина програма, не практикуються звичайні оцінки. Пізнавальна, інтелектуальна, творча активність спрямовуються на набуття вміння перевтілюватися, спілкуватися, вести проблемний діалог. Ключовий психологічний елемент – “діалогічність індивідуальної свідомості” (В.С. Біблер, С.Ю. Курганов та ін.).

“Особистісна модель”

Головним завданням навчання є загальний розвиток учнів, у тому числі емоційно-вольових, моральних і етичних можливостей.

Організація навчального процесу характеризується такими рисами:

- навчання відбувається на високому рівні складності;
- на початковому етапі теоретичні знання відіграють провідну роль;
- темп вивчення навчального матеріалу загалом досить швидкий;
- усвідомлений характер навчання;
- спрямування роботи на розвиток слабких та сильних учнів водно-

час.

Мета “особистісної моделі” розвивального навчання — дати учням цілісну картину світу на базі науки, літератури і мистецтва з урахуванням трьох основних ліній розвитку дитини: спостереження, мислення і практичних дій.

Створюється атмосфера спілкування на основі довіри. Методика викладання відповідає вимогам багатогранності (багатоаспектності), спрямованості на розвиток різних сторін особистості учня. Вона передбачає дотримання таких вимог навчання:

- процесуальність (послідовне ускладнення знань, що засвоюються);
- проблемність (опора на колізії);
- варіантність (гнучкість у використанні форм і засобів навчання, залежно від ситуації на уроці (Л.В. Занков, М.В. Зверева, І.І. Агрінська, Н.В. Нечаева та ін.).

Різновидом цієї моделі є система, заснована на особистісно-гуманному підході до дітей. Її особливістю є: посилення уваги до індивідуальності кожної дитини і спрямованість на співробітництво з дітьми (Ш. Амонашвілі, 1993). Ключовий психологічний елемент — “цілісне особистісне зростання”.

“Збагачуюча модель”

Головне призначення — інтелектуальне виховання учнів за рахунок актуалізації і збагачення ментального (розумового) досвіду дитини. Головним положенням є думка про те, що кожна дитина “сповнена” власного ментального досвіду і має певний діапазон можливого нарощування своїх інтелектуальних сил. Це нарощування здійснюється засобами спеціально сконструйованих навчальних текстів (навчальних посібників з математики для учнів 5-9 класів).

Кожний навчальний посібник виступає в якості інтелектуального самовчителя, бо організація тексту така, що, по-перше, за його допомогою забезпечується формування базових компонентів ментального досві-

ду; по-друге, створюються умови для індивідуалізації вчіння на основі врахування індивідуальних пізнавальних схильностей дітей з різним складом розумових можливостей (здібностей); по-третє, ініціюється мотиваційна включеність учнів у засвоєння математичного матеріалу завдяки сюжетно-діалоговій побудові навчального тексту, яка стимулює пізнавальну і пошукову активність учнів.

У рамках учбової діяльності ідея збагачення ментального досвіду дитини реалізована у програмах Дж. Рензулі “Відкритий світ”, спрямованій на роботу з обдарованими дітьми, і Р. Фейернштейна “Інструментальне збагачення”, орієнтованій на формування необхідних когнітивних навичок у відстаючих дітей у плані пізнання.

Ключовий психологічний елемент — “індивідуальний ментальний досвід” (Є.Г. Гельфман, М.О. Холодна, Л.Н. Демідова та ін.) (16).

“Розвивальна модель”

Характеризує такий тип навчання, який спрямований на розвиток теоретичного мислення в молодшому шкільному віці.

Згідно з цією моделлю, основне завдання навчання — формування спеціально організованої учбової діяльності школярів. Зокрема, в основі такої діяльності лежить змістове узагальнення, тобто в учня формується здатність мислити за принципом: «від загального до часткового». Дітям пропонуються навчальні задачі, в ході розв’язання яких дитина шукає загальний спосіб підходу до чисельних часткових. Розв’язуючи їх, дитина формує такі мисленнєві дії, як синтез, планування, рефлексія. В результаті вже в молодшому шкільному віці діти засвоюють знання на рівні наукових понять, опановують нові засоби учбової діяльності (у вигляді знакових моделей). При цьому змінюється характер учбової активності учнів: вони включаються в дослідницьку діяльність, працюють у режимі діалогу. Ключовий елемент — “способи

діяльності” (Д.Б. Ельконін, В.В. Рєпкін та ін.).

“Структуруюча модель”

Особлива увага приділяється організації учбової інформації, зокрема створенню змістових комплексів – “збільшених дидактичних одиниць” (ЗДО). Збільшена дидактична одиниця – це клітинка навчального процесу, що складається з різних елементів, але вони характеризуються інформаційною загальністю. ЗДО властиві такі якості, як системність, цілісність, стійкість у часі, швидкість актуалізації в пам’яті учня.

Навчання на основі збільшення учбової інформації передбачає:

- самостійне засвоєння школярами знань на основі порівняння, узагальнення й аналогії;
- урахування єдності образного і логічного в мисленні;
- гнучкість мисленневих дій під час виконання вправ;
- вихід на перспективи набуття знань за рахунок згортання і розгортання інформації тощо.

Ключовий психологічний елемент цієї моделі навчання – “фреймова організація знань” (П.М. Ерднієв, Б.П. Ерднієв).

При цьому пізнавальна активність виявляється в основному як перетворювальність мислення.

“Активізуюча модель”

Ця модель спрямована, перш за все, на підвищення рівня пізнавальної активності учнів за рахунок включення в навчальний процес проблемних ситуацій, опертя на пізнавальні потреби й інтелектуальні почуття.

У рамках цієї моделі зберігаються всі основні моменти традиційного навчання, в тому числі засоби контролю за засвоєнням нормативних знань, умінь і навичок.

У цій моделі враховуються два основні психологічні факти ефективності навчання: пізнавальна мотивація і мисленнева активність школярів в умовах вирішення навчальних проблемних ситуацій.

Отже, пізнавальна активність, як самовияв особистості у пізнанні, прагнення до ініціативності при розв’язанні завдань, до самостійності, вільного волевияву, культивується в цій моделі розвивального навчання як специфічне надзавдання.

Ключовий психологічний елемент “активізуючої моделі” навчання – “пізнавальний інтерес” (О.М. Матюшкін, М.І. Махмутов, М.Н. Скаткін, Г.І. Щукіна та ін.).

“Формуюча модель”

Необхідним є здійснення цілеспрямованого управління процесом засвоєння знань і вмінь. За умови проходження учнем усіх необхідних етапів формування розумових дій з урахуванням спеціально організованої вчителем орієнтальної основи цих дій можна гарантувати сформованість знань і вмінь з наперед заданими якостями. Зокрема, учень має послідовно пройти такі етапи: мотивацію орієнтальної основи дії, створення її схеми; матеріалізовані дії; програмування на рівні зовнішнього мовлення; мовлення “про себе”; розумова дія. Все це має відбуватися під скеровуючим впливом команд учителя.

Творча діяльність у цій моделі навчання також важлива, оскільки вона, згідно з таким підходом, є нормативним процесом, що виконується усвідомлено, заплановано, на теоретичному рівні.

Ключовий психологічний елемент – “розумова дія”. Пізнавальна активність як фактор здійснення розвивального ефекту відбувається саме на творчому етапі, коли діагностується сформованість усіх розумових дій (Н.Ф. Талізін, І.П. Калошина, В.С. Беспалько та ін.).

В усіх цих моделях загальним моментом є те, що вони спрямовані на пізнавальний і особистісний розвиток учня як суб’єкта вчіння, відтак усі вони відрізняються від традиційної моделі навчання і є розвивальними за своїм характером.

Неважко помітити, що всі ці моде-

лі утворюють, так би мовити, “ієрархічні сходинки” залежно від балансу двох складових: “міри свободи суб’єктивного вибору дитини”, тобто її активності, як пізнавальної, так і вчинкової – з боку учня, і “обсягу скеровуючих впливів” – з боку вчителя.

Найбільш насиченою активністю є перша – “вільна модель” розвивального навчання. Найбільш скеровуючою з боку вчителя виступає остання – “формуюча модель”.

Дослідники відносять до визначальних такі компоненти розвивального навчання, як зміст, методика, проблемний характер навчання і поетапне формування розумових дій. (14;15).

Який з цих компонентів навчання є найголовнішим у розвитку особистості учня? Відтак, **який компонент треба у першу чергу перебудувати, щоб забезпечити належну ефективність навчального процесу з розвитку особистості кожного школяра?**

Деякі дослідники та фахівці вважають, що таким компонентом є характер участі школярів у процесі навчання, зумовлений організацією навчання (Фрідман Л.М., Кулагіна І.Ю., 1991).

Саме від директора школи багато чого залежить, чи буде в його школі впроваджуватися будь-яка модель розвивального навчання, чи підтримуватиме він учителів в їх творчих педагогічних починаннях і пошуках, адже набагато простіше і безпечніше залишити традиційну форму навчання.

Костюк Г.С. робив свого часу акцент на тому, що *вчителі не завжди ставлять перед собою завдання розвивати учнів, формувати в них учбову діяльність, не беруть під свою опіку тих, які неохоче вчать і не вміють учитися, не допомагають їм переборювати труднощі.* У такому вчінні не реалізується і провідна роль навчання у психічному розвитку.

Тільки добре організоване навчання розвиває учнів (Л.С. Виготський), **тобто стає розвивальним.** Адже, як

відомо, дії, особливо розумові вміння, не надаються людині в готовій формі. Їх треба виробляти, формувати, розвивати, щоб вони ставали засобами досягнення нових цілей. Спеціальні дослідження і практика свідчать, що добре організоване за своїм змістом і методами шкільне навчання прискорює перехід дитини від нижчих до вищих етапів розвитку (В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, П.Я. Гальперін, Л.В. Занков, Н.О. Менчінська, О.В. Скрипченко).

Отже, **директор школи і педагогічний колектив в цілому мають усвідомлювати, що провідна роль навчання в розвитку учнів не забезпечується сама собою.** Педагоги мають цілеспрямовано працювати, аби підвищити провідну роль навчання у психічному розвитку учнів, тобто виявляти педагогічну творчість, активність, майстерність; міркувати над тим, як вони можуть вводити у процес навчання два його розвивальні фактори – стимуляцію активності особистості учня і включення формуючих, скеровуючих впливів учителя.

Проведений психологічний аналіз досвіду таких відомих учителів-новаторів, як *В.Ф. Шаталов* та *Є.М. Льїн* доводить, що організація навчального процесу, яка найбільшою мірою відповідає вказаним вище принципам, забезпечує формування особистості, її розвиток, а в результаті – успішність навчання.

Учителі високого рівня майстерності часто на інтуїтивному рівні, а часом у результаті глибокого вивчення науково-психологічної літератури практично намагаються щось змінити, аби перетворити традиційну форму навчання в розвивальну.

У зв’язку з практичним висвітленням цієї проблеми пропонуємо психологічний аналіз педагогічного досвіду двох видатних учителів, **які свого часу викликали сильний інтерес у громадськості своїм неординарним підходом до розв’язання наболілої проблеми школи – неефективності традиційного навчання** (див. с. 44, 45).

ДОСВІД В.Ф. ШАТАЛОВА

Першою особливістю В.Ф. Шаталова є чітка, строго визначена організація всього навчального процесу. В.В. Давидов, який є фундатором ідей розвивального навчання в психології, охарактеризував управління учбовою діяльністю у досвіді В.Ф. Шаталова, як “систему достатньо жорсткого і покрокового управління пізнавальними діями школярів”.

Пізнавальна діяльність школярів, за системою В.Ф. Шаталова, складається з таких етапів:

- розгорнуте пояснення навчального матеріалу вчителем;
- скорочене викладення вчителем навчального матеріалу за опорними сигналами;
- одержання опорних сигналів кожним учнем, представлених на окремому аркуші, який вклеюється у зошити чи підручники;
- самостійна праця учнів удома з підручником і аркушем опорних сигналів, що являє собою активне опрацювання учнями матеріалу;
- письмове відтворення учнями опорних сигналів на наступному уроці;
- прослуховування усних відповідей товаришів або біля дошки.

Це етапи роботи над теоретичним матеріалом.

Друга особливість досвіду В.Ф. Шаталова полягає у вивченні навчального матеріалу збільшеними одиницями (за ідеями П.М. Ерднієва, Л.І. Балашової). Подальша розробка цих цікавих щодо розумового розвитку ідей дозволяє вводити у зміст навчання узагальнюючі поняття, що дає можливість у сконцентрованому вигляді опанувати значний обсяг часткової інформації (див. вище про структуруючу модель розвивального навчання).

Третя особливість досвіду – широке використання аркушів з опорними сигналами. Цікаво, що на початку, коли цей педагогічний досвід тільки-но починав набуватися автором, шлося не про сигнали, а про конспекти, які являли собою прості зрозумілі схеми матеріалу, де за допомогою стрілочок указувалися основні поняття і зв'язки між ними. Цей компонент створював загальне яскраве уявлення про найбільш суттєві елементи змісту певної теми. Потім схеми стали готувати заздалегідь у вигляді плакату, а учням роздавалися вже готові зменшені його копії. Цей момент дещо знижував ефективність розуміння і засвоєння учнями матеріалу на уроці, і тому вони змушені були більше й активніше працювати вдома. Разом з тим ефективність опорних сигналів в опануванні матеріалу справді велика. Опорні сигнали підвищують розумову активність саме під час розуміння і засвоєння навчального матеріалу. Тому фахівці рекомендували вчителям запозичити з цього досвіду використання саме опорних сигналів у разі психологічно складних ситуацій.

Позитивними у досвіді Шаталова при користуванні і відтворенні опорних сигналів були: стандартизація контролю і посилення взаємоконтролю учнів, відсутність “прогалін у знаннях”, можливість жорсткого управління вчителем мисленнєвої діяльності учнів – що, правда, більше на репродуктивному рівні. Стандартизований зміст і контроль призводили до засвоєння мінімуму знань усіма школярами, тобто проблема невістигання на практичному рівні діставала своє вирішення, бо здобувалися міцні знання, розвивалося активне мовлення, на основі успішного навчання виникав інтерес до предмета. (15).

Як бачимо, аркуші з опорними сигналами можуть з успіхом використовуватися в навчальному процесі в першу чергу для систематизації й узагальнення матеріалу.

Четверта особливість досвіду – оригінально організоване навчання розв'язанню задач з математики і фізики. Таке навчання передбачало:

по-перше, відокремлення освоєння практичних дій від вивчення теоретичного матеріалу;

по-друге, відсутність спеціального навчання розв'язанню задач, тобто здійснювалася лише демонстрація розв'язання готової задачі під час вивчення теоретичного матеріалу;

по-третє, наявність досить розумної організації домашньої роботи із розв'язання задач. Учень мав розв'язати мінімальну кількість задач, заданих учителем, і самостійно – ще кілька – в цьому також виявлялася активність. Підвищувала інтерес до розв'язання задач і та обставина, що учень повинен був указати номери розв'язаних задач навпроти свого прізвища у відомості, що розмішувалася у класі.

Значення досвіду В.Ф. Шаталова вельми *прогресивне* (15). Цей видатний учитель довів, що в умовах традиційного навчання можна і треба кардинально змінювати систему організації і здійснення навчального процесу. І хоч у його досвіді є досить багато спірного, але це не зменшує набутої цінності його педагогічного досвіду для справи розробки нової системи організації і здійснення навчального процесу, яка б відповідала новим цілям і умовам роботи школи. Можна зазначити, що **Шаталовим створена модель розвивального навчання**, в якій наявні елементи “структуруючої”, “активізуючої” і “формуючої” моделей, описаних вище.

ДОСВІД Є.М. ІЛЬІНА

У досвіді другого видатного вчителя-новатора – Є.М. Ільїна – в основу покладена ідея співвідношення навчання і виховання у процесі загальної освіти, зокрема такі її положення:

- Засвоєння основ наук, тобто головного змісту навчальних предметів, який створює можливість для формування в учнів наукового світогляду, поглядів, переконань.
- У процесі учбової діяльності, опануванню світогляду і наукових уявлень, в учнів можуть бути виховані альтруїстична спрямованість, пізнавальна потреба, потреба у безперервній самоосвіті і саморозвитку, а також патріотизм, інтернаціоналізм, інші моральні і духовні якості.
- Процес навчання сприяє формуванню естетичного смаку, моральних основ, соціальних норм, готовності до праці, фізичного розвитку.
- Особистість учителя, його моральне обличчя, педагогічна майстерність можуть впливати на формування особистості учнів, на їх виховання.

Втілення у практику навчання цих теоретичних положень вдається далеко не кожному вчителю. Зазвичай, принципи виховуючого навчання у практиці залишаються поза увагою педагогів. Бо основні критерії, за якими оцінюють результати роботи школи і вчителів, пов'язані з научуваністю (знання, вміння та навички) школярів. Результати виховання (морально-духовного, етичного й естетичного) не програмується, і за них школа в кінцевому підсумку не відповідає. Виховання виявляється лише побічним і випадковим продуктом навчання. Слід також врахувати, що навчання в загальноосвітній школі випадає на такі роки розвитку і становлення людини (6 – 7 – 17-років), коли відбувається найбільш бурхливе її формування як особистості, як члена суспільства. Для того, щоб загальноосвітня школа стала справжнім центром виховання і формування особистості, необхідно переорієнтувати її з навчання на виховання, зробити це метою і головним завданням школи, а засвоєння навчальних предметів – складовою органічною частиною виховання. Отже, першість у зв'язці “навчання-виховання” віддається вихованню. Є.М. Ільїн чітко сформулював принципи навчального виховання і своїм педагогічним досвідом довів можливість і доцільність побудови навчального процесу на їх основі.

Перша особливість його досвіду: вивчення літератури слід планомірно і цілеспрямовано підпорядковувати формуванню моральних основ особистості школярів, вихованню у них морально-етичних та естетичних поглядів. *“Моральна культура” є більш значущою, ніж філологічні знання.* На думку Ільїна, *“все докладеться до людини, освіченої душевно, емоційно”.* *Творчість стає* першою нагальною *потребою розвиненої душі.*

Друга особливість – постановка питань-проблем. Це основний засіб, за допомогою якого Ільїн пропонує здійснювати принцип навчального виховання. *Питання-проблема* – ядро уроку. Воно має бути: а) для учнів – значуще; б) на учнів – спрямоване; в) вимагати ретельного, поглибленого вивчення твору. Так досягається активізація учбової діяльності школярів.

Третя особливість – вивчення кожного учня на психологічному рівні. *За допомогою питання-проблеми, його розв'язання слід домагатися катарсису кожного учня, його духовного відродження, очищення, що важливо для морального виховання в юнацькому віці.*

Як бачимо, Ільїн, як видатний учитель-новатор, *так само виробив оригінальну модель розвивального навчання*, яка органічно поєднує в собі вищеозначені моделі: *“активізуючу”, “діалогічну”, “особистісну” та “вільну”.*

Для досягнення розвивального ефекту всі ці спроби, наскільки б різноманітними вони не були, зрештою, є вдалими і виправданими. Якщо навіть взяти ці два підходи, то вони відрізняються досить помітно: *порівнюючи досвід Ільїна з досвідом Шаталова, переконуємося*, що коли перший безпосередньо звернений до душі, моральних почуттів, то другий – більше націлений на розум учня, розвиток його пам'яті, інтелектуальних властивостей. Однак, *обидва підходи об'єднує прагнення* їх авторів *зробити навчання розвивальним як за допомогою стимуляції активності самих учнів, так і за допомогою формуючих впливів з боку вчителя.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1999. – 480 с.
2. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1996. – 240 с.
3. Ильин Е.Н. Путь к ученику: Раздумья учителя-словесника. – М.: Просвещение, 1988. – 244с.
4. Зорина Л.Я. Слово учителя в учебном процессе. – М., 1984. – С. 49.
5. Костюк Г.С. Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие личности. Под ред. Л.Н. Прокоlienко; Сост. В.В. Андриевская, Г.А. Балл, А.Т. Губко, Е.В. Проскура. – К. – Рад. шк., 1989. – 608 с. – на укр. яз.
6. Костюк Г.С. Принцип развития в психологии. // Методологические проблемы психологии. – М.: Наука, 1969. – С. 118-152.
7. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников. Книга для учителей и классных руководителей. М., «Просвещение» 1976. 303 с.
8. Максименко С.Д. Генетичне дослідження психіки / Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: Матер. Міжнар. наук. конф., присвяченої 35-річчю наукової та педагогічної діяльності академіка С.Д. Максименка (17,18 грудня 2001 р. м. Київ) – Т. 1, – К.: Міленіум, 2002. – 412 с. С. 7-13.
9. Максименко С.Д. Учбове навантаження і збереження здоров'я школярів. "Директор школи, ліцею, гімназії." – 4, 2002. С. 19-23.
10. Максименко С.Д. Проблема прогнозування психічного розвитку: природа, генезис, перспективи / Актуальні проблеми психології. Т.6. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога /Збірник наукових праць/ за загальною редакцією С.Д. Максименка. – К. «BONA MENTE», Вип. 3 (1 частина). – 266с., С. 3-10.
11. Проскура О.В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками: Навч. посібник для студентів педагогічних факультетів. – К., Освіта, 1998 – 199 с. /Трансформація освіти в Україні/.
12. Психологічні чинники розвиваючого навчання в різних освітніх системах /Посібник/ – за загальною редакцією академіка С.Д. Максименка /Інститут психології ім. Г.С. Костюка. АПН України. – К., 2000. – 277 с.
13. Психологія особистості: Словник-довідник /За редакцією П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с. – Бібліогрф: С. 263-293.
14. Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя. –М.: Просвещение, 1991. – 283 с.: ил. – /Психол. наука – школе/.
15. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога: Кн. для учителя. – М.; Просвещение, 1987. – 224 с.: ил. – /Психол. наука – школе/.
16. Шаталов В.Ф. Эксперимент продолжается. – М.: Педагогика, 1989. – 334 с.
17. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002, – 272 с.: ил. – /Серия «Мастера психологии»/.

ВИСНОВКИ

- Навчання стає розвивальним, якщо воно спонукає до активності (пізнавальної, вчинкової, духовної).
- Навчання може стимулювати психічний розвиток учня, ніяк не впливати на розвиток або гальмувати його.
- Ампліфікація – один з принципів розвивального навчання, це – умова активності, свободи, особистісного вияву у навчанні, віднайдення дитиною себе.
- Пояснювально-ілюстративний метод, що є основним при традиційній формі навчання, розрахований на розумову пасивність учнів.
- Проблемний метод – є головним у розвивальному навчанні.
- Зміст і форми шкільного навчання мають бути перебудовані відповідно до психології дитини, її прав і інтересів.
- Пізнавальна активність як самовияв особистості у пізнанні, прагнення до ініціативності, до самостійності, до свободи культивуються як специфічне надзавдання саме в “активізуючій моделі” навчання. В усіх моделях розвивального навчання загальним моментом є те, що вони спрямовані на пізнавальний і особистісний розвиток учня як суб'єкта вчиння. Відтак – усі вони є розвивальними за своїм характером. Усі ці моделі утворюють, так би мовити, “ієрархічні сходинокки” залежно від балансу двох складових: “міри свободи об'єктивного вибору дитини”, тобто її активності, як пізнавальної, так і вчинкової – з боку учня, і “обсягу скеровуючих впливів” – з боку вчителя.

РОЗВИВАЛЬНЕ НАВЧАННЯ: МЕТОДИКА

Педагогіка
ШКОЛИ

Реформування загально-освітньої школи в особистісно-орієнтовану, розвивальну зумовлене потребами цивілізованого демократичного суспільства в Україні.

У контексті цих суспільних потреб особливо значимою є основна мета початкової мовної освіти, яка визначається провідною функцією рідної мови як навчального предмета: плекання національно свідомої, духовно багатой, творчої особистості учня, що володіє вміннями комунікативно доцільно вживати мовні засоби у різних сферах і видах мовленнєвої діяльності.

Сформувати таку людину неможливо без оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу, прилучення до духовної скарбниці рідного народу, самоствердження в житті, творчого самовираження. Лінгвістичні відомості, отже, розглядаються не самостійним предметом вивчення, а засобом та умовою розвитку мислення, творчих здібностей учнів, формування комунікативної компетенції, виховання на засадах гуманізму і демократизму. У зв'язку з цим особливо актуальною є проблема створення такої моделі початкового курсу рідної мови, яка б забезпечувала єдність мовної освіти і мовленнєвого розвитку молодших школярів.

Традиційна методика, побудована на засадах системно-описового підходу, не відповідає вимогам часу. Вона орієнтує в основному на запам'ятання системи мовних засобів.

Тим часом для того, щоб користуватися багатствами рідної мови, учні мають не лише запам'ятати схеми, моделі слів, речень, а й:

- розуміти закономірності їх функціонування, знати соціальні, ситуативні й контекстуальні правила, яких дотримуються носії мови – Для чого? Де? Як ми говоримо (М.І. Жинкін, О.О. Леонтьєв);
- оволодіти способами пізнання, чуттєвими сприйманнями й знаннями про довкілля та постійно збагачувати їх, оскільки тільки багатий досвід народжує фантазію, пробуджує думку.

З огляду на ці фундаментальні положення теорії мовленнєвої діяльності про механізми мовлення важливо передбачити у змісті початкового курсу рідної мови раціональне співвідношення комунікативної орієнтації та свідомої систематизації мовного матеріалу.

Сконструйована на цих засадах модель розвивального навчання рідної мови й мовлення знаходить мето-

**Лариса
ВАРЗАЦЬКА**

Старший науковий співробітник лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук

Директор школи, ліцею, гімназії № 5-6 2003

Варзацька Л.О., Гранкіна Л.В., Карпенко В.Ф. Календарне планування з української мови і мовлення для 2-4 класів, "Абетка", 2001.

дичну конкретизацію в системі комплексних вправ та їх послідовності у навчально-виховному процесі.

Визначальним у методиці комплексних вправ є те, що:

- будуються вони на основі системи текстів з огляду на їх культурологічні, дидактичні, розвивальні та виховні функції;
- програмують таку постановку завдань, яка спонукає дітей до словесної творчості та одночасно націлює на розв'язання лексичних, граматичних, правописних завдань.

Зміст, методи, прийоми застосування комплексних вправ визначаються вихідним принципом — єдності на всіх етапах пізнання двох взаємопов'язаних процесів:

- засвоєння мовних знань;
- оволодіння вміннями використовувати мовні засоби для вираження думки.

Істотно важливим у змісті комплексних вправ є те, що ґрунтуються вони на дидактичних і розвивальних функціях опорних умінь як базисного компонента програмового матеріалу та зорієнтовані на механізми мовлення.

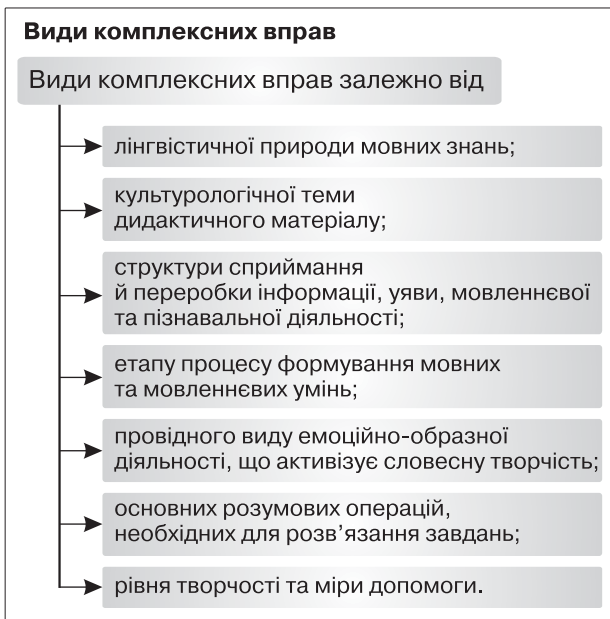
Форми презентації навчального матеріалу програмуються раціональним співвідношенням емоційно-образного та логіко-понятійного компонентів, що є визначальною умовою гармонізації педагогічних впливів. Досягається цей методичний підхід розвивальними, дидактичними й культурологічними можливостями зв'язних текстів та системним використанням міжпредметних зв'язків та засобів інтеграції.

Способи керівництва пізнавальною та мовленнєвою діяльністю передбачають поетапний характер управління, загальну спрямованість на зону найближчого розвитку (Л. Виготський), будуються з позицій педагогіки співробітництва (Ш. Амонашвілі).

Єдність розглянутих змістового, процесуального та мотиваційного аспектів вивчення рідної мови у контексті мовленнєвої діяльності знаходить вираження в тому, що комплексні вправи будуються за сукупністю означених параметрів і поділяються на такі види (див. схему 1).

Такий системний підхід до організації навчально-виховного процесу програмує виділення відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти чотирьох змістових ліній —

Схема 1

лінгвістичної, культурологічної, комунікативної, діяльній та реалізацію цих чотирьох змістових напрямків у їх взаємодії і взаємообумовленості.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНО-ОБРАЗНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНЯ В ПРОЦЕСІ ОПАНУВАННЯ МОВНИХ ЗНАТЬ

Розробляючи мотиваційну основу пізнання рідної мови в контексті мовленнєвої діяльності, виходимо із закономірностей розвитку пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери молодших школярів (В. Вернадський, О. Потебня, І. Огієнко, К. Ушинський, В. Сухомлинський, Н. Маслова).

Для дитини стимулом розумових дій не може стати кінцева мета – оволодіння знаннями (як у дорослих). Джерело бажання вчитися – в емоційному забарвленні думки. Її розум виховується серед наочних образів, насамперед серед природи – серед луків, лісів, полів.

Природа мозку дитини потребує переключення з конкретного образу на обробку інформації про нього. Тому навчання рідної мови в початкових класах має бути невіддільним від фантазії, гри, духовного спілкування з природою, самотньої творчості, зокрема словесної.

Отже, духовне життя дитини, різні види її діяльності, і передусім словесна творчість, стають засобами пізнання законів рідної мови.

Такий діяльнісний, комунікативний підхід до організації лінгвістичного матеріалу дає можливість представити мовні явища (фонетичні, лексичні, граматичні, інтонаційні) у процесі пізнання як функціонуючі. Завдяки цьому значно підсилюється функціонально-семантичний аспект характеристики мовних знань.

Під час формування мовних понять маємо змогу одночасно:

- вести спостереження за тим, як взаємодіють фонетичні, лексичні, граматичні засоби в процесі кому-

нікації, яка їх роль у вираженні думки;

- навчати дітей добирати влучні мовні засоби з огляду на мету та умови спілкування.

Цим досягається стійкий пізнавальний інтерес до опанування граматичних умінь та правописних навичок, бажання вчитися.

Основним засобом організації мовленнєвої діяльності дітей на уроці є тексти трьох джерел:

- народна мудрість, виплекана віками – казки, міфи, легенди, пісні, думи, загадки, прислів'я, приказки;
- натхненне, пристрасне слово майстрів української літератури – Г. Сковороди і Т. Шевченка, І. Франка і Лесі Українки, Б. Грінченка і Олени Пчілки, М. Коцюбинського і В. Винниченка, О. Олеса і М. Вороного, Л. Костенка і В. Стуса, О. Гончара і Г. Тютюнника, В. Симоненка і В. Сухомлинського;
- майстерні, захоплюючі зразки науково-пізнавальної літератури.

Матір'ю навчання стають не розрізнені слова і речення, а самі взірці красного письменства, одухотворені ідеалами правди, добра, краси, істини. Від уроку до уроку змінюється зміст граматичних знань, які опановують діти. Незмінною ж застається владна сила художнього образу як втілення віри народної в торжество добра над злом. Цей могутній емоційно-естетичний струмінь викликає те почуття радісної схвилюваності, без якого не може повноцінно розвиватися думка дитини, йти від наочних образів до абстрактних узагальнень, успішно долати шлях від явища до сутності.

Бажання вчитися, мотиваційний аспект пізнання значно підсилюється також завдяки тому, що тексти, дібрані для створення мовленнєвих ситуацій та побудови комплексних вправ, поєднуються з різними видами діяльності, в яких найповніше розкриваються нахили, інтереси дітей

Варзацька Л.О. Навчання мови й мовлення на основі тексту. Методичний посібник. К., Радшкола, 1996, "Абетка". — 2001.

молодшого шкільного віку (грою, драматизацією, спостереженнями за довкіллям, дослідницькою та художньою діяльністю).

Охарактеризуємо розвивальну сутність кожного із видів емоційно-образної діяльності табличним способом (див. табл. 1).

Введення у навчальний процес системи комплексних вправ за способами інтеграції видів емоційно-образної діяльності забезпечує:

- постійну взаємодію слова й унаочнення, слова та дії, завдяки чому долається недиференційованість сприймання дітей, активізується уява, успішно проходить процес абстрагування від лексичного значення конкретних слів і виділення в них загального, граматичного;

- дає можливість педагогові глибше індивідуалізувати навчання, спираючись на природні здібності, нахили дітей, особливості сприймання, уяви, пам'яті.

Спираючись на ці величезні розвивальні та креативні можливості емоційно-образних засобів впливу на особистість дитини, організовуємо систему спостережень за явищами природи, суспільними, мистецькими, літературними та систему дослідницької діяльності за матеріалами спостережуваного.

Така цілеспрямована організована діяльність учнів ґрунтується на фундаментальному положенні К.Д. Ушинського: "Слово має виростати з думки, а думка — із спостережень за природою, самим собою та іншими людьми".

Зміст спостережень та дослідницької діяльності визначається у світлі ноосфери освіти (В. Вернадський, Н. Маслово), програмується чотирма етапами сприймання та переробки інформації (Ж. Піаже) (див. схему 2).

Управління складними процесами сприймання, уваги, мислення, уяви у процесі спостережень та дослідницької праці вчитель здійснює через систему пізнавальних проблемних завдань.

Зумовлюються вони:

- структурою мовленнєвої діяльності (О. Леонт'єв), її основними, взаємопов'язаними етапами (див. схему 3).
- структурою уяви, основними етапами переробки

Таблиця 1.

Види діяльності	Розвивальні можливості?
I вид Ігрова діяльність	Активізує опанування чуттєвих способів пізнання, умінь вичленовувати ознаки предмета, знаходити родові й видові, спільні й відмінні, істотні й неістотні і класифікувати їх; розширює уявлення дітей про лексичне значення конкретних слів.
II вид Спостереження за природою, за взаєминами людей, самими собою	Уводить у самий процес народження образного вислову, допомагає розкрити сутність зв'язків і залежностей у природі, оволодіти ціннісними орієнтирами, сприяє розширенню уявлень про значення слів абстрактного значення.
II вид Художня діяльність	Поєднання словесного образу з графічним та музичним активізує уяву, образне сприймання світу, допомагає розкрити значення слів абстрактного значення, що означають характери людей, явища природи, суспільної події; формує особистісний досвід творчої діяльності, ціннісні орієнтири.

сприймань (Л. Виготський). (див. схему 4).

Дидактичні та розвивальні цілі системи пізнавальних і проблемних завдань представлені у схемі 5.

Організована система спостережень та дослідницької діяльності є невід'ємною складовою навчально-виховного процесу з української мови і мовлення.

Плануючи вивчення тієї чи іншої теми, розділу програмового матеріалу, учитель визначає:

- об'єкт спостережень та дослідницької діяльності; проблемні запитання й завдання;
- способи фіксації спостережуваного та досліджуваного (виконання малюнків, апікацій, виробів, добір до них образних рядків чи віршованих рядків, загадок);
- коло позакласного читання (довідкової літератури, словників, енциклопедій, науково-популярної, художньої, періодичних дитячих видань, слухання теле- та радіопередач);
- способи організації художньої діяльності (виготовлення композиції із апікацій, природного матеріалу, виразне декламування, мелодекламація, драматичні, пластичні етюди, драматизація, інсценізація).

Здобутий дітьми чуттєвий досвід, знання про довкілля, сформовані способи творчої діяльності та прийоми розумових дій актуалізуються на уроках української мови на рівні міжпредметних зв'язків та засобів інтеграції. Учитель проектує на різних етапах уроку такі прийоми, організаційні форми на матеріалі спостережень та дослідницької праці:

1. Усний журнал, хвилинка еруди-та, уявне засідання гуртка юних натуралістів, українознавців, краєзнавців, екологів, лінгвістів, огляд-конкурс малюнків та інших творчих робіт, виконаних за враженнями від спілкування з природою, музикою, красним письменством, живописом.

2. Уявна подорож до музеїв, теат-

Схема 2

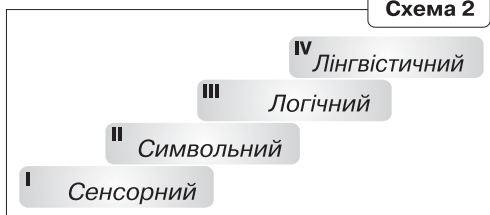

Схема 3

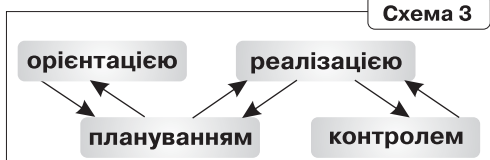

Схема 4

Основні етапи переробки сприймань

- I Розчленування вражень на частини
- II Перебільшення чи переменшення елементів враження
- III Об'єднання, комбінація частин враження
- IV Кристалізація частин в образ

Схема 5

Дидактичні і розвивальні цілі системи завдань у ході спостережень та дослідницької праці

Прищепити способи чуттєвого сприймання світу, навчити бачити і відчувати багатство барв, форм, звуків рідної землі;

допомогти дитині опанувати процеси й форми мислення, долаючи шлях від першої сходинки пізнання (вміння бачити предмет, вичленовувати його ознаки, порівнювати, узагальнювати) до вищої сходинки – здатності усвідомлювати дійсність у зв'язках і відношеннях, вироблених багатовіковим досвідом людини;

розвинути уяву як основу творчої діяльності;

сформувати ціннісні орієнтири, особистісний досвід творчої діяльності дитини

Варзацька Л.О. Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах. К.-Под. Абетка, 2001.

рів, храмів, святинь рідної землі; інтерв'ю з письменником, художником, живописцем.

3. Драматизація.

Співвідношення основних видів емоційно-образної діяльності визначається віком, ступенем підготовленості дитини та її розвитком. Чим слабше підготовлений учень, тим менше розвинені його пізнавальні можливості, тим більше має бути питома вага комплексних вправ із провідними видами діяльності – ігровою, предметно-практичною, малюванням, музикою.

У виборі організаційних форм пізнання перевагу

відаємо на перших кроках навчання колективній, груповій (парній) діяльності. Поступово з року в рік збільшується питома вага самостійних спостережень та дослідницької діяльності.

Таким чином, система комплексних вправ за способами інтеграції видів емоційно-образної діяльності є визначальним засобом активізації механізмів мовлення в процесі опанування мовних знань. Узагальнено представимо це положення табличним способом (див. табл. 2).

ЗОРІЄНТОВАНІСТЬ ПІЗНАННЯ НА СИСТЕМНІ МОВНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА ЗАГАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

В обґрунтування змістової та процесуальної основ взаємопов'язаного вивчення української мови й мовлення виходимо із здобутих наукових даних про дидактичні й розвивальні функції системних мовних зв'язків. Саме опора на взаємозв'язки мовних знань допомагає осмислити їхню сутність та закономірність функціонування у процесі спілкування. Без умінь установлювати органічні зв'язки між мовними поняттями (фонетичними, лексичними, граматичними, словотворчими) знання виявляються формальними, не зможуть активізувати механізми мовлення.

Дані аналізу системних мовних зв'язків дають можливість з'ясувати базисний компонент програми – найважливіші опорні знання та вміння, які є фунда-

Таблиця 2.

ментом у процесі опанування багатьох інших.

Виділення опорних умінь – корінне питання методики. Це питання ґрунтується на психологічному законі пізнання: міцне оволодіння кількома навичками, уміннями розвиває здатність до засвоєння однорідних. Саме опорні уміння мають можливість сформувати у дітей:

- узагальнені способи аналізу, систематизації мовних знань та використання їх для вираження думки;
- узагальнені способи сприймання, відтворення та побудови тексту (“азбуку мовлення”);

З огляду на їх дидактичні й розвивальні функції під час конструювання системи комплексних вправ виділяємо чотири групи опорних умінь (див. табл. 3).

Системне використання опорних умінь є визначальним засобом структурування навчального матеріалу з мови й мовлення. Саме завдяки цьому методичному підходу створюються повноцінні умови для реалізації одного із найперспективніших способів здобуття знань на основі узагальнених дій (В.В. Давидов, П.М. Ерднієв, досвід учительки Донецької області Дашевської Л.П.).

За такого способу структурування мовних та мовленнєвих знань діти одночасно оволодівають блоками:

- взаємопов’язаних та зовні схожих знань (частини мови, часи дієслова, класифікація речень за інтонацією та метою вислов-

Таблиця 3.

Опорні уміння як засіб формування узагальнених способів аналізу, систематизації мовних знань та використання їх з метою спілкування та узагальнених способів мовленнєвої діяльності

Типи опорних умінь за їх дидактичними цілями	Розвивальна сутність опорних знань
<p>I тип умінь, їх цілі: Сприймати, відтворювати, будувати текст (власне азбука мовлення), а саме: уміння орієнтуватися в умовах спілкування, осмислювати задум висловлювання, виділяти частини висловлювання та поєднувати їх, знаходити комунікативно доцільні мовні засоби та удосконалювати текст за змістом, будовою та мовним оформленням.</p>	<p>Розвиток випереджального синтезу в межах тексту.</p>
<p>II тип умінь, їх цілі: Співвідносити вимову й написання слова.</p>	<p>Вироблення чітких орієнтирів правильного написання слова: а) пишемо так, як вимовляємо; б) розкодаються вимова й написання, користуємося правилом.</p>
<p>III тип умінь, їх цілі: Розрізняти лексичне значення слів конкретного й абстрактного змісту.</p>	<p>а) як мовне унаочнення під час засвоєння частин мови, будови слова, речення, числа іменника, власних і загальних назв та ін.; б) оволодіння правилами вживання великої літери у іменників, префіксів пре-, при-; частки не; в) збагачення словника; г) уміння вичленовувати ознаки спостережуваного, знаходити спільні й відмінні, видно-родові, істотні-неістотні ознаки, класифікувати їх, встановлювати причинно-наслідкові залежності.</p>
<p>IV тип умінь, їх цілі; Встановлювати зв’язки слів у реченні.</p>	<p>а) як мовне унаочнення для осмислення роду іменників, числа прикметників, займенників, дієслів; відмінків іменників, прикметників, особи дієслів, членів речення; б) правопису прийменників, займенників, сполучників, часток, прислівників; в) удосконалення граматичної будови мовлення учнів (уміння висловлювати думку поширеними реченнями); г) розвиток випереджального синтезу в межах речення, розширення об’єму оперативної пам’яті.</p>

Варзацька Л.О., Копосов П.Г. Опорні схеми та ігрові завдання для 2 класу. К.-Под. Абетка. – 2002.

- лювання, типи текстів);
- протилежних, співвідносних понять та явищ (наприклад, звук і буква, синоніми та антоніми, речення з однорідними присудками та складно-сурядне речення – без уживання терміна);
- частковіших видових понять на основі загальніших – родових (поняття про частини мови є базовим для засвоєння знань про змінювання частин мови за числами та питаннями);
- знань на основі міжрівневих мовних зв'язків (змінені слова і слова-родичі; слова-родичі і близькі за значенням слова).

Спочатку учні опановують певний загальний образ змісту, потім його складові. Мовні та мовленнєві поняття, таким чином, формуються як елемент цілісної сукупності, тому засвоюються краще, ніж коли б

вони розглядалися ізольовано.

Аналізуючи явища й факти у взаємозв'язках, школярі мають можливість знаходити в них спільне й відмінне, взаємоперетворювати поняття, переносити знання та способи діяльності у змінені ситуації. Особлива роль при цьому належить переконструюванню.

Із орієнтацією на опорні уміння в експериментальних підручниках розвивального навчання розроблено методичне забезпечення успішного й послідовного використання методу укрупнення дидактичних одиниць, зокрема:

- визначено зміст та прийоми опрацювання блоків знань для первинного ознайомлення як на допонятійному, так і на понятійному рівнях;
- з'ясовано методи попередньої підготовки до сприймання нового блоку знань;
- охарактеризовано види вправ для опанування складових знань із опорою на сформований загальний образ змісту (укрупненої одиниці інформації);
- представлено типи комплексних вправ, зорієнтовані на закріплення попередньо сформованих блоків знань (про слова-предмети, слова-дії, слова-ознаки; змінені слова та слова-родичі, близькі за значенням) та поглиблення цих знань через установлення міжпонятійних зв'язків та розрізнення зовні схожих явищ, їх класифіка-

Схема 6

Дидактичні цілі уроку української мови і мовлення

- Нові мовні знання
- Розвиток усного й писемного мовлення
- Відпрацювання навичок каліграфічного і грамотного письма
- Удосконалення опорних умінь – базисного компонента програми
- Включення нового в систему раніше вивченого через встановлення внутріпонятійних та міжпонятійних зв'язків
- Підготовка до сприймання наступного матеріалу

цію, узагальнення.

Структурування навчального матеріалу методом укрупнення дидактичних одиниць – виходячи із ієрархії мовних знань та ролі опорних умінь у процесі пізнання – дає можливість визначити сукупність дидактичних цілей кожного уроку мови й мовлення в системі інших, відведених на опрацювання тієї чи іншої теми, розділу програми.

Така сукупність дидактичних цілей може бути представлена структурно схемою 6.

Розв'язання сукупності дидактичних цілей кожного уроку дає можливість учителеві тримати в полі зору всю динаміку пізнавального процесу – вивчаючи нове, спиратися на раніше вивчене, програмувати сприймання наступного матеріалу. Істотно важливо, що на кожному уроці акцентується на формуванні комунікативних, правописних умінь, на узагальненні, систематизації вивченого, підготовці до наступного матеріалу.

Якраз ці аспекти уроку найслабше вирішуються в практиці навчання та традиційній методиці, тому недостатньо втілюється принцип перспективності та наступності у навчально-виховному процесі.

СПОСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Й МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО НАВЧАННЯ

Велику розвивальну сутність становить пропонуваний спосіб організації системи уроків з української мови й мовлення та ряду інших навчальних предметів на матеріалі тематично близького культурологічного дидактичного матеріалу.

Якою ж має бути тематика текстового дидактичного матеріалу та дитячих висловлювань?

Вирішуємо це питання, ґрунтуючись на вченні К. Ушинського про рідне слово як засіб прилучення дитини до духовної культури народу.

“Вводячи дитину в народну мову,

– писав К. Ушинський, – вводимо її в світ народної думки, народного почуття, народного життя.

Тільки засвоївши думку й почуття, що створили форми мови, дитина справді опанує цю мову і в цій формі дістає ключ до скарбниці народного духу”.

Наскрізними темами, що пронизує увесь текстовий матеріал, є такі:

- “Я – у світі природи” (“Не спинай думок крилатих...” – Олександр Олесь). Ця тема охоплює тексти та дитячі висловлювання про предмети та явища природи. Використовується такий текстовий матеріал як засіб розвитку логічності мислення й мовлення, оскільки логіка природи є найдоступніша для дитини – наочна й незаперечна (К. Ушинський). За допомогою природничих текстів прагнемо розширити кругозір школяра, сформувані в нього цілісну картину світу, прищепити естетичне сприймання природи.
- “Я – у світі культури”, “Я – серед людей” (“Раз добром нагріте серце” Т. Шевченко) це твори морально-етичного спрямування, з українознавства, історії рідного краю. Тексти даного змісту мають на меті ввести дітей у світ добра, правди, краси, істини, формують ціннісні орієнтири.

Для організації мовленнєвих ситуацій до кожного уроку (і в системі уроків певної теми) добираються тематично близькі тексти, де виучувані мовні засоби (звук, слово, речення) є типовими, особливо важливими для вираження думки.

Така спеціально дібрана текстово-ілюстративна та текстово-діяльнісна опора дає можливість ввести дітей у таку мовленнєву ситуацію, яка одночасно спрямовує на розв'язання граматичних, лексичних, словотворчих завдань.

Розвивальний ефект таких комплексних вправ полягає в тому, що ситуація спілкування сприяє усвідомленню мовних понять, а розв'язання

мовних завдань стимулює мовленнєву творчість.

Для формування орфографічних та каліграфічних навичок використовуємо специфічну текстово-ігрову та текстово-діяльнісну опору.

Для постановки завдань, презентації правописного матеріалу перспективними є:

- віршовані оповідання, лінгвістичні казки;
- з метою керівництва пізнавальною діяльністю розроблено різні типи ігрової постановки завдань;
- великий інтерес у дітей викликають форми учіння із елементами рухливих ігор.

Пропонована організація пізнання на тематично близькому культурологічному дидактичному матеріалі є ефективним засобом надання різної міри допомоги.

Дає можливість:

- плідно використовувати систему пізнавальних завдань за ступенем творчості й самостійності, добирати доцільні організаційні форми учіння із орієнтацією на зону найближчого розвитку (Л. Виготський), забезпечуючи диференційований підхід до навчання у різних типах загальноосвітніх шкіл;
- реалізувати процесуальний аспект обґрунтованої нами моделі навчання;
- системно вводити в навчальний процес міжпредметні зв'язки та засоби інтеграції;
- визначити алгоритм чергування різних видів сприймання навчальної інформації (вербальної, символічної, ілюстративної).

Інноваційне спрямування мають представлені в експериментальних підручниках види унаочнення:

- конкретного (текстово-ілюстративного та текстово-діяльнісного змісту);
- абстрактного (словесно-графічного, графічного), які відповідають перехідним формам мислення дітей молодшого шкільного віку.

Доцільним поєднанням цих видів унаочнення досягається оптимальне співвідношення емоційно-образного та логіко-понятійного компонентів навчання, у результаті чого досягається гармонізація педагогічних впливів, підвищується результативність, розвивальна (креативна) спрямованість, індивідуалізація пізнання.

Пропоноване унаочнення будується за методом типових структур; основна частина таблиці залишається незмінною, типовою, слугує виробленню певного способу розумових дій; деякі ж елементи структурної таблиці видозмінюються з метою опанування нових знань. Такі таблиці є наскрізними – від 2 до 4 класу.

Учень, таким чином, одержує чіткі орієнтири спочатку для оволодіння розумовими операціями (на природничому, а потім на лінгвістичному матеріалі), а далі – для виконання завдань на перенесення знань, способів діяльності у нову ситуацію.

Такі представлені у вигляді чіткої системи орієнтири засвоєння навчальної інформації проєктують розгорнутий процес самонавчання, саморозвитку, ставлять дитину в позицію активного співучасника навчально-виховного процесу. Учні вчаться усвідомлювати структуру власної пізнавальної та мовленнєвої діяльності:

- мету діяльності (Що скажу? Для чого? Що маю вирішити? З якою метою? Образно чи точно висловлюю думку? Кому? Де?);
- знаходити засоби й раціональні способи розв'язання поставлених завдань;
- прогнозувати хід думки;
- давати самооцінку виконаного завдання, вичленовувати прийоми словесної творчості та способи опанування новими мовними знаннями.

Підручники розвивального навчання, отже, є багатофункціональними за своєю сутністю. Вони використовуються для унаочнення і як спосіб організації чуттєвих сприймань та

Таблиця 4.

Структура навчально-виховного процесу

Етапи навчання. Співвідношення емоційно-образної та логіко-понятійної діяльності	Мовні завдання	Мовленнєві завдання як засіб унаочнення вивчуваних мовних явищ	Доцільне поєднання колективної, парної, групової та самостійної діяльності
<p>I. Початковий етап ознайомлення новими знаннями (7-9 хв). Емоційно-образна діяльність та логіко-понятійна виступають як рівноправні.</p>	<p>Мотивація, актуалізація опорних знань і досвіду; постановка завдань; спостереження за істотними ознаками вивчаного, їх виділення та осмислення.</p>	<p>а) конструктивні вправи (зіставлення, відновлення, поширення, перекоструювання, редагування, переказ тексту); б) спостереження за засобами виразності в тексті (музиці та картині), створення словесних, графічних, хореографічних малюнків, діалогів, описів, міркувань; добір заголовків; поділ тексту на частини; в) усний журнал, хвилінка ерудита, засідання клубу допитливих, олюд-конкурс малюнків, творів за власними спостереженнями; інтер'ю з письменником, художником, композитором; г) літературно-драматичний монтаж, добір музики, картини до тексту, імпрорізовані творчі роботи, драматизація.</p>	<p>1) З метою актуалізації опорних знань та мотивації використовуються групова діяльність (групи формуються динамічні, різноманітні за складом, а також за інтересами та здібностями дітей); 2) З метою осмислення істотних ознак вивчаного матеріалу доцільні такі організаційні форми: а) парна діяльність із елементами ігрової; б) колективна діяльність із засобами програмового контролю та ігровою діяльністю, в т.ч. – рухливою; в) групова діяльність із різноманітним складом учнів; г) групова діяльність для учнів низького розвитку з певною мірою допомоги; д) групова діяльність для дітей з високим рівнем розвитку, здатних опанувати навчальний матеріал дослідницьким методом (юні лінгвісти)</p>
<p>II етап – закріплення, узагальнення, корекції та контролю. Переважає логіко-понятійна діяльність, емоційно-образна є супровідною.</p>	<p>Мовні завдання плануються у системі уроків. На перших уроках вивчення теми акцентується на відпрацьованні навичок, закріпленні, корекції, контролю. На наступних уроках у центрі уваги – встановлення міжпоя-тійних зв'язків, удосконалення опорних умінь, підготовка до сприймання наступного матеріалу. Останній урок вивчення теми є інтегрований. Зосереджується увага на ролі мовних засобів у вираженні думки.</p>	<p>Завдання спрямовані на розвиток умінь вираження думки: а) на перших уроках вивчення теми – конструктивні завдання з певною мірою допомоги; б) на наступних уроках – складання розповідей, описів, міркувань за допоміжними матеріалами з певною мірою допомоги; в) на заключному уроці розв'язуються мовленнєві завдання з вищим рівнем творчості й самостійності.</p>	<p>1) Парна та групова різноманітні діяльність із елементами ігрової для вироблення навичок контролю, самоконтролю, закріплення ознак вивчаного, формування умінь користуватися правилом (алгоритмом, таблицею, схемою); 2) Групова діяльність різноманітні для опанування умінь встановлювати міжпоя-тійні зв'язки, групувати мовні явища, узагальнювати; 3) Система короткочасних самостійних робіт; 4) Групи "Юні лінгвісти" – спрямовані на поглиблення та розширення лінгвістичних знань (Дослідницька діяльність із походження, значення слів, з фразеологізмами); 5) Парна (груповою) діяльність за інтересами, здібностями для збирання матеріалу для твору та первинного обговорення задуму, висловлювання; 6) Парна (груповою) різноманітні словесна творчість; 7) Групова мовленнєва творчість за інтересами, за здібностями (юні казкарі, юні поети)</p>
<p>III. Заключний етап уроку (3-6 хв.) Емоційно-образна діяльність переважає.</p>	<p>Пропонуються завдання на розвиток опорних умінь, з елементами ігрової та іншої емоційно-образної діяльності. Мають на меті викликати подив, інтерес до мовних явищ, зняти втому.</p>	<p>Мають відкривати перед дітьми нові обрії словесної творчості.</p>	<p>Групи за інтересами і здібностями для редагування та обговорення створених висловлювань ("Ми – казкарі", "Ми – редактори", "Ми – актори", "Ми – художники-люстратори")</p>

знань про довкілля; для формування особистісного творчого досвіду дітей, опанування узагальнених умінь пізнавальної та мовленнєвої діяльності і як прийом опанування проблемними методами пізнання мовних знань; як засіб прилучення до духовної скарбниці народу, формування міжособистісних стосунків учителя й учнів з позицій педагогіки співробітництва та визначення форм і методів колективної, групової (парної) та індивідуальної діяльності.

МЕТОДИКА РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ. ТИПИ Й СТРУКТУРА УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Й МОВЛЕННЯ В СИСТЕМІ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Інноваційна сутність представленої моделі розвивального навчання рідної мови й мовлення в початкових класах полягає у комплексній трансформації змісту, структури, методів та організаційних форм пізнання.

Найвизначальнішим у трансформації структури навчально-виховного процесу (див. табл. 4) є те, що:

- на кожному етапі навчання досягається єдність двох взаємопов'язаних процесів – оволодіння рідною мовою та розвиток умінь використовувати здобуті знання у різних сферах і видах мовленнєвої діяльності;
- сукупність мовних і комунікативних завдань та організаційних форм програмується у системі уроків, відведених на вивчення певної теми, розділу. Надійним орієнтиром для вчителя під час конструювання системи уроків є сукупність дидактичних цілей уроку мови й мовлення, який розглядається в системі інших, передбачених на вивчення певної теми, розділу (див. схему 6);
- передбачається системне використання міжпредметних зв'язків та засобів інтеграції, завдяки чому долається обмеженість предметної системи, створюються умови для

встановлення раціонального співвідношення емоційно-образної та логіко-понятійної діяльності як необхідної передумови розвитку творчих здібностей дітей, їх здатності розглядати явища емоційно, різнобічно, системно.

З'ясовуючи типологію уроків рідної мови й мовлення, важливо передбачити сукупність параметрів (див. схему 7). Нами пропонується типологія за сукупністю таких основ:

Цільової (відповідно дидактичних, розвивальних і виховних цілей – кожного з етапів оволодіння мовними і мовленнєвими знаннями та доцільності використання на них міжпредметних зв'язків ті інтегрованих засобів навчання);

Мовної (залежно від змісту виучуваного, його лінгвістичної природи – вивчаємо частини мови, будову слова чи речення, зв'язок між словами, тексту тощо);

Тематичної (урок на морально-етичну тему, про природу чи такий, що розкриває дітям світ культури, який є наріжним каменем нашої духовності);

Предметної (з яких навчальних предметів доцільно інтегрувати блок знань, види діяльності навколо однієї теми чи використовувати знання, досвід на рівні міжпредметних зв'язків);

Діяльнісної (який спосіб, вид емоційно-образної діяльності є домінуючим, слугуючи засобом активізації пізнавальної та мовленнєвої діяльності);

Організаційної (тривалість уроку в 1-4 класах, раціональне поєднання колективної, групової (парної), індивідуальної діяльності, доповнення уроку як основної організаційної форми такими заняттями, як екскурсія, урок мислення в природі, урок інтерв'ю з письменником (художником, композитором, журналістом), урок захисту проектної діяльності, уявне засідання гуртка, урок-свято, урок-мандрівка, урок в бібліотеці (музеї), урок-диспут тощо).

Таким чином, системою комплексних вправ за ступенем творчості, самостійності та способами інтеграції видів діяльності програмується розгорнута картина пізнання мовних явищ у контексті мовленнєвої діяльності, яка є для кожного учня основою для самонавчання, саморозвитку, ставить дитину в позицію активного співтворця навчально-виховного процесу через сукупність таких чотирьох напрямків (див. схему 8).

СИСТЕМА КОМПЛЕКСНИХ ВПРАВ ЯК МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕОРІЇ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Розгляд мовних знань у функціонально-комунікативному аспекті відкриває широкі перспективи для конструювання методики розвивального навчання.

Провідні принципи розвивального навчання (Л. Занков) знаходять методичну конкретизацію в розробленій системі комплексних вправ та із послідовності в навчально-виховному процесі.

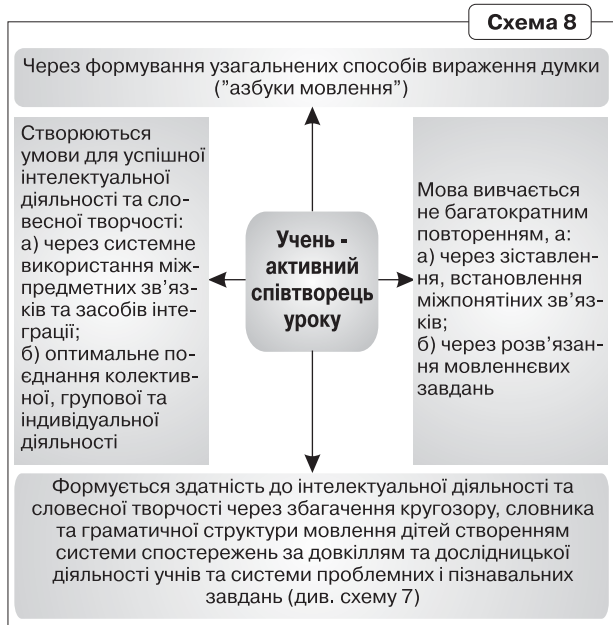
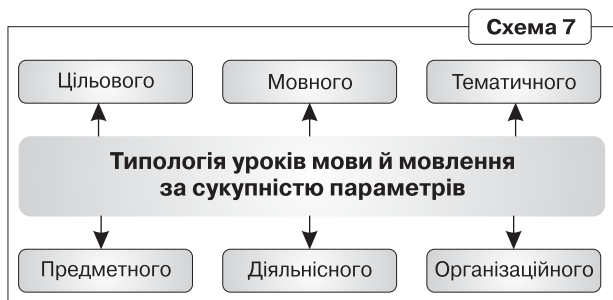
Розвивальна сутність комплексних вправ полягає в тому, що:

- будуються вони на основі зв'язних текстів із врахуванням їхніх культурологічних, розвивальних та дидактичних можливостей;
- способи добору й використання зв'язних текстів (як матеріалу комплексних вправ) зорієнтовані на структуру процесу формування мовних знань у єдності їх засвоєн-

ня і застосування та сукупність дидактичних цілей уроку, активізують механізми мовлення;

- тематична єдність дидактичного текстового матеріалу до уроку рідної мови та інших навчальних предметів є засобом організації міри допомоги;
- дає можливість поєднати різні види мовленнєвої діяльності (сприймання тексту, відновлення, поширення, переконструювання, редагування, переказ, побудову тексту) з грою, драматизацією, предметно-практичною

Експериментальні підручники та методичне забезпечення до них аторського колективу Варшавської Л.О.

Таблиця 5.

Дидактичні принципи Розвивального навчання	Методичне вирішення дидактичних принципів розвивального навчання системою комплексних вправ
<p>Принцип високого рівня труднощів передбачає зорієнтованість навчання на зону найближчого розвитку (її можна охарактеризувати як здатність дитини виконувати пізнавальні завдання не самостійно, а з певною мірою допомоги).</p>	<p>Досягається: а) системою пізнавальних завдань за способом поєднання видів емоційно-образної діяльності, мірою допомоги та рівнем творчості; б) цілеспрямованою підготовкою до сприймання наступного матеріалу, акцентуванням на узагальненні, систематизації вивченого.</p>
<p>Принцип провідної ролі теоретичних знань програмує розкриття зв'язків і залежностей у вивчуваному, завдяки чому діти роблять теоретичні узагальнення на основі сформованих навичок.</p>	<p>Знаходить методичне забезпечення: а) організацією евристичної бесіди як провідного методу засвоєння мовних знань; б) формування узагальнених способів пізнавальної та мовленнєвої діяльності на основі використання методу укрупнених одиниць; в) розробленою методикою включення нових знань в систему раніше вивчених.</p>
<p>Принцип усвідомлення процесу учіння орієнтує на усвідомлення дітьми динаміки учіння, розвитку, самоаналізу.</p>	<p>Досягається переакцитуванням уваги учня від здобутого результату на осмислення способу дії.</p>
<p>Принцип проходження навчального матеріалу швидким темпом передбачає швидке просування вперед з повторенням раніше вивченого, в результаті чого нове вступає у нові зв'язки з попереднім.</p>	<p>Реалізується досягненням сукупності дидактичних цілей кожного уроку рідної мови й мовлення в системі інших, відведених на вивчення теми, розділу.</p>
<p>Принцип розвитку всіх учнів як вікової норми, так і високого та уповільненого рівнів.</p>	<p>Знаходить методичне вирішення: а) організацією учіння з позицій педагогіки співробітництва; б) конструюванням системи завдань з мірою допомоги, рівня творчості, з різними способами інтеграції видів діяльності; через систему алгоритмів, різного типу унаочнення та опору.</p>

та дослідницькою діяльністю, спілкуванням з музикою, картиною, природою, завдяки чому підвищується емоційно-естетичний струмінь у пізнанні як необхідний компонент успішної навчальної діяльності та її мотивації;

- сконструювати систему пізнавальних та проблемних завдань за мірою допомоги, рівнем творчості (з орієнтацією на зону найближчого розвитку), систему алгоритмів, пам'яток, опор; поєднати абстрактне (словесно-графічне й графічне унаочнення) та емоційно-образне, чим досягається гармонізація педагогічних впливів, підвищується результативність навчання, індивідуалізація, розвивальна (креативна) спрямованість;
- домогтися оптимального співвідношення колективної, групової (парної) та індивідуальної діяльності на різних етапах оволодіння комунікативними, граматичними вміннями й правописними навичками;
- послідовність комплексних вправ визначається з огляду на опорні вміння – базисний компонент програми.

Сконструйована система комплексних вправ є одним із способів методичного забезпечення дидактичних принципів розвивального навчання. Аргументація цього методичного положення представлена табличним способом (див. табл. 5).

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ

ЗАСОБАМИ ІНШОМОВНИХ ТЕКСТІВ

Уведення з 1 вересня 2002 року вивчення першої іноземної мови з другого класу більш ніж у **21 тисячі шкіл** України зумовило появу нових шкільних навчальних планів, програм, в яких змінюється і уточнюється як зміст, так і структура, з'являються нові вимоги до сучасного підручника іноземної мови, а також і до викладачів. У цей час забезпеченість викладачами іноземних мов бажає бути кращою. Так, наприклад, у Хмельницькій області англійську мову під час 2002/2003 навчального року вивчало **126899** учнів. Навантаження на одного вчителя в середньому по області склало **110** осіб, у сільській місцевості – **133**. Безперечно, таке навантаження не може сприяти якісній підготовці вчителя у відповідності до сучасних вимог. Адже згідно з проектом Державного освітнього стандарту з іноземної мови, сучасний учитель повинен розвивати здібності учнів використовувати іноземну мову як інструмент у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу, навчати іноземної мови як засобу спілкування учнів, формуючи в них комунікативні вміння в основних видах мовленнєвої діяльності, оволодіння якими водночас дозволить школярам отримати доступ

до інших національних культур і цим самим до світової культури. Ця мета також передбачає взаємопов'язаний комунікативний і соціокультурний розвиток учнів засобами іноземної мови для підготовки їх до міжкультурного спілкування в різноманітних сферах життєдіяльності.

Одним з основних засобів досягнення цієї мети є підручник, який повинен прийти на допомогу вчителям іноземної мови і зміст якого, звичайно, мусить бути підпорядкований меті навчання, забезпечувати всебічний розвиток особистості, достатньо цілеспрямоване й водночас гнучке управління навчальним процесом, формувати і розвивати пізнавальні інтереси школярів, передбачати диференціацію та індивідуалізацію навчання, сприяти розвитку мотиваційної, операційної, емоційно-ціннісної сфер навчальної діяльності школярів тощо.

Саме тому тексти підручника іноземної мови повинні містити одиниці, які б відображали найбільш значущі соціокультурні реалії, що виражають, в свою чергу, характерні особливості мовленнєвої й немовленнєвої поведінки певного

Педагогіка
школи

**Ольга
СКАЛЬСЬКА**

Аспірантка Інституту педагогіки АПН України, вчитель іноземної мови

Директор школи, діцею, гімназії № 5-6/2003

етномовного колективу, без знання яких неможлива комунікативна діяльність школярів.

Мета цієї статті – показати важливість якості змісту сучасного підручника з іноземної мови, переваги використання автентичного та навчального текстів як важливого засобу формування комунікативної ком-

петенції школярів.

Однією, з нашого погляду, найменш опрацьованих є проблема відбору системи навчальних текстів для введення їх у підручники іноземних мов. Проблемою відбору текстів займалися окремі дослідники-науковці. Серед них: Е.І. Пассов, В.Л. Скалкін, Д. Вілкінс, Р. Барт, М.М. Бахтін, Г.І. Богін, І.Р. Гальперін, Н.Д. Зарубіна, І.М. Михаліва та ін. Існують також дослідження, присвячені проблемам і ролі шкільного підручника в навчально-виховному процесі (В.Г. Редько, І.Л. Бім, В.В. Краєвський, Н.Ф. Талізін, С.Г. Шаповаленко), комунікативно-орієнтованому підручнику (Г.В. Богданова, І.С. Казимірова) та ін. Проте процеси оновлення змісту освіти, у тому числі іноземної мови в загальноосвітній школі, вимагають подальшого вдосконалення означеної вище проблеми.

Звичайно, вітчизняними авторами розроблено низку сучасних підручників. З англійської мови – це, наприклад, підручники таких відомих авторів як В.М. Плахотник, О.Д. Карп'юк; розробки навчально-методичних комплексів Н.К. Скляренко, О.О. Коломінової, Р.Ю. Мартинової; для молодших класів – підручник І.Г. Горець і І.К. Щупак та ін. З німецької мови – це навчально-методичні комплекси Н.П. Басай, Л.В. Горбач, З.Л. Павлюк та ін; з французької – Н.П. Чумак, Т.В. Голуб, відомий також підручник Н.В. Тучиної та ін.; з іспанської – В.Г. Редько. Але тим часом, на

ПІДРУЧНИК	ТЕМА	СИТУАЦІЯ	СФЕРА КОМУНІКАЦІЇ	ТЕКСТ
"Headway"	"Life-styles"	Експурсія по місту Життя в Британії Свята	Соціально-побутова	Оповідання Інтерв'ю Листівка Візитка
"Flying Colours"	"Life-styles"	Вільний час Визначні місця Транспорт Дім	Соціально-побутова	Оповідання Анкета Записка
"Language in Use"	"Somewhere to live"	Вільний час Культурне життя Магазини Дім Гра	Соціально-побутова Соціально-ділова	Надпис Реклама Інструкція
"English Course"	"Food and Drink"	На кухні У кав'ярні У ресторані У супермаркеті На базарі	Соціально-побутова Соціально-ділова	Меню Рахунок Рецепт
"Making Waves"	"Food and Restaurant"	У магазині У ресторані	Соціально-побутова Соціально-ділова	Вивіска
"Snap!"	"Holidays"	В автобусі У місті У домі Сім'я	Соціально-побутова Соціально-ділова	Туристична інформація Реклама Лист Оголошення в газеті Записка
"Chatter-box"	"Holidays"	Історія Визначні місця В зоопарку У музеї У місті	Соціально-побутова Соціально-ділова	Інструкція Розклад Довідка
"Pathway"	"Holiday Time"	Сім'я Відпочинок Сім'я за містом Вільний час	Соціально-побутова Соціально-ділова	Надпис Записка Пісня

жаль, у повсякденній роботі переважна більшість вчителів користується не вітчизняною літературою, а підручниками різних іноземних видавництв, оскільки саме вони, пропонуючи інтерактивні форми роботи, нині якнайкраще відповідають вимогам програми. Основні типи текстів – це автентичні тексти, в яких зібраний комплекс необхідних мовних і соціокультурних відомостей, що дають можливість створити умови сприйняття тексту, близькі до умов, в яких той чи інший текст сприймається носіями мови.

Для прикладу порівнюємо теми, ситуації та сфери комунікації популярних зарубіжних підручників (з англійської мови) із поданими в них типами автентичних текстів.

Аналіз зарубіжних підручників дозволяє нам констатувати той факт, що автентичний текст – невід’ємний компонент ситуації, теми і комунікативного наміру, а різноманітність стилів і жанрів автентичних текстів – наслідок власне комунікативного підходу, що сприяє формуванню соціокультурної компетенції школярів.

Варто також звернути увагу на яскраву наочність у презентації текстів. У підручниках західноєвропейського зразка широко використовується колажування, фотодизайн, що сприяє підготовці школярів до спілкування в умовах реальної комунікації.

Однак, і варто зауважити, що ці підручники також не позбавлені недоліків, одним із яких є цілковита відсутність країнознавчого матеріалу (йдеться про країнознавчі матеріали не тільки країн, мова яких вивчається).

Сьогодні недостатньо просто володіти іноземною мовою. Для того щоб комфортно почуватись у країні, мова якої вивчається, необхідно вміти спілкуватися на міжкультурному рівні, знати звичаї та традиції, побут, культуру, особливості менталітету, що також сприяє розвитку пізнавальних інтересів школярів. Ми погоджуємось з визначенням М.О. Фаєнкової, яка під культурою спілкування розуміє

високо розвинуте вміння здійснювати комунікацію згідно норм, які склалися історично в певному мовному колективі, з урахуванням психологічних механізмів впливу на адресата, використовуючи лінгвістичні засоби і способи реалізації такого спілкування з метою досягнення запланованого прагматичного результату [4,7].

Саме тому, на наш погляд, тексти сучасного підручника іноземної мови мають бути більш автентичними і містити матеріал із країнознавства та лінгвокраїнознавства, формуючи соціокультурну компетенцію школярів.

Під автентичним текстом ми розуміємо такий текст, що “відповідає оригіналові; справжній, дійсний, який походить з першоджерела” [2,20] і за необхідності є адаптованим до умов вітчизняної школи, а разом з цим і до процесу навчання іноземних мов.

Що стосується навчального тексту, то більшість учених вважає, що це текст, який використовується з навчальною метою. Але серед дослідників-науковців існує також думка, що навчальним варто називати або текст, який складений автором навчального посібника, або спеціально адаптований текст з певною навчальною метою. Автентичні ж тексти, які використовуються в процесі навчання, не входять до цієї категорії. З одного боку, це може бути текст, який створився у природній ситуації з певною комунікативною метою, а, з іншого – текст, що використовується в навчальному процесі без будь-якої адаптації. З тим, щоб запобігти подібній термінологічній плутанині, пов’язано виникнення в методичній літературі визначення навчального тексту.

Ми поділяємо точку зору С.К. Фолломкіної, яка вважає, що під навчальним текстом належало б розуміти будь-який текст, який використовується у навчальному процесі, незалежно від того, чи є він оригінальним, чи складений авторами навчальних матеріалів [5,127].

У сучасній зарубіжній методиці існує думка, що автентичні тексти мо-

жуть містити велику кількість незнайомого мовленнєвого матеріалу, але школяр може зрозуміти текст за допомогою додаткових ілюстративних елементів, різного роду пояснювальних “фільтрів”. Інакше кажучи, яким текст є в умовах реальної комунікації, таким він і повинен бути і в навчальному процесі. Адже - це засіб соціальної комунікації, який виступає як елемент внутрішньокультурної і міжкультурної комунікації. Саме за допомогою тексту учні включаються до умов реальної комунікації, які повинні бути представлені у навчальному процесі за своїми основними характеристиками.

Спілкування школярів на основі тексту підручника часто носить формальний характер, а сукупність текстів підручників іноземних мов, яка використовується у навчанні, за результатами аналізу шкільних підручників і проведених нами спостережень за навчальним процесом, сьогодні не зовсім сприяє особистому самовираженню індивіда, недостатньо збуджує й формує комунікативну компетенцію школярів. Відомо, що **навчально-виховний процес у переважній більшості українських шкіл здійснюється в штучних умовах спілкування**, тобто поза контекстом з носіями мови, що вивчається. **А за таких умов найкращих результатів можна досягти лише на основі дидактично доцільно і методично виправдано відібраних текстів, відповідно до вимог програми, вікових, індивідуальних, творчих особливостей та інтересів учнів.** Саме таких текстів, у змісті яких не порушувалась би нормативність мови і які виконували б функцію засобу формування комунікативної компетенції, пізнавальних інтересів учнів, вмотивували б їхню навчальну діяльність і складалися з різноманітних матеріалів презентації – друківаних та аудіо текстів різних жанрів, малюнків та ілюстрацій, що стимулюють спілкування, матеріалів преси, колажів, інструкцій та оголошень, графіків, креслень, бланків і формулярів – словом,

усіх видів інформації та різних шляхів їх презентації, які школярі регулярно використовують у своїй навчальній діяльності. **Тексти сучасного підручника повинні бути прикладом розв’язання завдань формування комунікативного мінімуму**, містити у собі навчальний матеріал, необхідний для оволодіння спілкуванням у межах, визначених програмою; зберігати усі параметри як лінгвістичної, так і комунікативної одиниці (цілісність, соціальну й ситуативну обумовленість, адресованість реципієнту, жанрову й стилістичну приналежність); відповідати стилям і жанрам природного мовлення. А відтак, **постає питання про відбір і організацію таких текстів, які, справді, відповідали б означеним вище критеріям.**

Звичайно, на початковому етапі вивчення іноземної мови для більшої ефективності належало б використовувати спеціально складені тексти, коли школярі мають ще досить невеликий лексичний запас і несформовані основні вміння говоріння, читання. Ця група відрізняється тим, що в реальній комунікації таких текстів не існує, вони створюються авторами навчальних посібників, які з самого початку передбачені для використання у навчальному процесі. У таких текстах повинен зберігатися принцип поступового ускладнення, який забезпечить їх посиленість. Але через певний час, коли спеціально створені тексти перестануть задовольняти як учителя, так і учнів, варто використовувати тексти, які адаптовані з певною навчальною метою. Серед них можуть бути тексти зі значною адаптацією або близькі до автентичних. Особливістю адаптованих текстів, яка відрізняє їх від спеціально створених, є те, що вони створюються в процесі реального спілкування для реалізації певного комунікативного наміру, тобто містять усі риси природних текстів. Але при їх використанні у навчальному процесі автор опрацьовує адаптовані тексти у відповіднос-

ті з певною навчальною метою, робить їх зрозумілими для школярів, зберігаючи принцип поступового ускладнення. При цьому вигляд і ступінь адаптації текстів залежить від рівня володіння мовою, психологічних і вікових особливостей, інтересів школярів. Поступово ступінь адаптації необхідно зменшувати і завершувати цю групу повинні автентичні тексти. Їх використання дає можливість познайомити школярів із стилями і жанрами найбільш поширених у природньому мовленні, з якими вони, можливо, зустрінуться в умовах реальної комунікації.

Методично невиправданим, на наш погляд, є використання текстів, відібраних до підручників іноземної мови лише на основі одного комунікативного фактора – тематичного. Відіграє важливу роль тут повинна також і ситуативна спрямованість (потенційне співвідношення тексту з конкретною ситуацією), і тематичне маркірування (наявність кожного тексту у розкритті загальної теми), і зв'язок із дискурсом (зв'язок із конкретним етнокультурним контекстом) тощо.

Необхідно також зауважити, що мова сама по собі явище глобальне. Величезну різноманітність форм неможливо подати у зв'язку з обмеженим часом навчального процесу. Ось чому дуже важливо відібрати ту частину навчального матеріалу, яка була б найбільш функціонально значущою.

ВИСНОВОК

Включення спеціально організованих, дидактично доцільно й методично виправдано відібраних автентичних текстів для вивчення іноземної мови в загальноосвітній школі на будь-якому етапі є виправданим і більш того, оптимальним рішенням, адже *навчання іноземній мові може бути більш ефективним саме завдяки текстам сучасного підручника іноземної мови, зміст яких повинен:*

- враховувати потреби школяра у спілкуванні,
- бути комунікативно спрямованим,
- містити соціокультурну, країнознавчу, лінгвокраїнознавчу інформацію,
- активізувати навчально-пізнавальну активну діяльність школяра,
- формувати його комунікативну компетенцію як важливу рису творчої особистості.

Навчання іноземній мові може бути більш ефективним саме завдяки текстам сучасного підручника іноземної мови

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державні стандарти базової і повної середньої освіти. Освітня галузь “Мови і літератури” (Іноземні мови)// Іноземні мови в навчальних закладах. - №1. - 2003. - С.48-54.
2. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х томах / Уклали В. Яременко, О. Сліпущко. - К.:”Аконіт”, 2001 (42 000 слів). - Т.1. - С.20.
3. Склярєнко Н.К., Голованчук Л.П. Навчання спілкування англійською мовою на основі національних культур англомовних країн// Міжнародна науково-практична конференція, присвячена пам'яті В.Л. Скалкіна. 18-19 грудня 1998р. - Одеса: Астропринт. - 1998. - С.34-37.
4. Фаєнова М.О. Обучение культуре общения на английском языке: Науч.-теор. пособие. - М.: Высш. шк., 1991. - 144 с. (Б-ка преподавателя.). - С.7
5. Фоломкина С.К. Функции текста в обучении иностранному языку// Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Горького. - М., 1983. - Вып. 217. - С.127.

Педагогіка
школи

ДЕНЬ МОЛОДІ - 2003

ІНФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ У СПРАВАХ СІМ'Ї ТА МОЛОДІ

**Маргарита
КАРАВАЄВА**

Головний спеціаліст відділу культурно-просвітницьких програм Державного комітету України у справах сім'ї та молоді

З одним із проектів, що здобув грант, знайомтеся на с. 69

З метою залучення молоді до розбудови держави та процесів державотворення у **20 регіонах України** (зокрема, у **Житомирській, Закарпатській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Тернопільській, Рівненській областях, містах Києві та Севастополі**) проведено Всеукраїнський фестиваль "Студентська республіка" із виборами студентського мера; у **Кіровоградській області** - гру для молоді "Молодіжна держава"; у **Хмельницькій області** - спеціалізоване правниче студентське таборвання "Вчимося жити у правовій державі"; у **Дніпропетровську** - наукову конференцію "Роль молоді у формуванні та оновленні управлінської еліти в державному управлінні України; в снт. **Новоархангельськ (Кіровоградська область)** численні представники молоді взяли участь у рольовій грі "Молодіжна держава"; у **Миколаєві** - у семінарі "Організація роботи шкільного самоврядування "Академія лідерів".

Держкомсім'ямолоддю організовано та проведено 12 червня цього року семінар "Клуб молодих лідерів", на якому йшлося про участь молоді в обговоренні політичної реформи, підсумки діяльності молодіжних громадських організацій протягом півріччя.

З метою залучення молоді

до підприємницької діяльності, сприяння становленню молодих підприємців, активізації та підвищення ефективності підприємницької діяльності молоді та відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 12.04.2002 р. № 536 "Про затвердження Державної програми підтримки молодіжного підприємництва на 2002-2005 роки" 24 червня ц.р. проводилася презентація діяльності Всеукраїнського молодіжного центру розвитку підприємництва та всеукраїнського журналу для молодих підприємців "Молодь і підприємство". У заході взяли участь представники центральних органів виконавчої влади, лідери молодіжних громадських організацій, представники бізнесових кіл, молоді підприємці.

Фінал V Всеукраїнського конкурсу бізнес-планів підприємницької діяльності серед молоді було проведено 1-3 липня 2003 року. Організаторами конкурсу були Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, Київський молодіжний центр праці. Об'єктом конкурсного відбору стали бізнес-плани, які містили економічну модель підприємницької та господарської діяльності, передбачали створення нових або реорганізацію вже існуючих підприємств і спрямовані на реалізацію економічної ініціати-

ви молоді, практичне її втілення у сферу малого та середнього бізнесу.

На фінальний тур *V* конкурсу (2002–2003 роки) було подано 284 роботи (в 2002 році – 184). Оцінку конкурсних робіт здійснила Експертна рада, до складу якої ввійшли 13 високопрофесійних експертів – представників українських та міжнародних ділових кіл. За підсумками конкурсу визначено й нагороджено переможців за номінаціями “Молодий підприємець, та «Студентські ініціативи».

У ході святкування Дня молоді особливу увагу приділено представникам соціально незахищених категорій молоді.

У багатьох регіонах України центрами соціальних служб для молоді проведено благодійні акції “Випускник – 2003” для студентів-сиріт, які закінчили навчальні заклади II – IV рівнів акредитації: надання матеріальної допомоги сиротам-випускникам вищих навчальних закладів, ПТУ та загальноосвітніх шкіл (Одеська область); благодійні концерти для дітей-сиріт – учнів професійно-технічних училищ (Закарпаття); випускний бал для сиріт-вихованців інтернату (Сумська область); безкоштовні екскурсії для молоді з числа сиріт, інвалідів, малозабезпечених тощо (Полтавська область).

Формування в молоді активної громадянської позиції, виховання її на засадах патріотизму, моральності, духовності, відповідальності вперше в Україні було висвітлено на виставці молодіжних засобів масової інформації “Молодіжна преса в Україні”, яка протягом 2 днів тривала у Палаці мистецтв “Український дім”. У ході виставки проводилися майстер-класи та круглий стіл “Молодіжні ЗМІ в Україні: реалії сьогодення та найближчі перспективи”. Свою роботу презентували більш як 70 молодіжних та студентських видань.

Відзначення Дня молоді широко висвітлювалося в засобах масової інформації. Відбулося засідання Національного прес-клубу, організованого Держкомсім’ямолоді спільно з Національною спілкою журналістів та Українським освітнім центром реформ.

На виконання Плану заходів на відзначення Дня молоді, затвердженого Кабінетом Міністрів України, Ра-

МОЛОДЬ І ДЕРЖАВА: РІШЕННЯ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 25 липня 2002 року № 1062 “Про затвердження порядку проведення конкурсу проектів, програм, розроблених громадськими організаціями, стосовно дітей, молоді, жінок та сім’ї” Державним комітетом було створено конкурсну комісію, затверджено Положення про конкурсну комісію, Положення про порядок визначення переможців, Інструкцію з оцінювання проектів програм.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 13.06.2000 р. № 951 “Про Премію Кабінету Міністрів України за внесок молоді у розбудову держави” Державним комітетом України у справах сім’ї та молоді було забезпечено прийом документів щодо кандидатів на відзначення цією Премією за підсумками 2002 року. Відповідну постанову Кабінету Міністрів України було прийнято 27.06.2003 р. № 972. Серед лауреатів – 58 осіб з 22 областей і м. Києва та 2 колективи по 4 особи з Волинської та Житомирської областей.

У 2003 році на конкурс програм і проектів було надіслано 241 проект, із них 140 проектів профінансовано.

В усіх регіонах України відбулися зустрічі керівників органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування з лідерами молодіжних громадських організацій, представниками органів молодіжного самоврядування, в ході яких ушановано кращих представників молоді, котрі самовідданою працею сприяють демократичним перетворенням в Україні, забезпеченню прав та інтересів молоді.

Уперше відбулося Нагородження лауреатів Премією, нагородним знаком, опис якого затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25.10.2002 р. № 1592, нагородження лауреатів відповідно до номінацій: за виробничі, наукові, творчі, спортивні досягнення, за виконання громадянського обов’язку, за внесок у розвиток молодіжного руху.

Державний комітет України у справах сім’ї та молоді відзначив своїми подяками та почесними грамотами близько 150 представників усіх регіонів України з числа працівників галузі, інших сфер економічного й суспільного життя.

ВСЕУКРАЇНСЬКІ ЗАХОДИ: ГЕОГРАФІЯ СВЯТА

Держкомсім'ямолоддю та структурними підрозділами у справах сім'ї та молоді проведено I Всеукраїнський фотоконкурс "Молоде обличчя України", підбиття підсумків якого відбулося 27 червня в Палаці мистецтв "Український дім" (м. Київ).

В цьому ж Палаці проведено урочистості з нагоди Дня молоді: концерт молодих виконавців та колективів, художня виставка творів молодих художників, показ моделей молодих дизайнерів та стилістів.

У *Закарпатській та Полтавській областях* відбувся міжрегіональний етап Всеукраїнського молодіжного мистецького пленеру "Мальовнича Україна". У *Закарпатській області* (на базі оздоровчого комплексу "Пікуй") учасниками пленеру стали молоді талановиті художники з *Чернівецької, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Хмельницької та Закарпатської* областей; у *Полтавській області* (на базі Колегіуму мистецтв у Опішні) – представники *Харківської, Сумської, Черкаської, Кіровоградської, Полтавської* областей.

26 червня – 4 липня у *Львові* відбувся Всеукраїнський студентський спортивний фестиваль. До програми фестивалю увійшли змагання з восьми популярних видів спорту (міні-футболу, волейболу, баскетболу, настільного тенісу, бадмінтону, шахів, легку атлетичку, армреслінгу), за якими змагалися команди з 11 регіонів України. Для учасників заходу було підготовлено велику культурно-дозвілєву програму. Шовечора у двох приміщеннях проводилися вечори відпочинку з показом мод, проведенням турнірів команд КВК, дискотеки тощо. Учасники безкоштовно відвідували художні галереї та музеї Львова, Львівський будинок органної та камерної музики.

Близько 30 тисяч глядачів захоплювалися спортивними змаганнями молодих ролерів, скейтбордистів, армреслінгістів та богатирськими іграми в *Сумській та Черкаській* областях. У *Запорізькій* області відбулася низка спортивних святкових заходів – молодіжний турнір юнацьких команд зі стрілоболу, настільного тенісу, бадмінтону, показові виступи кінноспортивної школи "Алюр".

28 червня на *Хмельниччині* відбулася третя щорічна обласна молодіжна акція "Подільський Оскар", метою якої є виявлення та підтримка талановитої молоді, створення умов для самореалізації її професійного рівня. Для номінування в оргкомітет акції було подано 170 пакетів документів з усіх районів та міст області. Під час акції відзначено 56 номінантів у 14 номінаціях та визначено 16 переможців. Найбільш представницькими були номінації "Студент року" (20 претендентів), "Крок до Парнасу" (25), "Золота лінія" (30), "Спортсмен року" (25);

26-29 червня у *Євпаторії* (Автономна Республіка Крим) 300 учасників – представників аматорських кіно-, теле-, радіостудій взяли участь у XII Українському відкритому фестивалі дитячого та молодіжного кіно і телебачення "Кришталеві джерела".

На *Європейській площі Києва та на центральних площах у багатьох містах України* урочистості завершувалися молодіжними шоу-концертами, дискотеками просто неба, вечорами відпочинку, конкурсами, естрадою – розважальними шоу з виступами молодих виконавців, творчих колективів, команд КВК.

29 червня 2003 року в Гідропарку молоді кияни та гості столиці стали учасниками презентації соціально-значущих проєктів "Молодіжний простір", в ході якої молодіжні громадські організації знайомили відвідувачів з інтерактивними майданчиками та творчими майстернями. Одночасно відбувалися змагання команд та окремих учасників пляжного волейболу, акваболу та настільного тенісу, туристичні та козацькі розваги, виставка творів молодих художників "Молодіжний вернісаж", конкурсний показ мод молодих дизайнерів, стилістів та візажистів України "Молодіжний подіум". Концерт молодих відомих виконавців та колективів із прямих телекличенням завершився святковим феєрверком.

дою ветеранів війни спільно з Держкомсім'ямолоддю та Міністерством культури і мистецтв проведено естафету пам'яті й слави "Через всю Україну". Акція стартувала 5 червня в м. *Києві*, її маршрут проліг через *Черкащину, Полтавщину, Дніпропетровщину, Запоріжжя, Херсонщину, Одещину та м. Севастополь*. В усіх містах відбулося урочисте вшанування учасників акції – ветеранів Великої Вітчизняної війни, зустрічі з керівниками місцевої влади, молодіжною громадськістю, мистецькі заходи, покладання квітів до меморіальних комплексів, музеїв, обелісків.

З нагоди Дня молоді протягом червня відбулися різноманітні культурно-просвітницькі заходи усіх рівнів: від міжнародного до регіонального (див. вріз).

В цілому відзначення Дня молоді засвідчило, що органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, широкі кола громадськості усвідомлюють важливе місце молоді в розвитку країни, суспільно-політичних процесах.

МІЖНАРОДНІ ЗАХОДИ

5-7 червня на Черкащині відбувся Міжнародний фестиваль авторської пісні "Срібні струни – 2003", в якому взяли участь 500 учасників з 23 областей України, а також виконавці з Російської Федерації.

27-29 червня у с. Сеньківка Чернігівської області відбувся Міжнародний фестиваль слов'янських народів "Дружба", в якому взяли участь урядові, громадські діячі, молодіжні лідери, творчі колективи трьох держав – України, Росії та Білорусі.

ПРО ВСЕУКРАЇНСЬКУ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКУ МИСТЕЦЬКУ АКЦІЮ “ЗЕЛЕНА АКАДЕМІЯ”

*Остер над синьою Десною –
Вселюдська пам'ятка стоїть.*

Микола Сингаївський

У липні місяці цього року в Україні була проведена Всеукраїнська дитячо-юнацька мистецька акція “Зелена академія”, яка розроблена на виконання Державних програм: “Програма роботи з обдарованою молоддю на 2001–2005 роки”, Національної програми “Діти України”, Державної цільової програми оздоровлення дітей та учнівської молоді до 2008 року.

Кожна країна світу приділяє багато уваги літньому відпочинку та оздоровленню учнів. В Україні останнього десятиліття ця проблема набула надзвичайно актуального соціального значення. *“Зелена академія” – це якісно нова форма дитячого відпочинку, під час якого вихованці систематично мали можливість підвищити власну майстерність у майстер-класах під керівництвом видатних майстрів мистецтв України.* Така форма дитячого відпочинку знайшла широке поширення за кордоном. На Україні вона застосована вперше.

Ініціаторами проведення цієї акції в Україні стала спілка творчої молоді України “Ліга Артис” та міжнародна благодійна організація “Міжнародний Інститут Театру” (Український центр).

Ця акція знайшла визнання та підтримку ряду мистецько-освітніх організацій – Київського театрального училища, Київської Дитячої академії мистецтв, Державної театральної школи-студії Голосіївського району м. Києва та середньої школи м. Остер, адже саме в цьому місті на Чернігівщині на березі річки Десна з мальовничими краєвидами була проведена “Зелена академія”.

Проект проведення “Зеленої академії” *здобув грант Державного комітету України у справах сім’ї та молоді та був здійснений за допомогою Чернігівського відділення цього комітету.* До здійснення цього проекту долучились представники районних та обласних державних та громадських організацій.

Керівниками майстер-класів “Зеленої академії” виступили відомі діячі культури та мистецтв України – народні артисти України Ада Роговцева, Лариса Кадикова, Тамара Яценко, Микола Кунцевич, заслужений художник України Віктор Клименко та інші.

Організаторами проекту розроблена культурно-мистецька програма для учнів “Зеленої академії” та жителів міста Остер.

Педагогіка
школи

У заключному етапі цієї акції прийняв участь і редакційний колектив нашого журналу “Директор школи, ліцею, гімназії”. Отже стало можливим познайомити Вас, шановні читачі, з актуальними питаннями позашкільної освіти. Про це на с. 75, 80 цього числа журналу

ДИТЯЧО-МИСТЕЦЬКА АКЦІЯ У ВРАЖЕННЯХ ЇЇ ГОСТЕЙ, УЧАСНИКІВ Й ОРГАНІЗАТОРІВ

Міський Будинок культури, у якому відбулася презентація "Зеленої академії"

Учасники "Зеленої академії" та їхні наробки.

ГАННА КЛИМЕНКО, президент Спілки творчої молоді України "Ліга Артис", керівник проекту "Зелена академія", радник Міністра культури і мистецтв України, член Національної Ради з питань молодіжної політики при Президентові України:

Ми почали дуже велику справу, справу навчання дітей в Зеленій академії під час канікул, коли діти не навчаються в стінах школи, а навчаються на природі, вони навчаються у прекрасному оточенні. Діти зробили дуже багато етюдів, про цю прекрасну пору року в м. Остер. У нас відбулося декілька концертів.

В роботі "Зеленої академії" взяли участь відомі режисери, актори. Серед них – народні артистки Тамара Олександрівна Яценко та Ада Миколаївна Роговцева. Ада Миколаївна буквально на день змогла приїхати, щоб провести свої майстер-класи, подивитися наших дітей, дати їм поради, щоб вони могли свою майстерність удосконалити. Скажу відверто – ці поради знайшли у дітей велику віддачу.

Я сподіваюсь, що ця робота буде продовжуватися і надалі.

ВІКТОР КУЛИК, остерський міський голова:

Організатори акції Ганна Вікторівна Клименко та Тетяна Петрівна Чистякова були тут неодноразово, зустрічались з молоддю, дирекцією школи ім. Сеспеля

та будинку творчості і розгледі великі таланти тут у нас серед молоді, яка навчається. Тому не випадково місцем проведення цієї акції обрано наше невелике місто Остер. Я думаю, що наші діти отримали великий творчий заряд від спілкування з талановитими, обдарованими дітьми, які прийшли до нас, бо учні наших шкіл разом із гостями приймали активну участь у всіх заходах, які проводилися, і я переконаний, що це має велике виховне значення.

Подібний захід вперше проводився у нас на Україні, було дуже багато труднощів, у зв'язку з цим хочеться подякувати першому директорові цієї акції – Садиковій Валентині Василівні. На її колектив завжди можна покластися, їхні вихованці беруть участь у різних заходах нашого міста, вони задають тон проведенню масових заходів.

Дякую викладацькому колективу за те, що вони працювали з нами.

МАРГАРИТА КАРАВАЄВА, головний спеціаліст Державного комітету України у справах сім'ї та молоді:

Отримати грант комітету дуже важко. Було подано 241 заявку. Але цей грант отримали ваші талановиті викладачі, які очолили акцію “Зелена академія”. Завдяки їм ви відпочили, ви чомусь навчилися, щось побачили. Я впевнена – це дуже чудова акція, але не кожне місто може провести її. Такі акції, фестивали мають проходити у великих містах. Треба, щоб були створені певні умови, щоб

було де жити учасникам, харчуватися, де працювати і треба, щоб викладачі мали бажання приїхати і працювати з Вами. А Остер справився! Безумовно, завдяки і меру, і школі, і тому що у

На фото: **Микола Переш** (перший зліва), **Тамара Яценко** (перша справа) та **Тетяна Чистякова** (директор Акції, автор ідеї) й **Ганна Клименко** (у центрі) під час вручення їм Подяк від остерської міської ради за особистий внесок, розробку та проведення в Україні християнської дитячої акції “Зелена академія”

На фото: **Віктор Кулик** у центрі, зліва – **Валентина Садикова**, справа – **Маргарита Караваєва**

Вас є що показувати, є на чому навчатися дітям. Це дійсно така перша ластівка і мені здається, що вона

На фото: **Тамара Яценко** під час виступу

На фото: **Наталія Проскуріна** – друга справа

На фото: **Микола Кунцевич** (у центрі)

вдалася,. Я просто вітаю вас усіх!

НАТАЛІЯ ПРОСКУРІНА, заступник начальника управління з питань молоді та туризму Чернігівської обласної держадміністрації:

Ця акція нас об'єднала. Вона уже має два напрями – оздоровлення і навчання. Ви – обдарована молодь, а “Зелена Академія” надала вам знань, наснаги. Я порівнюю наше суспільство з великим деревом, на якому усі його плоди – це ви, обдарована молодь, і я хочу бачити ці плоди золотими й переконана, що вони будуть золотими. Я сподіваюсь, що у Вас велике творче майбутнє й думаю, що це і наше майбутнє – як обласне, так і всеукраїнське. “Зелена академія” вже проклала цей шлях.

МИКОЛА КУНЦЕВИЧ, народний артист України, заступник директора Київського театрального училища:

Я хочу сказати, що ми брали участь в цій акції, може з якогось боку, з меркантильних міркувань. Ми хотіли відібрати собі майбутніх студентів до нашого театрального училища. Перший етап відбору пройшов у Києві і ми набрали 15 обдарованих дітей. За три тижні в Острі ми від Вас забираємо вже 6 чоловік, а одного – з Чернігова і ще одного – з Козельця. Мені б хотілося, щоб наступного року було ще більше дітей, щоб більше ми могли набрати дітей з Остра до театрального училища. Потім Ви тут відкриєте професійний театр, а ми повернемо Ваших акторів, але вже професіоналами.

ТАМАРА ЯЦЕНКО, директор Київського театрального училища:

На чернігівській землі не можуть не народжуватися талановиті люди. Ми зробили правильно, що потрапили саме сюди – тут відбір інший, чистий, і як кажуть у нас, матеріал прекрасний, є з кого “ліпити”, бо діти дуже талановиті. Я думаю, що кілька відсотків залишаться у нас в Києві, а якщо хто захоче повернутися, то ми залюбки повернемо!

Природа тут дає велику наснагу, тут хочеться творити і продовжувати цю прекрасну акцію. Життя мене навчило не обіцяти, але мені дуже хочеться пообіцяти і продовжити це талановите справжнє діло.

МИКОЛА ПЕРЕШ, директор середньої школи №1 ім. М. Сеспеля м. Остра, заслужений діяч мистецтв Чувашії:

У минулому році у червні місяці Ольга Іванівна, головний редактор журналу “Директор школи, лицею, гімназії”, підняла проблему – яка школа потрібна Україні, яка особистість їй потрібна. Сьогодні якраз ми це й демонструємо. Хай це ще поки перший крок. Ним ми започатковуємо момент зародження того шляху, по якому має йти, вона вже йде, наша вітчизняна освіта. Девізом якої є давнє латинське народне прислів'я: життя коротке – мистецтво вічне. Через прекрасне і вічне мистецтво набагато довшим стає життя особистості населеного пункту, регіону, держави. Не побоююсь сказати, що ми живемо у цей прекрасний, вразливий,

доленосний час в історії нашої держави. Дякую Вам за цей перший крок і сподіваюся, що всі ми разом продовжимо цей шлях.

ОТЕЦЬ ВІКТОР, архімандрит, настоятель Воскресенської церкви м. Остра:

Що таке “Зелена академія”? Зелень – це життя. Академія життя! Ви – першопроходці, які починаючи своє сходження, подаєте руку і показуєте приклад для того, щоб завтра інші зацікавилися вашим проектом і пішли за Вами.

Хай Ваш проект і надалі впроваджується масово і активно. Більше залучайте такої дітвори, які без батьків, без матерів, які хочуть бути під опікою. Хай Бог благословить Ваші добрі починання, я *радий за Вас і буду молитись, щоб цей проект став великим факелом і світив би не тільки на всю Україну, а й на весь світ.*

КАТЕРИНА ГОЛУБ, учасниця “Зеленої академії”:

З нами проводили майстер-класи, різноманітні ігри, багато проводилося екскурсій, часто ходили до річки. Мені сподобалася ця акція.

ОЛЬГА ВИГОВСЬКА: Що тобі сподобалося в Академії, хто з її викладачів найбільш запам'ятався тобі? Чим саме?

Катерина ГОЛУБ: Тамара Яценко, Ада Роговцева – вона розповідала історії, які з нею відбувалися.

ОЛЕКСАНДР БОНДАР, учень 11 класу, м. Чернігів, учасник “Зеленої академії”:

Я думав поступати до військового училища, а тепер я буду поступати до театрального училища. Так

Ця акція — єдина можливість прилучитися до високого мистецтва. Без них у місті буде нудно, порожньо

**“Зеленій академії”
є чим пишатися**

радить мені народний артист Микола Кунцевич та я і сам відчув, що треба вчитись тому, чого бажає душа.

ОЛЬГА ВИГОВСЬКА:

Ваше рішення, Сашко, нагадало мені один факт із життя легендарної особистості Тиберія Нейрона: він був імператором, а вважав себе артистом, але артист з нього був поганий і тому його підданих силоміць заставляли аплодувати йому. Сам Нейрон широко вірив у своє покликання, бо кожний його виступ завжди здіймав шквал оплесків. А ти яким будеш, як гадаєш: уявним чи справжнім?

ОЛЕКСАНДР БОНДАР:

Це скаже народ!

МИКОЛА КУНЦЕВИЧ:

З приводу Саші, при ньому вже можна так казати, коли

Ада Миколаївна стоячи йому аплодувала і в нього не запалилася “зірка в лобі”, то й не запалиться вже і потім.

Таке ж саме явище, яке було у Володимира Семеновича Висоцького, який писав пісні про війну, не бачачи її, спостерігаю і у Сашка, який пише пісні про Афганістан, хоча він народився вже після афганських подій. Він пише пісні і таке враження, що він сам пройшов цю війну.

ОЛЬГА ВИГОВСЬКА, головний редактор журналу “Директор школи, ліцею, гімназії”:

Ми усі тут є свідками краси і висоти людського духу! На думку йдуть слова Федора Достоєвського про те, що “краса врятує світ”. В Острі ми мали можливість переконатися, що це дійсно так: *сподівання наші в руках оцих талановитих дітей... та їхніх талановитих учителів, бо отримавши заряд “високого” не зможеш жити “низьким”.*

Мені довелось сьогодні розмовляти з острянами, цікавилася, чим для них стала “Зелена академія”? У відповідь почула, що *ця акція - велика подія* для малого міста й не лише для молоді, а й *для усіх без винятку його мешканців. Це єдина можливість прилучитися до високого мистецтва*, на власні очі побачити славновісних митців... Без них у місті буде нудно, порожньо.

Отже “Зеленій академії” є чим пишатися — це Ваше визнання, вища оцінка Вашої роботи!

На фото: **Ольга Виговська** та учасники “Зеленої Академії” під час інтерв’ю: **Катерина Голуб, Олександр Бондар**

БУДИНОК ТВОРЧОСТІ ЯК ЦЕНТР КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ: ЗНАХІДКИ, ДОСЯГНЕННЯ

Педагогіка
ШКОЛИ

На Поліссі, в одному з древніх міст України – Острі, є Будинок творчості дітей та юнацтва – центр культурно-мистецького життя. Тут працюють люди, яких турбує сучасне життя дітей, їх виховання, ставлення до Батьківщини, один до одного. Будинок об'єднує дітей усіх вікових категорій – підлітків, старшокласників, студентів.

З чого все починалось? З наказу Міністерства освіти і науки України. Саме він надав змогу будинку піонерів (тодішня назва закладу) працювати як театру-студії. З того часу бере початок вихід на великі, масштабні міські та районні свята. Спочатку це були новорічні виставки-казки для дітей працівників промислових підприємств, як то: бавовняно-ткацька фабрика, завод “Радіодеталь”, швейне об'єднання “Надія”, держлісгосп, а також закладів медицини та освіти: районні лікарні, будівельний технікум та інші.

Та ось настали тяжкі часи для нашого міста, бо промислові підприємства майже не працюють, міський будинок культури теж, кінотеатр закрито. Заробітня платня працівників будинку, які невгамонно працюють з дітьми, “просто фантастична”! Прибиральниця будинку творчості отримує 185 гривень заробітної плати й директор цього

закладу, маючи за плечима 27 років педагогічного стажу, із них 19 – директорського, теж має заробітну платню 185 гривень, це за умови, що будинок творчості відвідує більше 800 дітей! Як поєднати духовно-естетичне, моральне та матеріальне заохочення педагогів, які мають передати нашій молоді по краплинах зібрані духовні скарби минулих поколінь!

В місті інтенсивно повідкривались бари, диско бари, які працюють до ранку. Навіть, якщо молодь йде на танці, там вино, горілка, пиво... Що може взяти з таких вечорів відпочинку наша молодь та підлітки? Процвітає наркоманія, проституція. Навіть зовсім молоденькі дівчата працюють за гроші. Як зупинити цей жах?

Постало питання: якщо не МИ, то хто донесе до дітей погляд на прекрасне, збереже культурні традиції міста, запровадить культуру спілкування. Шість років тому започатковано конкурси для дівчаток “Дюймовочка” (вік 6-9 років), “Міні-міс Остер” (8-12 років), “Ланночка” та “Острияночка” (13-15 років), для хлопчиків – “Лицар” та “Міні-містер Остер” (9-12 років) і нарешті, конкурс для дорослих “Матуся”. На ці міські конкурси збирається

Валентина САДИКОВА

Директор Будинку дітей та юнацтва м. Остра Чернігівської області

БЛІЦ-ІНТЕРВ'Ю

1. Чи знаєте ви щось про роботу Будинку творчості дітей та юнацтва? Що саме?

Керівники гуртків постійно працюють над відродженням культурного життя міста та навколишніх сіл. Будинок творчості проводить багато культурних заходів, концертів. Мені дуже подобається відношення керівників гуртків та директора до проблем дітей та молоді міста.

Я вважаю, що Будинок творчості дуже допомагає молоді знайти своє місце в сучасному нелегкому житті, дає освіту, яка до вподоби кожному.
Динник Леонід Михайлович, пенсіонер.

Будинок творчості працює на рівні вимог сучасності. Дає обдарованим дітям, та й не тільки їм, стимул до творчості, до розвитку особистості.

Чирик Галина Андріївна, завідувача дитячою бібліотекою

Постійно відвідую заходи Будинку творчості та отримую масу приємних вражень.

Орел Паша Іванівна, викладач музичної школи.

2. Чи допомагає Будинок творчості у вихованні сучасної молоді? Якщо так, то яким чином?

Допомагає багато через свою роботу з молоддю: вечорами відпочинку, конкурсами, участю у міських та шкільних заходах. Всі вони носять виховний характер.

Кулик Віктор Омелянович, мер міста Остра.

Залучають до гуртків кожного року все більше і більше молоді та відлучають дітей від "вулиці". Навчають молодих людей прекрасному.

Пенсіонерка, м. Остер.

3. Що Вам подобається у роботі Будинку творчості?

Висококваліфіковані працівники, керівництво та керівники гуртків. Любов до дітей є самим головним в їхній роботі.

Чирик Галина Андріївна, завідувача дитячою бібліотекою

Організованість, працездатність та гарний настрій цього чудового колективу.

Орел Паша Іванівна, викладач музичної школи.

4. Що робиться Будинком творчості для культурного розвитку міста?

Багато чого робиться: проводить усі міські заходи (тематичні вечори, мітинги і т.ін.); конкурси "Міні-міс", "Міс остряночка", "Міні-містер", "Матуся"; в ньому працюють танцювальний та

(продовження на с. 77)

дуже багато людей. Зала для глядачів будинку культури, яка розрахована на 550 місць вміщає тоді вдвічі більше. Це дійсно шоу на високому професійному рівні. Саме це високо поцінується на рівні області та країни.

ГОЛОВНИЙ БІЛЬ СУЧАСНОГО ДИРЕКТОРА

В чому ж полягає робота сучасного директора? *Головне його завдання, на жаль, – відшукати спонсорів, які б дали кошти на ремонт корпусів, площа яких сягає 1000 кв. метрів (за минулий рік на його проведення отримали 100 грн. державних коштів), знайти, хто зможе допомогти в проведенні дитячих свят, конкурсів, міських свят... Скільки потрібно грошей, щоб гуртки працювали на повну силу?* Цього сказати й поррахувати не можна. Бо в нашому будинку творчості крім естетичних гуртків, гуртків художньої самодіяльності, декоративно-прикладних є гуртки технічної творчості: автоспортивний "Карт", авіамодельний, радіооператорів та радіоконструювання. Кожного року ці гуртки приймають участь в обласних змаганнях. Так цього року Дзенгілевський Дмитро (карт) виборов 2-е місце на Всеукраїнських змаганнях, а авіамодельсти зайняли на обласних змаганнях два других та два третіх місця з різних класів моделей. Гурток радіооператорів, яким керує майстер спорту України Свистельник О.Г., постійно займає перші місця в області та в Україні – немає країни на Землі, з якою б не встановили зв'язок юні радіолюбители будинку творчості.

Так скільки ж потрібно грошей, щоб наші гуртки працювали на повну силу? Для всеукраїнських змагань по карту ми готуємо 3-4 машини, кожне колесо потребує резини, вартість якої 100\$, а коліс – 4. А костюми для танцювального, а декорація для виступу лялькового театру, драматичного – теж потребують значних матеріальних затрат. На змагання з карту, на підготовку та проведення допомогли спонсори, а ось на змагання з авіамодельного спорту кошти виділив відділ освіти райдержадміністрації. Щоб мати можливість відзначити наших переможців подарунками, обов'язково запрошуємо до складу журі приватних підприємців. Майже всі підприємці, до яких звертаємось, нам допомагають. Це й *Непочагих О.В., Шнурок В.А., Шкот Л.О., Петренко О.О., Рудні М.І., Хитру Г.В.* та інші не байдужі люди. Чого не скажеш за найбагатше підприємство міста – держлісгосп. Але сподіваємось воно повернеться до нас обличчям! За минулий рік змогли самі заробити гроші (600 грн.) виїзними концертами, але видати премії керівникам гуртків не маємо змоги, хоча законом це передбачено.

Усі гуртки у нас безкоштовні. Колектив будинку творчості постійно працює над тим, щоб не тільки відродити культурне життя свого міста, але й примножити та підняти духовність народу, виховати гордість за Державу. Діти бачать прекрасне і лише прекрасне, ніжне, тендітне, вчаться спілкуватись, кохати... Що може бути прекрасніше за спілкування між людьми? Дитина подібна до пташки, яка ли-

(закінчення, початок на с.76)

авіамодельний гуртки, м'якої іграшки і радіогурток, картингу, ізостудія. Бере участь у районних заходах: вечорах, конкурсах, зустрічах.

Будинок творчості разом з міськрадою, школами міста, технікумом сприяє культурному розвитку міста, а також надає молоді можливість приймати участь у обласних та республіканських конкурсах, зростати їм духовно.

Кулик Віктор Омелянович, мер міста Остер.

Усі свята проходять за участю Будинку творчості. Жителі Остра з великим задоволенням приходять на виступи, концерти та шоу, які проводять працівники Будинку творчості.

Сушко Максим, студент Остерського будівельного технікуму.

5. На яких заходах Будинку творчості Ви були присутні в цьому році?

На всіх без виключення.

Пенсіонерка, м. Остер.

Хоча я постійно живу в Києві, але дуже часто буваю в Острі і кожного разу намагаюся бути присутнім на всіх заходах, які проводить Будинок творчості.

Динник Леонід Михайлович, пенсіонер.

6. Чим Будинок творчості приваблює сучасну молодь?

По-перше, дружнім, творчим та цікавим колективом, який може бути за приклад. *По-друге*, з таким колективом цікаво спілкуватися. *По-третє*, навчанням дітей та юнацтва сучасним танцям, постановкою цікавих п'єс, а також залученням до різних гуртків. Все це сприяє розвитку прекрасного у молоді.

Сушко Максим, студент Остерського будівельного технікуму.

7. Побажання та пропозиції щодо його роботи.

Хочеться побажати Будинку творчості творчих успіхів, наснаги. Побільше зацікавлених людей (спонсорів), які розуміють та поважають нелегкий труд цих творчих людей. Так тримати!

Сушко Максим, студент Остерського будівельного технікуму.

Так працювати і далі! Гарного Вам настрою, міцного здоров'я, творчих успіхів.

Орел Паша Іванівна, викладач музичної школи.

Хочу побажати колективу нових творчих успіхів в їхній, такій потрібній, справі.

Побільше б таких закладів, тоді б життя стало красивим і повноцінним.

Динник Леонід Михайлович, пенсіонер.

Бліц-інтерв'ю на замовлення редакції проведено Тетяною Садиковою, методистом Будинку творчості дітей та юнацтва, м. Остер.

ше починає літати – вона або ламає крильця, або, відчувачи підтримку, насолоджується красою польоту.

Ми маємо втішні результати: *Дарина Курач* – “Мі-

ні-міс Чернігів 2001”, *Катруся Голуб* – “Міні-фотомодель України 2002” та “Віце-міні-міс Центральна Україна – 2003”, *Дмитро Дзенгілевський* – “Міні-містер Центральна Україна 2003”. Чотири дівчинки – *Катруся Голуб, Дарина Курач, Аня Ткаченко та Катруся Скидан* (переможниці обласних конкурсів) – запрошені на Всеукраїнський конкурс “Міні-міс”. *Але знову ж, де взяти кошти для участі в конкурсі? Шукати спонсорів... Агов, де ви? Тому дівчатка, крім Дарини Курач, залишились вдома. Парадокс? Так, але факт.*

Тісний зв'язок і взаєморозуміння ми маємо з директорами усіх загальноосвітніх шкіл міста, особливо з директором ЗОШ №1 ім. М. Сеспеля *Миколою Перещ.* Є її проблема: *шкільним автобусом школи імені М. Сеспеля може користуватися будинок творчості, але це тільки теоретично.* Ми могли б показати сільським школярам концертні програми, вистави, лялькові вистави, конкурси, провести різноманітні свята, але... знову але... Автобус може з дітьми їздити лише в світлі години доби, тобто до 17-00, а взимку – це вже ніч. Цей автобус нами практично не використовується.

З розумінням ставиться та іде на допомогу й підтримку директор будівельного технікуму *Віктор Самодлох.* Він завжди виділяє нам транспорт, а пальне для машини чи автобуса забезпечуємо самі.

ШКОЛИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Велику допомогу в роботі мені, як директору, надає

З ними життя в Острі стає...

... красивим і повноцінним

Чернігівський палац дітей та юнацтва і його директор Світлана Сергіївна Підтереба. З її ініціативи два рази на рік директори будинків творчості всіх районів області проводять 3-денні семінари не лише в обласному центрі, а й на базах районних будинків творчості. І це дуже добре, адже ми обмінюємося досвідом та надбаннями, запозичуємо все нове. Проводяться школи педагогічної майстерності. На цих семінарах-практикумах я завжди розповідаю про наші свята, які ми проводимо в місті. *Наш будинок творчості*, навіть такі великі свята, як День міста, День сім'ї, свято матері, День захисту дітей, Веселий ярмарок, Міжнародний жіночий день, новорічні та Різдвяні свята, вечори відпочинку для молоді міста, *проводить завжди майже одноосібно*. І зразу ж *постав питання, а чим у місті займаються культосвітні заклади?* На території міськради їх доволі багато — це два будинки культури, два клуби, бібліотеки, музеї, музична школа...

Ми вдячні Міністерству освіти та науки, яке переглянуло роботу позашкільних закладів, в результаті з'явився такий потрібний Закон України "Про позашкільну освіту", підняло заробітну плату керівникам гуртків. І ця турбота про позашкільників не безпідставна, адже наші заклади дають дітям та підліткам додаткову освіту, навчають їх любити свій край, Батьківщину, виховують гарних господарів, батьків та матерів, навчають відчувати та цінувати прекрасне, чемно відноситись до всього оточуючого.

Будинки творчості та бу-

динки школяра *збирають* до себе *людей творчих, ініціативних, які свої знання та уміння з радістю передають дітям.*

Усі заходи – на високому професійному рівні!

Вдячні глядачі

БУДИНОК ТВОРЧОСТІ ЯК МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР

Педагогіка
школи

Інтерв'ю головного редактора журналу Ольги Виговської з директором БДЮТ Голосіївського району Людмилою Шевельовою

– Людмила Валентинівно, звернімо увагу наших читачів на проблеми матеріальної бази позашкільних закладів. На скільки вона забезпечує функції сучасних Будинків творчості?

Сьогодні Будинки творчості – на досить високому рівні, це, певною мірою, зразки по-

зашкільної роботи з дітьми. Колективи працюють, прийшло чимало професіоналів, збільшується мережа гуртків. І зрозуміло, що основна проблема, як на мене, – матеріально-технічна база. Адже без приміщень, без відповідних умов – надто важко творити. Збудовані 10-20 років тому будинки вже не можуть вмістити всіх бажаючих, велику кількість гуртків...

– Статистика сьогодні сповіщає про скорочення народжуваності дітей, тоді як Ви ведете мову про їхнє збільшення. Чим Ви доведете цей факт?

Судіть самі: якщо раніше хорорий колектив нараховував 70 чоловік, то зараз – 150. Якщо у танцювальному

було двадцять учасників, то зараз – 200! З'явилися нові напрями: туристський гурток, англійська мова, прикладні гуртки.

– Тож, Ви хочете сказати, що потреби сучасного суспільства у послугах позашкільної освіти порівняно з часами 20-літньої давності зросли, так?

Безперечно!

– А чиї саме запити зросли – дітей чи їхніх батьків: хто з них частіше проявляє ініціативу? Чи це процес двосторонній?

Швидше за все, запити дітей. Батьки, звичайно, зацікавлені, щоб дитина обрала собі гарну професію, а тому більше уваги приділяють саме навчанню, та до того ж у хорошій загальноосвітній школі чи в ліцеї, або у гімназії.

Ми ж виходимо з того, що дитина – це зернятко, яке, якщо, навіть, і не поливати, – все одно знайде в собі внутрішні сили і проросте. Через свій потяг до Краси, до Прекрасного вони просять своїх батьків повести їх у будинок творчості, бо тут якраз створено усі умови для того, щоб над усе відбулася душа дитини, саме її бажання чомусь навчитися...

Приходять до нас і діти, які в школі не змогли себе реалізувати. Серед наших вихованців є й ті, які при-

На фото: викладачі БДЮТ. Людмила ШЕВЕЛЬОВА (у першому ряду, третя справа)

ходять до нас пізніше у 7-8 класі, і ми їх беремо.

Буває, що ініціатива йде від батьків, які у дитинстві не реалізувалися, але прагнуть зробити це для своїх дітей.

— А в чому проявляється підтримка батьків?

Вони залюбки беруть участь у всіх наших заходах, бо для батьків це таке саме задоволення, як і для дітей. Ми це неодмінно враховуємо, залучаємо їх і як глядачів до масштабних заходів, і як активних учасників, скажімо, Днів іменинника в хоровому колективі. У деяких колективах проводять пісенні фестивалі, де часто-густо дуетом співають бабуся з онукою, де батько-мати співають, а їхній синок — акомпанує їм на фортепіано...

У будь-якому разі, емоційна підтримка нашої справи — гарантована.

А це вже — не так і мало!..

— Приємно сьогодні спостерігати повернення статусу фізико-математичній освіті, очікуваним наслідком якої має стати спроможність молоді працювати у виробничій сфері. А як у Вас із технічною творчістю дітей?

Технічна творчість, мені здається, в цей момент найбільше постраждала. Проблеми знову-таки з матеріально-технічною базою, тому що викладачеві мало мати тільки розум та вмілі руки. У закладі мають бути і відповідне обладнання, і матеріали, і навіть — сучасні верстати.

— Людмила Валентинівна, а що ви можете сказати про кадри будинків творчості? Чим вирізня-

ються педагоги БДЮТ у від інших?

Якщо говорити про наш Будинок творчості, то лише “сильні” викладачі працюють у нас, прекрасні спеціалісти з інституту культури, з педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, з музичного училища Глієра, з консерваторії.

Нещодавно ми зайвий раз упевнилися в незамінності викладача, наставника.

Погодьтеся, далеко не кожному викладачеві вдалося б так поставити роботу, таку створити атмосферу як у нашому гуртку вишивання. Ось один із фактів. Після кончини видатного співака Анатолія Солов'яненка, наші вихованці зробили цілу виставку власноруч вишитих творів на його честь. А робили вони це, слухаючи... касету з його виступами. Зараз у нас є вся ця колекція: діти зуміли передати у своїх витворах рук і душі...образи пісень у виконанні співака.

— А як у Вас із молодими кадрами? Чи впливає на її вирішення існуюча проблема оплати їхньої праці?

Проблема існує. Потрібна зміна, потрібні свіжі сили — це загальна проблема для всіх Будинків творчості. Звичайно, ті, хто утвердив себе як професіонал, зміцнів, створив своє дітище-колектив, відпрацював у цій сфері роки й роки, — так просто звідси не піде, як би важко не було.

Тоді як зміна на таку мізерну зарплату — не піде. Хіба той, хто “приріс” до свого колективу. А випадкових людей тут немає, тому й атмосфера в будинках

Потрібна зміна, потрібні свіжі сили — це загальна проблема для всіх Будинків творчості. А випадкових людей тут немає, тому й атмосфера в будинках творчості, як правило, прекрасна

Зразкові

колективи

БДЮТУ

творчості, як правило, прекрасна.

– Ви переконливо довели, що у будинках творчості збираються найкращі педагогічні кадри. То чи не час Вам стати центром підвищення кваліфікації для шкільних працівників?

У наших планах – створення такого методичного об'єднання. Адже керівники хорових, танцювальних колективів, інші – кожен сам по собі, як “один у полі воїн...”, не мають спілкування зі своїми колегами... **Районний Будинок творчості повинен стати методичним центром.** На цей рік ми вже розпланували засідання цих методичних об'єднань. Вони відбуватимуться у нас, для того, щоб згуртувати професіоналів, які вже показали свій рівень. У нас таких чимало.

Це і керівник зразкового вокального ансамблю “Весняночка” Тамара Іванівна Андрушенко, і художній керівник зразкового дитячого хору “Ластівка” Людмила Дмитрівна Ситова.

Будемо мати методоб'єднання танцювальних колективів. Їх у нас аж три (і всі – дай Боже!): зразковий ансамбль хореографічних мініатюр “Троїцький” (керівник – В.С. Магітов), ансамбль “Серпантин” бального танцю (керівник Ю.Я. Зирянов), школа Філімонових “ЛІА” спортивно-хореографічного спрямування.

Є керівники, яким є що розповісти, поділитися досвідом.

При цьому ми – відкриті; торік ми, наприклад, на перших засіданнях методоб'єднань 5 (!) годин спіл-

кувалися — було чим поділитися з колегами!

— Складається враження, що будинки творчості чи не єдині, хто по-справжньому опікується виховною роботою дітей, так?

Коли було зруйновано дитячі організації — піонерську і комсомольську, багато дітей опинилися на вулиці, то в цей період, дійсно, лише будинки творчості зберегли виховну роботу серед дітей.

— Насьогодні Міністерством освіти і науки України розроблено нормативно-правову базу середньої освіти, позашкільної освіти... Чи допомагає це Вам у роботі?

Звичайно, наше міністерство — і це не може не тішити — велику увагу звертає на позашкільну освіту. Створено чимало цікавих і потрібних документів, які допомагають у нашій роботі — Закон “Про позашкільну освіту”, Положення про позашкільний навчальний заклад, Програма розвитку позашкільної освіти на 2002-2005 роки тощо. Торік апробовано низку нових програм, зараз розробляються ще. Нині вже не кажемо: перший рік навчання, другий, третій, а — початковий, основний і вищий рівні, які відповідають складності набутих знань, практичних умінь і навичок. Передбачається й видача відповідного документа випускникам позашкільного навчального закладу, який свідчитиме про рівень набутих у Будинку творчості знань, і з яким дитина потім зможе продовжити навчання. Зараз це надзвичайно важливо, і в цьому якраз допомога Мі-

ністерства освіти і науки України дуже відчутна.

— Фактично позашкільна освіта, в якійсь мірі, є професійною освітою?

Безперечно. Це — профорієнтація. Нині вона вкрай необхідна. Сьогоднішні діти вже не ті, що десять літ тому. Варто йому лише відчувати, що марно втрачає час, бо викладач нічого не здатен запропонувати, — наступного разу не прийде нізачо. Йдуть, аби справді чомусь навчитися, щось корисне для себе засвоїти.

— А яку роль відіграє районна адміністрація?

Якщо Міністерство — надихає, даючи нормативну базу, то район — фінансує і... морально підтримує. Є проблеми — йдемо в наше районне управління освіти. Два роки тому, в управлінні теж відбулися зміни, з’явилися заступники начальника управління з навчально-виховної роботи. Отже, район теж бере участь у вихованні. Зрушення є, і вони позитивні. І це, звичайно, допомагає. Ми з районним управлінням освіти завжди тісно співпрацюємо, тому й усі свята проводимо спільно.

— У чому б Ви співпрацювали зі школами, ліцеями, гімназіями?

Моє завдання і мій шлях, яким я мушу йти, і про це я казала районному керівництву, — взаємодія дорослих заради наших “спільних” дітей.

І наше завдання — охопити весь район. Ми плануємо навіть вийти на вулиці, в підземні переходи — запрошувати всіх бажаючих займатися в Будинку творчості.

Наше завдання — охопити весь район. Ми плануємо навіть вийти на вулиці, в підземні переходи — запрошувати всіх бажаючих займатися в Будинку творчості

ПАМ'ЯТІ ДМИТРА РОКИТСЬКОГО

На 75 році, трагічно обірвалось життя Людини з великої літери, громадянина, одного з визначних педагогів-хореографів України – Дмитра Петровича Рокитського.

Рокитський Дмитро Петрович розпочав свою трудову діяльність у 1946 р. артистом балету в Державному ансамблі пісні і танцю УРСР, який у 1951 р. реорганізовано в ансамбль пісні, а у 1955 р. – ансамбль Павла Вірського. З 1957 р. Дмитро Петрович – асистент Павла Вірського. У 1970 р. працював солістом балету в Воронежській обласній філармонії, а з 1971- художній керівник та балетмейстер самодіяльного народного ансамблю танцю “Вітерець”.

1928-2003

У Будинку піонерів Московського району м. Києва у 1957 р. Дмитро Петрович Рокитський створив великий дитячий ансамбль народного танцю, який працює і сьогодні. Ансамбль має своє неповторне обличчя і користується заслуженим авторитетом у місті та країні. Неодноразовий лауреат фестивалів, оглядів, конкурсів хореографічних колективів. Відзначений багатьма нагородами та дипломами переможців. Колектив – неодноразовий лауреат Всеукраїнського дитячого фестивалю “Таланти твої Україно” – виступав на відомих сценах центру культури та мистецтв України, театру опери та балету ім. Т.Г. Шевченка, театру оперети, палацу “Україна” й інших.

В танцювальному колективі Рокитського Д.П. *виросло понад 2 тисячі вихованців*. Серед них заслужений діяч культури Григорій Воронів (керівник відомого ансамблю “Квіти України”), заслужений діяч культури Валерій Дебелий (головний балетмейстер ансамблю “Калина”), заслужений артист України, доцент кафедри хореографії Київського національного університету культури і мистецтв Валерій Магітов (керівник відомого ансамблю “Троїцький”). Десятки його випускників закінчили студію ансамблю ім. Павла Вірського і продовжують роботу у відомих колективах України й інших країн.

Дмитро Петрович глибоко знав психологію дитини, проявив себе грамотним фахівцем, тому й користувався великою повагою серед батьків, вихованців та колег. За означені успіхи в роботі, невтомну працю Д.П. Рокитський мав нагороди та звання: орден “Знак пошани” (1961), медаль “Ветеран праці” (1964), Відмінник народної освіти України (1980).

Справа Дмитра Петровича Рокитського – за життя який був основним консультантом колективу, енергійною, цікавою і творчою людиною, професіоналом, Педагогом, улюбленцем дітей і батьків – *живе й житиме в його учнях і творах!*

СТОРІНКАМИ БІОГРАФІЇ ТАЛАНОВИТОЇ ЛЮДИНИ

Дмитро Петрович – вихованець суспільства. Сирота, дитина війни, чим міг, тим і сприяв перемозі над фашистськими загарбниками: у сонце, дощ, січневі морози він працював на заводі, де ремонтували військову техніку, знаряддя праці. Часто, як він казав, гайки прилипали від морозу до його дитячих рук і приходилося відігрівати їх своїм диханням. І так протягом трьох років, але жодної догани, пропуску на робочому місті тому, що він знав, що чимало залежало і від його праці.

По натурі своїй Дмитро був веселим і добрим, біля нього було усім весело. Дмитро гарно співав, але більш за все любив танцювати. У вільні хвилини, під оплески бригади, він витанцьовував різні колінця з побачених вітчизняних і трофейних фільмів. Всі казали, що він – талант. *Дмитро* підростав, а його бажання танцювати міцніло. Тож, коли закінчувалась робота, він разом з товаришами і приятелями, які й залишились ними на все життя, прямував до самодіяльного ансамблю, що був на Подолі у клубі трамвайників. Талановитого хлопчика помітили, стали довіряти сольні танці за програмою танцювального ансамблю. На репетиціях і на виступах перед глядачем зростав талант *Дмитра Петровича*. Його, худенького з прекрасною шевелюрою хлопчика, помітив видатний хореограф, народний артист СРСР, лауреат Сталінської і Державних премій *Павло Вірський*, який запросив його у труп ансамблю. На очах *Дмитра Петровича* створювалася прекрасна програма ансамблю танцю України, в якому він приймав саму активну участь. *Павло Вірський* цінував професіоналізм, чесність, відданість *Дмитра Рокитського* і незабаром став довіряти йому репетиційну і постановочну роботу у колективі, з якою *Дмитро Петрович* справився.

Коли було прийнято рішення створити хореографічну студію при ансамблі танцю України – *Дмитро Петрович став її першим педагогом і директором*. Він виховував артистів протягом **10 років** не лише для ансамблю танцю *Павла Вірського*, а й *Ігоря Мойсеєва*, ансамблю “Берізка”, для військових ансамблів Радянської Армії та багатьох ансамблів і хореографічних колективів Радянського Союзу.

Але йому завжди хотілося працювати з малими дітьми і все своє велике батьківське серце і любов віддати дітям.

Отже, у 1975 році, **відомого педагога**, професіонала, який разом з ансамблем танцю України об’їздив із гастролями Америку, Англію, Бельгію, Голландію, Латинську Америку, Францію, Китай, В’єтнам, Корею, Кубу, увесь Соціалістичний табір, **запросили до невеличкого Будинку піонерів Московського району м. Києва**. Тут ним у короткий термін було **створено** чудовий дитячий **ансамбль**, який своїми українськими, російськими, польськими, словацькими, угорськими, кубанськими танцями **вражав глядача культурою і високою сценічною дисципліною**.

Ансамбль, створений *Дмитром Петровичем Рокитським*, існує і досі й несе традиції свого першого викладача.

Пам’ять про Дмитра Петровича Рокитського, так само як і його справа, вічно житиме в серцях усіх, хто його знав за життя, хто мав честь бути його колегами, учнями!!!

**Колектив БДЮТу Голосіївського р-ну м. Києва
та редакція журналу “Директор школи, ліцею, гімназії”**

ЗАХИСТИМО ІННОВАЦІЇ: УГОДА ПРО ВЗАЄМОДІЮ

Проблема інтелектуальної власності – це проблема ХХІ століття. Ми свої інтелектуальні здобутки розбазарюємо наліво й направо. Світова практика свідчить про необхідність захисту прав інтелектуальної власності. Але *в жодній країні світу не ведеться підготовка таких спеціалістів. Тому наша угода носить новаторський характер.* Маємо розробити методику, відповідні програми, навчально-методичні посібники і до того всього ще й підготувати відповідні кадри, які б проводили всі ці ідеї у реальну практику нашого існування та давали з цього й прибуток.

Шановні колеги, будемо надіятися, що угоду, яку ми підписуємо, успішно реалізуємо.

Віктор Петрович АНДРУЩЕНКО,
ректор НПУ ім. М. П. Драгоманова,
академік АПН України

Наш інститут інтелектуальної власності заснований в 96-ому році. Ми готуємо фахівців інтелектуальної власності, патентних повірених, оцінювачів прав інтелектуальної власності. Це тисяча осіб на Україні, які є професіоналами у сфері інтелектуальної власності. *В Україні біля одного відсотка активів підприємств складають нематеріальні активи з інтелектуальної власності, в розвинутих країнах.* У світі інтелектуальна власність є основним капіталом, у нашому суспільстві такого розуміння поки що немає.

Зараз стало гостро питання про те, щоб розповсюдити знання про інтелектуальну власність у суспільстві. Треба поширювати знання серед школярів, студентів, і тоді через кілька років ми зможемо змінити сьогоднішню ситуацію й працюватимемо таким чином, щоб отримувати прибуток від інтелектуальної власності.

Ми будемо плідно співпрацювати з вашим університетом.

Павло Миколайович ЦИБУЛЬОВ,
перший проректор Інституту інтелектуальної
власності і права, доктор технічних наук,
професор

Підписання Угоди між Інститутом інтелектуальної власності, НПУ ім. М.П. Драгоманова та Державним Департаментом інтелектуальної власності МОНУ.

На фото:
В.П. Андрущенко,
О.С. Кузьменко,
М.В. Паладій,
П.М. Цибульов

Реалізація даного *проекту* – це, дійсно, *перспектива для України.* В уряді та парламенті дуже мало людей, які розуміють, що таке інтелектуальна власність і навіщо вона потрібна державі. Те ж саме можна сказати і про суспільство в цілому.

Але є країни, такі як Фінляндія, які серйозно займаються цим питанням. Прикладом є “NOKIA”. Невідомо було, чи її діяльність дасть якісь результати чи ні, але парламент Фінляндії профінансував її декількома мільйонами доларів, а тепер комітет “NOKIA” має *2 млрд. доларів.*

Наша *задача* навчити людей, особливо молодь, професійно займатися цим питанням, *щоб інтелектуальна власність* стала *приносити прибуток* як її власникам, так і державі. Ці кошти мають бути *незрівнянно більшими ніж від продажу зброї.*

Департамент є окремим структурним підрозділом Міністерства освіти і науки. Слава Богу, що це так! Тому ми розпочали деякі освітні програми у школах, інших навчальних закладах, у тому числі й у вищих.

Програму, яку ми починаємо з вами, має велике майбутнє. Перед нами стоїть завдання навчити нове покоління. Університет ім. М. П. Драгоманова – перший навчальний заклад у світі, в якому почнуть готувати спеціалістів у сфері інтелектуальної власності.

За 5 років будемо мати перший випуск педагогів – професіоналів у даній сфері.

Микола Васильович ПАЛАДІЙ,
Голова Державного Департаменту інтелектуальної
власності МОНУ

УПРАВЛІННЯ ШКОЛОЮ

Педагоги гімназії “Троєщина” розробляють авторські методики, працюють за самостійно укладеними програмами, беруть участь у написанні підручників, видають власні посібники
с. 88

Перший крок до оволодіння технологією особистісно-орієнтованої освіти
с.93

Освітні мережі у сільській місцевості
с.106

Управління
школою

У ЦЕНТРІ УВАГИ – ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

“У центрі уваги – творча особистість”. Цю концептуальну спрямованість гімназії “Троєщина” м. Києва вже десять років втілює в життя. Гімназія, як інноваційний заклад, покликана розвивати відповідальну особистість, яка здатна самостійно діяти і приймати компетентні рішення у складних і нестандартних умовах суспільства перехідного періоду.

Останнім часом в державі відбувається становлення системи освіти, яка орієнтована на входження у світовий освітній простір. Відбулися кардинальні зміни соціаль-

но-політичних, економічних умов реформування освіти в Україні. У “Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті” визначено стратегічний напрямок освіти в цілому, її мету, завдання, очікувані результати розвитку системи освіти в майбутньому. Націо-

нальна доктрина покладена в основу Програми “Столична освіта” (2001-2005 роки), яка сформована на таких провідних принципах: єдності загальнодержавних та регіональних компонентів освіти; гуманістичного характеру освіти; виховання вільної особистості з почуттям національної ідентичності, активної життєвої позиції, свідомої причетності до духовних скарбів Києва; соціальної стабільності; адаптивності системи освіти; со-

ціальної доступності освіти та її неперервності упродовж усього життя людини; взаємозв’язку національного та полікультурного в освіті; виховання навичок здорового способу життя; відкритості системи освіти до педагогічних новацій міжнародного та міжрегіонального партнерства; державно-громадського характеру управління.

Прийнято закони “Про освіту” та “Про загальну середню освіту”, де передбачено методологічну переорієнтацію системи освіти на розвиток особистості. Отже, в умовах державотворення України пріоритетним повинно стати відтворення та постійне відновлення інтелектуального потенціалу нації.

В українській школі визначилися нові педагогічні тенденції: зміна пріоритетів у напрямку гуманізації навчання, посилення особистісної орієнтації змісту та освітніх технологій, індивідуалізація навчальних траєкторій учнів, творча та розвивальна спрямованість базового навчання. Здійснився перехід до 12-річного навчання за новими навчальними планами та

**Віктор
САФІУЛІН**

Директор гімназії
“Троєщина”
м. Києва,
кандидат педагогічних наук

програмами, уведено нову, 12-бальну систему оцінювання навчальних досягнень учнів, змінено підходи до системи контролю успішності учнів.

Відтворення та постійне оновлення інтелектуального потенціалу нації вимагає розробки принципово нової концепції розвитку учнівської молоді, нових програм і технологій в нових навчальних закладах, одним з яких є гімназія “Троєщина”, оновлена та осучаснена згідно із соціальним замовленням суспільства – виростити творчу, інтелектуально розвинену особистість. Проблема інтелектуального розвитку стає транснаціональною, тому базуватись повинна на більш широких, системних філософських поглядах. Це – концепції синергетики, життєтворчості, діалогу культур, педагогіки як еволюції життя та інших.

Загальнотеоретичні та методологічні підходи до організації діяльності загальноосвітніх навчальних закладів знайшли відображення в дослідженнях науковців минулого (К. Грот, М.П. Драгоманов, Г.С. Костюк, С.Ф. Русова, В.О. Сухомлинський та ін.). Методологічне значення для розробки концепцій діяльності гімназій мають дослідження проблем життєтворчості учнів (І.Г. Єрмаков, Л.В. Сохань та ін.), діалогу культур (Г.О. Балл, І.Г. Геращенко), іміджу сучасної освіти (Т.С. Антоненко та ін.), психології творчості учнів (В.О. Моляко, О.В. Скрипченко), сучасні методичні праці. Науковці України (С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований, В.Ф. Паламарчук та ін.) обґрунтували концептуальні засади створення та перспективи розвитку альтернативних навчальних закладів.

Зростання кількості праць, присвячених діяльності гімназій, ліцеїв, доводить, що цей напрямок входить до числа пріоритетних у педагогічній науці. Але, незважаючи на наявність ряду робіт із цих питань, **специфіка діяльності гімназій у системі освіти України ще не стала предметом цілісного наукового дослідження.** Тому авто-

ром у 2001 році було проведено дисертаційне дослідження з теми “Організація навчально-виховного процесу в сучасній гімназії”, в якому розроблено дидактичні засади гімназійної освіти, її змістових, технологічних і організаційних компонентів, зокрема:

- розроблено модель діяльності гімназії інформаційно – розвивального типу;
- створено програму і методику формування інформаційної та інтелектуальної культури учнів;
- створено системно – прогностичну модель управління гімназією.
- удосконалено форми і методи навчання гімназистів.

Дістали подальший розвиток методологічні засади діяльності гімназії, тенденції та етапи розвитку, комплексне оцінювання результатів із корекційно-прогностичним моделюванням діяльності. Враховуючи пошуки і здобутки гімназійного руху в Україні, розробки філософських основ, інноваційних моделей, нових технологій, педагогічний колектив гімназії “Троєщина” визначив, що його діяльність має відповідати головному концепту “У центрі уваги – творча особистість”.

Виходячи із зазначених документів та реалій практичної роботи, педагогічний колектив гімназії “Троєщина” поставив перед собою низку перспективних задач, успішне вирішення яких сприятиме подальшому удосконаленню ефективності навчально-виховного процесу. Певні зрушення в цьому напрямі ми вже маємо завдяки самовідданій праці педагогів гімназії. Приємно бачити під час літніх канікул задовго до початку нового навчального року гурт дітей, які бажають вже розпочати навчання. Це свідчить, що гімназія стає для них другою рідною домівкою.

Важливим для прогностичного розвитку учнів є система профільного навчання. У 10–11-х класах учні можуть обрати економічний або гуманітарно-педагогічний профіль, курси основ ринкової економіки,

психології або педагогіки. У гімназії створено систему форм навчання, в якій, крім модернізації традиційних форм: уроку, семінарських занять, дидактичних ігор, — передбачено інноваційні форми. Це — поєднання в одну нову єдність: “урок-лекція”, “урок-диспут”, нестандартні уроки (бінарні, поліфонічні, уроки з різним віковим складом учнів), театралізовані уроки, уроки — телестомі та інше. Апробувались різні варіанти фронтальних, групових, індивідуальних форм навчання.

Ще одне надзвичайно важливе завдання — кожний випускник гімназії має добре знати й активно користуватися державною мовою і при цьому володіти однією-двома іноземними.

Педагоги гімназії “Троещина” розробляють авторські методички, працюють за самостійно укладеними програмами, беруть участь у написанні підручників, видають власні посібники. 1999 та 2002 року вийшла друком колективна монографія “Гімназія на порозі ХХІ століття”, побачила світ наступна праця — “Гімназійна освіта — 10 років”.

Ми вважаємо, що важливим кроком було впровадження в роботу шкіл України програм формування загальнонавчальних умінь у різних аспектах (В.Ф. Паламарчук, О.Я. Савченко, О.В. Барановська та ін.). Одним із таких кроків стало впровадження в нашій гімназії курсу “Робота з інформацією”, який сприяє формуванню інтелектуальних та інформаційних умінь в учнів. Бо, формуючи ці вміння, ми даємо учневі міцну основу для осмислення та розуміння будь-якого навчального чи художнього тексту, він витрачає набагато менше часу, працюючи з інформацією, значно підвищується якість її сприймання. Навчаючи учня, вчитель повинен якомога частіше виходити за рамки шкільного підручника, звертаючи увагу на додаткові джерела інформації (як у спілкуванні на уроці, так і у завданнях додому, варіюючи складність завдань від-

повідно до успіхів даного учня).

Досить яскравим прикладом того, як вчителі-майстри використовують на уроках багато цікавих джерел інформації, заохочують учнів готуватись належно до занять, працювати на уроці, є практика гімназії. Дуже багато учнів беруть участь в роботі МАН. Це розширює внутрішній потенціал дитини, розкриває її аналітичні здібності, формує глибоке історичне мислення. Робота з різноманітними джерелами привчає учнів бачити історичну перспективу, критично оцінювати події, явища, фактори. Розширення інформаційного поля учнів, право вибору теми сприяє самопізнанню та самоактуалізації дитини.

Працюючи над певною темою, вчителі гімназії виходять за рамки підручника, залучають учнів до створення виставок літератури з теми, написання рефератів, власних творів, акцентують зв'язок даної теми з іншими, показують це за допомогою різних науково-популярних та науково-художніх видань, проводять вікторини, диспути, дидактичні ігри тощо. Досвід кращих вчителів повинен використовуватись іншими, і сприяють цьому семінари, відкриті уроки, захисти власної моделі уроків та ін.

Завдяки творчій атмосфері, що панує в нашому навчальному закладі, педагоги беруть активну участь у конкурсі “Вчитель року”. У різний час переможцями районного туру стали 17 наставників молоді гімназії “Троещина”. Грамотами переможців і лауреатів міського туру нагороджені 8 вчителів, а Малієнко Ю.Б. і Покась Л.А. отримали дипломи лауреатів всеукраїнського туру. Гатальська В.І. стала переможцем Міжнародного конкурсу серед викладачів англійської мови, проведеного під егідою уряду США.

Навчальний процес у гімназії здійснюють 8 кафедр: української мови, літератури і мистецтв; російської мови і зарубіжної літератури; іноземних мов; точних наук; історії і права;

природничих дисциплін; трудового навчання; фізичного та художньо-естетичного виховання. Кращому засвоєнню знань сприяють понад 50 спеціально обладнаних кабінетів.

XXI століття – вік інформаційних технологій. Комп'ютер стає для учнів інструментом для надбання нових знань і навичок. Розроблено багато навчальних програм із різних предметів. За допомогою мережі “Інтернет” учителі мають змогу знаходити і використовувати на уроці цікавий і корисний матеріал, спілкуватися з колегами з інших країн світу. Гімназисти вивчають інформатику, користуючись сучасною комп'ютерною технікою. “Розумні машини” допомагають учням опановувати не тільки точні науки, але й іноземні мови.

У гімназії “Троєщина” навчаються учні, для яких життєвим пріоритетом є здобуття міцних знань, духовне збагачення. Про високий рівень навчальних досягнень гімназистів свідчать щорічні зрізи знань, що проводяться районним управлінням освіти. Учні не обмежуються підручником і поясненнями вчителя, а й намагаються самостійно здобувати знання. Доказом цього є велика кількість переможців предметних олімпіад та дипломантів Малої академії наук. Наші гімназисти 10 разів ставали призерами Всеукраїнського туру шкільних олімпіад. Дипломи Всеукраїнського етапу захисту робіт МАН отримали четверо учнів. Щороку 40-50% випускників гімназії нагороджуються золотими та срібними медалями. Практично всі випускники гімназії продовжують навчання у вищих навчальних закладах. Значною мірою цьому сприяє тісне співробітництво між гімназією та низкою університетів столиці.

У гімназії панує атмосфера творчості. Багато учнів пишуть поезію, прозу. Першим кроком до читачів і визнання стають публікації в гімназійній газеті “Grata novitas”, київських часописах. Випускниці Руслана Пісоцька (псевдонім Руслана Орлик)

і Юлія Дмитренко видали поетичні збірки. Особливою гордістю гімназистів є зразковий театр “Гаудеамус” – неодноразовий лауреат всеукраїнських конкурсів і оглядів. “Не можна втрачати часу – дитинство миттєве”, – запевнює керівник колективу Л.Г. Шабаєва, цитуючи слова з п'єси “Синій птах” – останньої постановки юних театралів. Багато учнів входять до зразкового хорового колективу “Лелеченьки”, яким керує Г.І. Красікова, учитель-методист.

Продовжується процес удосконалення навчально-матеріальної бази. Оснащення медіа-центру – першочергове завдання: кожному кафедрі слід оснастити сучасним комп'ютером і використовувати його як ефективний інструмент у навчально-виховному процесі.

Надзвичайно важливе завдання гімназії – навчити учнів свідомо ставитися до власного здоров'я, берегти його, цінувати кожний день, кожен мить власного життя – адже це процес необоротний. *Аналіз рівня соматичного здоров'я гімназистів, проведений нами протягом десяти років, виявив невтішні висновки: практичного здоров'я дітей стає все менше.* Загальновідомі фактори негативного впливу на здоров'я нації, і нам **необхідно** зробити все можливе, **щоб звести до мінімуму шкідливий вплив стресів, пов'язаних із навчанням**, а особливо, категорично відмовитися від практики перевантаження учнів. *Найближчим часом нам слід розробити комплексну програму “Здоров'я дитини” і негайно почати її втілювати в життя, щоб учні мали змогу плідно, творчо працювати.*

У гімназію часто приходять гості, адже тут систематично відбуваються науково-методичні конференції, семінари. Уже проведено близько 100 таких заходів (міжнародних – 7, всеукраїнських – 6, міських – 28, районних – 51).

Зрозуміло, що без допомоги державної адміністрації, активної участі батьків, громадськості ми не створи-

ДУМКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПРО ГІМНАЗІЮ

Гімназія “Троєщина” заснована у 1992 році... Директор гімназії, *Віктор Ісламович Сафіулін*, — це людина, яка здається нікуди не поспішає, але завжди встигає. Він мовби користується прислів'ям: “Млин меле — мука буде, язик меле — біда буде”. *Віктор Ісламович* наперед знає про те, що ти тільки думаєш сказати: йому достатньо було кількох слів, щоб зрозуміти мету мого приходу в гімназію.

Шлях від історичного факультету НПУ імені М.П. Драгоманова до гімназії досить неблизький — 1,5-2 години. Час, витрачений на таку подорож, швидко компенсується приємними враженнями та емоціями, які наповнюють тебе, як тільки-но потрапляєш на територію цього навчального закладу.

Як у самій гімназії, так і навколо неї, чистота й порядок. На стінах першого поверху — інформаційні стенди для учнів, вчителів та батьків. Особливо виділяється стенд, де вміщено фотографії та грамати за успіхи учнів гімназії у різних спортивних змаганнях. Я бачив одинадцятикласника, який на перерві показував усім бажаним, без зазнайства та зверхності, нагороду — срібну медаль за перемогу в змаганнях із плавання.

Кабінетна система реалізується майже на 100%. Немає такого, щоб географи проводили уроки в кабінеті математики, а фізики — у кабінеті англійської мови.

На уроках учні говорять рідною українською мовою. Під час педагогічної практики я не почув від учнів жодного жаргону чи нецензурної лексики.

Мені сподобалися уроки вчителя історії та правознавства *Любов Анатоліївни Гайдукевич*:

- для викладу нової теми вона використовує не 10-15 хвилин, а 25-30 хвилин уроку, при цьому встигає не тільки коротко викласти суть теми уроку, його мети, а й зазначити, вказати декілька версій, поглядів історичних шкіл на дану проблему. Учителька спонукає учнів до критичного мислення. Учні самі вибирають найбільш вірогідну версію, варіант, факт, подію, те, що сподобалось, що найбільше припало до душі, те, до чого самі додумалися, зробили самостійний правильний висновок;
- зауваження вчителя учневі коротке за змістом, але зрозуміле для всіх;
- з підручниками в гімназії зараз сутужно, але від гімназистів я не почув фраз “Я не вивчив, не зробив домашнього завдання, бо не було книжки...”;
- учні гімназії розраховують на підтримку й допомогу тих учителів, які їх учать;
- мета позакласних заходів — розширити світогляд учнів. Учителем так удало вибрано час для поїздки учнів 7-В на екскурсію до Музею оборони Києва, що учні днів п'ять після неї ділилися своїми враженнями.

Бутенко Євген, студент 5 курсу історичного факультету НПУ ім. М. П. Драгоманова, який проходив педагогічну практику цього року у гімназії “Троєщина”.

ли б навчальний заклад, що відповідає сучасним вимогам. Сподіваємося, що нове гімназійне поповнення дозволить нам упевнено дивитися у майбутнє. Хотілося б завершити словами нашого гімназійного гімну:

*Живемо дружною сім'єю,
беремо вершини непрості.*

*Служити славій Україні
— у нас найперше на меті!*

Ми добре розуміємо: вирішуючи проблеми гімназії сьогодні, ми піклуємося про її майбутнє, про майбутнє міста, держави. Тільки спільними зусиллями нам вдається вирішити завдання, які висуває час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освіта України. Нормативно-правові документи. - К.: Міленіум, 2001.- 472 с.

2. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала? — Тернопіль, 2000.

3. Сафіулін В.І. У центрі уваги — особистість //Рідна школа.-1996.-№10.-С.12-14.

4. Сафіулін В.І. Системний підхід до управління сучасною гімназією/У зб.: Теорія і практика діяльності загальноосвітніх закладів нового типу в Україні/Гол. ред. В.О. Капченко, наук. ред. В.Ф. Паламарчук.- Кіровоград, 2001.- С.256-270.

5. Сафіулін В.І. Гімназія “Троєщина” /У зб. Київська школа на рубежі століть. Сер. “Столична освіта”, вип.3 / За ред. Б. Жебровського.-К., 2000.- С.49-50.

6. Сафіулін В.І. Організація навчально-виховного процесу в сучасній гімназії. — Автореф. дис. канд. пед. наук. - К., 2001.- 18 с.

7. Шубинский В.С. Предмет, задачи и сущность педагогики творчества.- М., 1987.

НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСОБИСТІСНО- ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ:

АВТОРСЬКА КОНЦЕПЦІЯ

Школа директора: шлях до майстерності

СТАН НАУКИ І ПРАКТИКИ

Наукові ідеї та концепції не доведені до технологій їхнього запровадження. Ситуація з науковим супроводом не додає оптимізму. Вчителям самим важко розібратися з доробком учених, а за браком у них загальної (фундаментальної) концепції педагогічної діяльності, їм часто не під силу визначити місце і роль того чи іншого напрацювання.

Учителі та керівники шкіл, а часом і науковці під особистісно-орієнтованим навчанням і вихованням розуміють гуманний, толерантний підхід до суб'єктів педагогічного процесу — школярів і вчителів. За такого розуміння від учителів можна почути, що вони й раніше застосовували до своїх вихованців особистісно-орієнтований підхід, а не лише зараз, упродовж тих 2 років, коли в Україні його офіційно запроваджують. Керівники шкіл наполягають на тому ж, а методисти районів у звітах шкіл отримують дані про те, що особистісно-орієнтоване навчання вже запроваджено у школи.

Для педагогічної практики характерна підміна семантики поняття: те, що має бути нормою будь-якої педагогічної діяльності (мається на увазі толерантний, гуманний підхід до дитини) видається за *ноу-хау* з особистісно-орієнтованої освіти.

Бо робимо те, чого навчені! А навчені предметній діяльності, і ця тенденція попри все зберігається й досі — у професійній підготовці учителя завжди психолого-педагогічна підготовка відіграла (і відіграє й зараз!) другорядну, допоміжну роль.

Отже немає об'єктивних підстав стверджувати, що ситуація з особистісно-орієнтованою освітою як у практиці, так і в науці змінилася.

КРАСНОМОВНИЙ ФАКТ ЗАМІСТЬ ВИСНОВКУ

Міністр освіти і науки *Василь Григорович Кремень* на серпневій колегії запропонував у декількох школах започаткувати педагогічний експеримент із особистісно-орієнтованої освіти, бо за зразок маємо лише авторську школу *Миколи Петровича Гузика*.

Завдання цієї статті — показати, в якому науково-технологічному супроводі учителів є потреба, що слід розуміти під особистісно-орієнтованою освітою, щоб вони змогли забезпечити дитині індивідуальну траєкторію її власного розвитку, до того ж все це — одночасно з предметно-методичною діяльністю учителя.

Управління
школою

Ольга ВИГОВСЬКА

Головний редактор журналу "Директор школи, ліцею, гімназії", докторант, доцент, кандидат педагогічних наук

Директор школи, ліцею, гімназії № 5-6/2003

Цілісність розвитку особистості

Розвиток особистості має бути цілісним, бо не можна “розривати” дитину на шматки. Якщо виховуємо й розвиваємо щось окреме, то при цьому, на жаль, губиться цілісний підхід до дитини, бо забувається головне: *навчально-виховний процес має залишитися цілісним*. Тому цілеспрямована робота учителя з розвитку особистості дитини може здійснюватися лише у цілісному контексті, у цілісному навчально-виховному процесі. Інакше – деформованими стають навчально-виховний процес й очікувані результати від нього.

“Дайте внутрішній людині ...час і засоби підкорити собі зовнішнього,...і у вас ... будуть люди і громадяни... обираючи цей шлях, прийдеться багатьом вихователям спочатку перевиховувати себе.” (М.І. Пірогов)

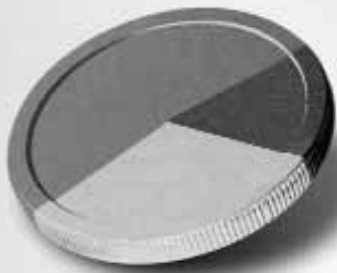
Дух освітньо-виховного середовища

Невловимою й мало усвідомленою, але *необхідною умовою* для творення розвивального освітньо-виховного середовища є *дух, його мікроклімат*.

Чим наповнити середовище, на що спрямувати діяльність учителю, щоб отримати той дух, який сьогодні потрібен і молоді, і дорослим?!

Розібратися з цим допоможе переосмислення чинників людського розвитку за його індексом – ІЛР (див. діаграми 1 і 2. Докладніше про ІЛР – у нашому журналі № 1-2, 2002, с.105).

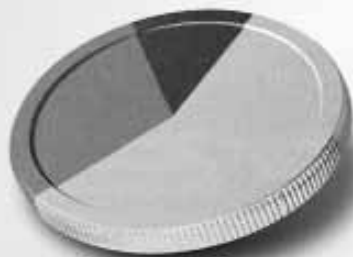
Очевидно, що *невідкладним завданням школи є створення умов для вільного розвитку дитини й учителя, а сприятиме цьому уклад школи, який формується на засадах свободи з урахуванням чинників освіченості та захищеності*.

- 30% — Соціально-правова захищеність
- 51% — Інтелектуальний потенціал суспільства
- 19% — Забезпеченість людськими ресурсами

Діаграма 1.

Важливість потенціалів для реалізації стратегій людського розвитку

- 56% — Свобода людини
- 32% — Безпека людини
- 12% — Розвиток людини

Діаграма 2.

Важливість реалізації стратегій для людського розвитку

ЗАСАДИ НАУКОВОГО

Історія попередньої практики шкільництва суперечить тому, чого прагнемо зробити сьогодні. У різні часи за головне у діяльності вчителя на його уроці були то знання дитини, які відчужені від неї, то підручник, або методичні матеріали. При цьому забували, що працюють з людиною, з особистістю. *Тяжкий спадок уповільнює усвідомлення педагогом того, що є сенсом особистісно-орієнтованої освіти, чим вона справді вирізняється від усього попереднього.*

Сучасний урок – це зустріч двох особистостей. Щоб виховувати дитину, сприяти її розвитку, учителю треба пам’ятати, що:

● **Особистість дитини виховується лише Особистістю людини.** Предметні знання дитина може отримати від учителя, з книжок, із фільмів, з Інтернету; але людське привноситься лише людиною. У вочий зграї людська дитина не стає Людиною.

Якщо хочемо, щоб дитина була доброю, слід подбати про якість її вихователя. Таке уявлення йде від класичної педагогіки, від Яна Амоса Коменського, його сповідували і К.Д.Ушинський, і В.О.Сухомлинський, і сучасні педагоги-новатори.

● **Дитина виховується лише Значущою Особистістю, референтною для неї.**

Учителю треба знати кожного, хто є для дитини референтним.

Особистісно-орієнтоване навчання неможливе без знання оточення, того колективу дітей, вчителів, батьків, тих референтних груп, учасником яких є цей учень. Треба зуміти організувати у класі для кожного учня особистісно-значуще середови-

СУПРОВОДУ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ

ще, в якому взаємини є адресними й значущими. Як говорив Расул Гамзатов “виховання – поштучна справа”. Тож впливи, дії, як і взаємодії та взаємини, мають бути лише адресними, а не загальними!

● **Людина розвивається у значущій для себе діяльності.**

Акцент у педагогічній діяльності перенесемо з предмета на дітей, наповнюючи освітній простір предметною інформацією, значущою саме для дітей обраного класу. Якщо у школі дбають про розвиток людей, то в ній дбають про створення у них позитивної Я-концепції, яка напругу залежить від того, чи є для них їхня діяльність значущою, чи є вони її суб'єктами і чи отримують у ній визнання.

● **У розвитку дитини ми спираємося на такий психологічний механізм, як мотивація й намагаємося на кожному уроці штучно її творити, бо це обов'язковий елемент останнього. Мотивація ж має бути природною і йти від дитячих потреб.**

Якщо навчально-виховний процес — особистісно-орієнтований, то він має відбуватися у відповідності до фундаментальних законів педагогічної діяльності, які одночасно є законами розвитку людини, її навчання й виховання. На цій основі й розроблено пропонувані наукові засади особистісно-орієнтованої освіти.

Щоб педагоги запровадили їх у шкільний навчально-виховний процес, вони мають транслюватися у конкретні правила діяльності учителя. Водночас і навчально-виховний процес, щоб стати особистісно-орієнтованим, має також відповідати цим же правилам (див. вріз).

Правило № 1. Станьте методологом!

Будь-яку роботу з дітьми проводьте у контексті цілісного розвитку дитини. Цілісний розвиток дитини забезпечується її участю у значущих для неї відносинах, значущій діяльності.

Правило № 2. Станьте філософом!

Зміцнюйте душу дитини! “Дайте внутрішній людині ...час і засоби підкорити собі зовнішнього,...і у вас ... будуть люди і громадяни...” (М.І. Пирогов)

Дбаймо про умови вільного розвитку дитини, але пам'ятаймо, що свобода — це не анархія, це культура думок і поведінки, це розуміння сутності життя людини.

Правило № 3. Станьте психологом!

Якщо хочете розвивати дітей, а отже — творити значущі для неї відносини, то дізнайтеся про те, що і хто є значущим для них.

Правило № 4. Станьте методистом-конструктором, методистом-винахідником.

Наповнюйте навчально-виховний процес значущими видами людської діяльності. Розробляйте відповідні дидактичні, методичні, технічні та інші засоби.

Правило № 5. Станьте соціальним педагогом і психотерапевтом!

Створюйте значуще середовище для всіх суб'єктів навчально-виховного процесу. У першу чергу — звільніть дитину (допоможіть їй!) від будь-яких страхів, досягніть свободи внутрішньої і зовнішньої.

Станьте майстрами організації колективної, групової, індивідуальної роботи з дітьми, майстрами особистісного й колективного впливу на них.

Хай середовище, яке Ви створюватимете, відповідає “ефекту солоного огірка” (за В.Ф. Шаталовим), за яким “хоче огірок чи ні, а стане солоним”. Наповнюйте його саме тим, що Ви хочете бачити у своїх вихованців.

Необхідна й достатня умови для запровадження у школах особистісно-орієнтованого навчання

Необхідна: Традиційна підготовка вчителів як вчителів-предметників є головною перешкодою для запровадження особистісно-орієнтованого навчання і виховання у середніх закладах освіти. Тож увесь педагогічний колектив — від наймолодшого вчителя до директора — має розуміти необхідність працювати по-новому і прагнути цього навчитися.

Достатня: Наявність науково-технологічних розробок здійснення особистісно-орієнтованого навчально-виховного процесу. Мова йде про забезпечення науково-методичного супроводу особистісно-орієнтованого навчання й виховання, а фактично — індивідуальної траєкторії розвитку особистості як дитини, так і вчителя.

Учні та вчителі: сьогодні та у майбутньому

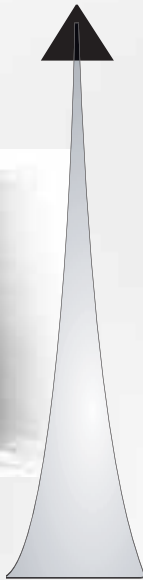

Клас учнів для їхніх учителів частіше за все виступає у ролі “чорного ящика”, коли прогнозувати їхні навчальні результати не можемо, пояснюючи тим, що учні завжди привносять своє і здатні змінити усе, що запланував учитель. До того ж, якщо у одного вчителя діти того чи іншого класу досягають добрих результатів, а у іншого — гірших, то аргументоване пояснення мало хто з учителів і навіть керівників школи може дати.

Автор пропонує “просвітлити” “чорний ящик”, зробити його прозорим і зрозумілим. У статті наведено один із можливих варіантів як це робити економними ресурсами.

Пропонується *системно-точкова методика** як ключ, яким відкривається “чорний ящик”. (Див. вріз на с. 97)

*Дана методика вже відома читачам за публікаціями у нашому журналі — див. № 4, 2002, с. 75.

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД

ЩО РОБИТИ? З ЧОГО ПОЧАТИ?

Алгоритм діяльності учителя з особистісно-орієнтованої освіти (на основі системно-точкової методики):

- *Оберіть клас, в якому Ви хочете запровадити особистісно-орієнтований підхід.*
- *Проведіть анкетування учнів класу за системно-точковою методикою. (З анкетою та методикою обробки даних Ви вже знайомі за журналом “Директор школи, ліцею, гімназії”, № 4, 2002, с. 75). Фактично діагностуємо лише те, що потрібно для ефективної роботи учителя, що сприяє свідомій діяльності учителя — йому стає зрозумілим усе, що він робить, для чого, як робить і чому.*
- *Проаналізуйте дані та зафіксуйте їх у таблиці стану чинників особистісного розвитку учнів конкретного класу.*
- *Отримайте точки адресної роботи з вихованцями.*
- *Дані діагностування покладіть в основу розробки адресної педагогічної діяльності, яка лише і може спричинити індивідуальний шлях розвитку кожної дитини з точним означенням того, хто має це робити (при цьому учитель відіграє роль організатора) й якими засобами та на який результат можна розраховувати.*

Найважна інформація дає змогу створювати значущі середовища — для особистісне, так і інформаційне. Отже, з’являється можливість наповнювати урок значущими видами діяльності і такими ж відносинами між дітьми, ними і вчителями та батьками; користуватися значущими джерелами й отримувати значущу ін-

**ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ:
ЗАГАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ**

формацію для дітей саме цього класу. У такий спосіб, до речі, економиться час і енергія педагога, а учень набуває здатності рухатися по власній траєкторії розвитку.

Ці траєкторії у дитячому шкільному колективі нагадують собою картину броунівського руху, де кожна дитина “рухається хаотично”.

За умов, коли вчитель усвідомлює стан класу щодо його розвитку, володіє системно-точковою методикою і здатен свідомо допомагати кожній дитині розвиватися – у нього з’являється власна концепція своєї професійної, справді педагогічної діяльності, а індивідуальні траєкторії дітей починають орієнтуватися у просторі в одному напрямі (мов би до них прикладено напругу!) – до власної вершини кожного з них, причому траєкторія руху до неї у кожного своя.

Отак і твориться значуща особистісно-інформаційне розвивальне середовище. Щоб учитель був у змозі здійснювати особистісно-орієнтовану освіту, він має вміти творити таке середовище – особистісно-орієнтований простір для кожної дитини. *Цьому й треба навчити учителя!*

Покликана це зробити технологія створення адресного середовища, що забезпечує індивідуальну траєкторію навчання, виховання й розвитку кожної дитини.

Її має опанувати учитель.

Технологія містить у собі сім складових – сім кроків. Треба навчитися їх робити. У цій статті зроблено **крок перший***.

* З іншими 6-ма кроками технологічного супроводу автор познайомить своїх читачів у наступних публікаціях.

**СИСТЕМНО-ТОЧКОВА МЕТОДИКА –
ключ до особистісно-орієнтованої освіти**

Системно-точкова методика надає вчителю значні переваги, бо вона наочно представляє значущі точки дитячого простору, через які найкоротшим шляхом доходимо до серця кожної дитини.

Педагог має можливість “підживлювати” вихованців саме через ці виявлені значущі точки – виховувати адресно, а не взагалі, або, точніше сказати, жити і тим самим укріплювати життєві сили дитини. Разом із педагогом дитина здійснює сходження до образу людського через здатність здобувати знання у процесі навчання та здатність розвиватися під час сходження до власної висоти... В результаті (Парацельс зазначав, що лише вершина людини – це Людина!) дитина наближається до своєї Вершини.

Чому вчитель має стати не лише майстром прямої дії, а й організатором адресних взаємин і взаємодій?

Вчитель не може замкнути усі необхідні для його вихованців взаємини на собі – у нього не вистачить ні сил, ні часу, тож і робити так немає сенсу. А ось стати організатором значущих для кожної дитини стосунків він зможе і має це зробити.

Орієнтуючись на творення адресного середовища, значущого для кожного вихованця, створюємо розвивальне особистісно-орієнтоване середовище. У такий спосіб Педагог стає спеціалістом індивідуально-особистісного розвитку, майстром прямої та опосередкованої дії.

Спілкування – це професійний засіб учителя

За такого підходу спілкування між учителями, учнями та їхніми батьками – це розкіш, надзвичайна цінність, яка стає справжнім інструментом у роботі вчителя-майстра. Треба навчитися користуватися ним свідомо і адресно!

Звернімо увагу на дві його особливості.

Перша: зміст спілкування, його форма, вектор спрямованості, як і його суб’єкти заздалегідь стають відомими вчителю, отже прораховуються, плануються й прогнозуються – тож спілкування стає керованим.

Друга: таке спілкування стає засобом розвитку не лише дітей, а й учителя, який має можливість необмежено “збагачуватися” у спосіб осмислення багатства людських взаємин, його різноманіття... у віртуальному полілозі – відслідковує та осмислює – отже набуваю! (див. “Директор школи, ліцею, гімназії”. – №1, 2003, с.95). У такий спосіб відтворюється професійне педагогічне спілкування, у якому балачки, звичайні випадкові розмови перетворюються у заздалегідь продумане й сплановане педагогічне спілкування, у засіб розвитку людини. Отже змінюється й роль учителя: від педагога із зав’язаними очима – до Майстра прямої дії і далі до Інженера людських душ, до свідомого організатора адресних взаємин і взаємодій, до Майстра опосередкованої дії.

У такий спосіб клас учнів стає прозорим для учителя-майстра, а за учителем закріплюється роль свідомого організатора, інженера людських душ.

Управління
школою

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКІВ ЗНЗ

**Олена
ЄЛЬНИКОВА**

Аспірант кафедри
менеджменту освіти
ЦППО АПН України

Сучасні умови розвитку освіти характеризуються експоненціальним зростанням обсягу інформації, який доводиться накопичувати, зберігати та обробляти керівнику навчального закладу. Традиційні технології управління інформаційними потоками не можуть забезпечити належний рівень їхнього аналізу та швидкість прийняття управлінського рішення.

Існує певна кількість робіт, які спрямовані на розкриття даної проблеми, однак, враховуючи недостатню комп'ютеризацію шкіл, використання вже розроблених технологій ускладнено. Це пояснюється значною мірою непоінформованістю як педагогічних працівників, так і керівників щодо існуючих інформаційних технологій, використання яких могло б значною мірою автоматизувати управлінську працю.

Метою цієї статті є аналіз сучасного стану та виявлення незадіяних можливостей використання існуючих інформаційних технологій в організації навчального процесу.

У процесі написання статті нами було поставлено такі завдання:

- розкрити загальні основи

виникнення потреби комп'ютеризації управлінської праці;

- обґрунтувати можливість забезпечення індивідуалізації, комунікації та поточного контролю навчального процесу за допомогою інформаційних технологій та комп'ютерної техніки;
- позначити невикористані резерви застосування інформаційних технологій в управлінській діяльності заступника директора з навчальної роботи.

У процесі написання статті використовувалися роботи вчених, дані, опубліковані на сайтах мережі Інтернет, власний педагогічний досвід.

Стаття відображає певний етап розробки такого механізму управлінської діяльності керівників, який би забезпечив гнучке впровадження інноваційних технологій у навчальний процес.

КОМП'ЮТЕР НА СТОЛІ КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: ПРИМХА ЧИ НЕОБХІДНІСТЬ?

Сучасне суспільство у своєму розвитку перейшло у новий якісний стан, який характеризується активним використанням інформаційних технологій. Цей історичний стан, що, на дум-

ку одних філософів, уже існує, за думкою інших, буде в недалекому майбутньому названо “інформаційним” або “постіндустріальним”. За визначенням одного з основних ідеологів постіндустріального (інформаційного) суспільства Е.Тоффлера [1] це “третя хвиля ” розвитку світового суспільства.

Сучасному поколінню нашої держави довелося пережити не тільки зміни у бік демократизації та перехід до ринкових відносин. Йому випало також спостерігати такі загальносвітові тенденції, як інформатизація, глобалізація, прискорення темпу життя. Еволюція суспільства розкриває його поступовий перехід від одного якісного стану до іншого. Так, аграрне суспільство поступово замінюється індустріальним, у свою чергу, індустріальне – інформаційним або постіндустріальним. Цілком очевидно, що зараз наше суспільство перебуває в перехідному періоді. Певна частина підприємств уже перейшла в постіндустріальні відносини. Це стосується насамперед технологічно розвинених секторів світового суспільства, наприклад банків. Зараз нікого не дивує існування глобального світового інформаційного банку, який дозволяє людині користуватися своїм рахунком з будь-якого куточка Землі за допомогою пластикової картки.

Сама картка є носієм інформації про номер рахунку, а банкомат – це комп’ютер, який зв’язується з банком власника картки незалежно від місця та часу.

В інформаційній економіці господарча діяльність зводиться до виробництва інформації з метою використання її для переведення інших форм виробництва у більш ефективне. Інформаційні комп’ютерні технології набувають переважного значення в зберіганні інформації. Комп’ютер стає головним засобом її пошуку та отримання. Обмежувальним фактором інформаційного суспільства є наявне знання. Це означає, що мірою

розвитку суспільства стане кількість виробленої її членами інформації. Наша країна не залишається осторонь від загальносвітових тенденцій.

Отже, основна відмінна риса сьогодення – зростання обсягу інформації, яке спостерігається в усіх галузях життя.

З іншого боку, людина має обмежені можливості щодо сприйняття інформації у такому масштабі. Їй важко також орієнтуватися в цій інформації, тому з’являється необхідність у нових технологіях добору, систематизації, оптимізації пошуку інформації. Виникає протиріччя між обмеженістю можливостей людини у прийнятті і обробці інформації та існуючими потоками й великою кількістю наявної інформації.

Збільшення обсягу інформації та інформаційних потоків викликає потребу розробки засобів управління ними. Такі розробки необхідні в усіх галузях народного господарства, а також в освіті.

Найбільшу інформаційну насиченість має діяльність керівника будь-якої освітньої системи, тому що він не тільки веде пошук і збір необхідної інформації, але й здійснює її обробку з подальшим прийняттям відповідного управлінського рішення. Постійне зростання обсягу управлінської інформації та прискорення життя спричиняють певне перевантаження керівника своїми посадовими функціями. Йому бракує часу та сил вивчати питання про нові технології, аналізувати та опановувати нове програмне забезпечення. Саме таку картину ми можемо спостерігати і в діяльності інших професійних працівників. Так виникає друге протиріччя між появою програмного забезпечення, що дає змогу розширити можливості людини сприймати та обробляти великі інформаційні потоки, та невідповідністю професіоналів до їхнього використання.

Недосконалість, несистемність та недостатня кількість інформаційного забезпечення вітчизняного інформа-

ційного простору, ментальні наслідки пострадянської країни призвели до того, що українське суспільство в цілому та галузь освіти як його частина поки мають дуже низьку інформаційну культуру. Цю ситуацію істотно не покращить навіть суттєвий зростання кількості якісної та потужної комп'ютерної техніки. Так, В. Ковалевський [2] звертає увагу на той факт, що персональні комп'ютери в офісах та кабінетах керівників виконують або функцію елемента кабінетних меблів, або функцію друкувальної машинки, створюючи лише видимість інформатизації.

До недостатності інформаційного забезпечення належить, по-перше, відсутність поінформованості керівників про стан розвитку програмного забезпечення в галузі управління освітою, проведення навчально-виховного процесу; по-друге, психологічна неготовність керівників та вчителів до його використання. Отже, як стверджує Г. Несвіт [3], необхідно приділяти увагу формуванню такої масової свідомості, яка бачила б можливості застосовування інформаційних технологій для розв'язання її життєвих проблем.

Ще одним наслідком загальносвітових тенденцій є зміна вимог до майбутнього члена суспільства внаслідок зміни ставлення до самої людини. У постіндустріальному суспільстві людина стає головною цінністю як провідний "виробник" інформації. Це дуже відрізняється від ставлення до людини в індустріальному суспільстві як до гвинтика в загальному конвеєрі виробництва матеріальних цінностей. На перший план в освіті стає особистісно-орієнтоване навчання. Більша частина проблем, які виникають при переході на таке навчання, лягає на керівника. Як же забезпечити умови для вироблення кожним учнем, по-перше, вмінь та навичок пошуку інформації, обробки її, а по-друге, вмінь виробити нову інформацію, беручи за основу сучасні технології? Найбільше уваги сучас-

на педагогічна наука та практика приділяють розробці нових технологій навчання. Впроваджуються такі технології, як проблемно-пошукові методи навчання, метод проектів, індивідуальне та дистанційне навчання. Будь-який заступник директора, перш ніж взятися за впровадження нової технології, ставить питання, пов'язані з організацією відповідного навчального процесу, адже необхідно змінювати розклад, навантаження, створювати та затверджувати власний навчальний план, обмірковувати, як оптимально використовувати комп'ютерний клас, якщо він один, а сьогодні вимагає більш широкого його використання, і т. ін... Складається враження, що людських можливостей не вистачає для подолання всіх організаційних труднощів, які виникають під час управління процесом навчання за таких умов.

Варто зробити висновок: керівники навчального закладу самі повинні сісти за комп'ютер, щоб автоматизувати деякі (а може, всі) рутинні операції, які доводиться виконувати.

ОБ'ЄКТИ АВТОМАТИЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Забезпечення такого навчального процесу, який відповідає вимогам сьогоднішнього, потребує не просто зміни старих стереотипів, перерозподілу пріоритетів, а й значних організаційних перебудов. Розглянемо особливості організації сучасного навчального процесу та функцій, які доводиться виконувати завучу.

Особистісно-орієнтоване навчання побудоване на технологіях спільного, проблемно-пошукового, інтерактивного, дистанційного навчання з високим ступенем індивідуалізації. Головним засобом для здійснення навчання виступає комунікація. Навчання стає відкритим, що забезпечується залученням учнів до планування діяльності та оцінки ступеню досягнення навчальної мети. Оціню-

вання та контроль також набувають іншого відтінку. З переважно констатуючого контролю стає проміжним, коригуючим. Все частіше ведуть мову про підключення механізмів самоконтролю учнів, що також вимагає неабияких зусиль з боку вчителя. Перш за все – це пошук або створення дидактичного забезпечення та організація проміжного контролю з оптимальним використанням навчального часу. Особистісно-орієнтоване навчання ставить за головну мету розвиток особистості. Відомо, що сума знань, яку надбав учень під час навчання, висвітлює тільки одну грань цього розвитку. Сучасна людина повинна не тільки та не стільки вміти відтворити багато інформації, а й уміти оперативно її знайти, проаналізувати, систематизувати та швидко зробити висновок щодо власних дій. Це вимагає від заступника директора добирати або виробляти механізми відстеження не тільки рівня навчальних досягнень кожного учня, а й ступеня його розвитку з метою поточно коригування та формування вмінь самокоригування.

Таким чином, можна виділити основні риси сучасного навчального процесу: індивідуалізація, високий рівень комунікації, постійний поточний контроль рівня навчальних досягнень та потреба відстеження розвитку учня.

Розглянемо можливості реалізації зазначених вище особливостей сучасного навчального процесу на основі застосування інформаційних технологій та комп'ютерної техніки.

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ТА КОМУНІКАЦІЯ

Якими засобами можна створити умови для одночасного забезпечення таких протилежних особливостей, як індивідуалізація і комунікація? Індивідуалізації навчання можна досягти широким використанням комп'ютерної техніки на уроках та в позаурочний час. У наявних економічних умо-

вах сучасної української освіти це створює певні організаційні труднощі.

Як правило, школа має один комп'ютерний клас, призначений для уроків інформатики та розрахований на одну підгрупу. Виникає проблема щодо використання комп'ютерної техніки з метою розвитку процесів інформатизації та комунікації у процесі вивчення інших дисциплін. Можливість вирішення її полягає в одночасному складанні оптимального розкладу та динамічному перерозподілі учнів на підгрупи в межах варіативності навчального плану та потреб профілізації (спеціалізації) навчання. Особливої уваги в цьому питанні потребують такі навчальні дисципліни, як: фізика, хімія, біологія, право, математика тощо. Оптимальний розклад передбачатиме можливість поділу класу на підгрупи при вивченні зазначених предметів і викладання одним учителем в обох підгрупах. Розклад у такому випадку буде дуже складним, тому що половина класу повинна займатися математикою в комп'ютерному класі, з учителем математики, а друга половина має йти на інший предмет (скажімо, на урок англійської мови). У другій підгрупі той самий урок у комп'ютерному класі може бути навіть в інший день. Такі технології відрізняються від розробки традиційного розкладу. Проте ці технології широко використовуються у вищій школі. Враховуючи те, що вища школа надає певну професію, а старша загальноосвітня школа надає певну профілізацію навчання, можна зробити висновок про доцільність та природність запровадження цих технологій.

Використання інформаційних комп'ютерних технологій забезпечує також високий рівень комунікації процесу навчання. Розвиток глобальної мережі Інтернет дозволяє значно скоротити відстань між співрозмовниками. Слід відмітити, що не тільки опанування Інтернет - технологій підготує учнів до майбутнього спілку-

вання, а перш за все вимагатиме від кожного користувача володіння іноземними мовами. На даному етапі розвитку вітчизняної освіти вивченню іноземних мов приділяється велика увага. Майже всі школи використовують поглиблене (у порівнянні з традиційним) вивчення іноземних мов, у багатьох закладах забезпечується опанування декількох іноземних мов. Такі зміни дуже ускладнюють роботу заступника директора щодо організації навчального процесу, особливо якщо школа спеціалізується на вивченні мов та країнознавства. Там застосовуються раніше невідомі технології, такі як гнучкий розподіл класів (та паралелей) на групи. Якщо вивчається більше трьох іноземних мов та дається учням право вибору, яку мову вивчати, то доцільно на урок іноземної мови звести всю паралель і вільно розвести групи за викладачами різних мов.

Таким чином, сучасний заступник директора стає перед проблемою складання оптимального розкладу для задоволення освітніх потреб школярів. Якщо заступник директора буде регламентований у розробці розкладу, то стане неможливим використання нових освітніх технологій через відсутність відповідних умов.

Розробка розкладу для окремого закладу – задача складна, але за умови вироблення певного алгоритму стає майже механічною. Складність завдання в тому, що під час створення розкладу його розробнику треба тримати в голові велику кількість інформації, постійно перевіряти кожен крок по декілька разів (для уникнення накладок), що робить цю роботу важкою, рутинною і тому малопродуктивною. Про автоматизацію саме цієї рутинної праці мріяло не одне покоління завучів. Комп'ютер може як утримувати інформацію, так і безліч разів повторювати операції перевірки.

Отже, складання шкільного розкладу можна доручити комп'ютеру для автоматизації виснажливої механічної праці заступника директора.

ПОСТІЙНИЙ ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ РІВНЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ

З практики відомо, що тільки вчителі з багаторічним досвідом роботи, з матеріалами, які накопичувалися десятками років, можуть контролювати кожного учня на кожному уроці. Це означає, що контроль навчальних досягнень учнів здійснюється в сучасній школі досить стохастично, епізодично, несистемно, що порушує вимоги до постійного поточного встановлення зворотного зв'язку. Системність поточного контролю забезпечується наявністю відповідного інструментарію. Сьогодні розроблено достатньо дидактичних матеріалів для проведення навчального процесу (хоча і залишаються проблематичними систематизація та відбір того, що пропонує ринок). Сучасний учитель не може на належному рівні використовувати навіть те, що пропонується на ринку внаслідок браку копіювальних можливостей, часу і т. ін. Використання комп'ютерної техніки та інформаційних технологій могло б майже повністю вирішити цю проблему, взявши на себе всю рутинну роботу, яка з цим пов'язана. У деяких випадках комп'ютерна техніка може повністю замінити вчителя, якщо застосовувати такі форми, як комп'ютерне тестування учнів або елементи дистанційного навчання для тренувальних вправ та ліквідації заборгованостей. Принаймні більшість уроків не проходить з використанням комп'ютерів, але значно легше проводився б такий постійний контроль, яким вчитель володів інформаційними технологіями для підготовки до організації поточного опитування. Сучасна педагогічна наука і практика пропонують програмне забезпечення для різних видів тестування. Це великі потужні системи, що дозволяють при мінімальних витратах часу вчителем провести тестування всього класу, проаналізувати результати та визначити проблеми.

Крім того, ці системи дозволяють ввести велику кількість запитань з відповідями, враховуючи різні рівні, потім згенерувати тести для кожного учня окремо без повторів варіантів та вивести на друк. Обмежені можливості статті не дають змоги детально описати та проаналізувати подібних тестуючи систем.

Таким чином, організація поточного контролю також може бути автоматизована. Ці ж можливості завуч може використовувати для організації, підготовки та проведення зрізів знань, переатестації учнів тощо.

ПОТРЕБА ВІДСТЕЖЕННЯ РОЗВИТКУ УЧНІВ

Особистісно-орієнтоване навчання ставить перед педагогами завдання орієнтації на процес навчання, що зміщує акцент з накопичення суми знань учнів на спрямування розвитку особистості. Для того, щоб цей процес був керований з боку вчителя, треба мати необхідні технології для відстеження та вимірювання змін, що лежать в основі розвитку учнів.

З цією метою багато навчальних закладів використовує такі науково обґрунтовані механізми: рейтинги, інформаційні звіти, моніторинг тощо. Деякі з них для забезпечення позитивної діяльності розвитку учнів звертаються до регулювання якості педагогічної діяльності вчителів на основі супровідного моніторингу. Проте традиційні форми та засоби збору й обробки інформації певною мірою гальмують просування сучасних інформаційних технологій в управлінську практику. Причина полягає в тому, що операції моніторингу досить працемісткі, потребують збереження великих масивів даних для порівняння та аналізу. Вручну провести такі операції можливо, але це потребує значної витрати часу та сил, більшість яких іде на механічні підрахунки, що повторюються багато разів.

У сучасній педагогічній науці роз-

роблено та теоретично обґрунтовано системи моніторингу діяльності. Так, діяльність учня вивчали вчені Т. Борова[5]., З. Рябова[6], О. Ануфрієва Діяльність учителя описано в роботах О. Касянової [8], А. Полякової, Г. Єльнікової[9]. Наукові основи, що обґрунтували моніторинг керівних кадрів освіти, починаючи з управління закладом, закінчуючи регіональним рівнем, викладено в публікаціях Г. Єльнікової [10, 11]. Процедури моніторингу учнів, учителя, заступників директора, директора, закладу в цілому розроблено, апробовано та створено належне програмне забезпечення для їх здійснення [12]. За допомогою інформаційних комп'ютерних технологій заступник директора може системно автоматизувати процес аналізу діяльності учнів та вчителів для виявлення невикористаних резервів, підвищення результативності навчання.

Таким чином, можна автоматизувати одну з найважливіших функцій роботи завуча – забезпечення високого рівня методичної та виховної роботи в школі.

ЗВІТНІСТЬ

Ніщо так не нервує всю школу у перший місяць нового навчального року, як велика кількість звітів, що потребують негайної здачі. Переважно це статистичні дані, які збираються з року в рік за однією схемою. До цієї механічної роботи залучається вся школа, хоча від попереднього року ці звіти відрізняються мало, крім того, вони розробляються за алгоритмом, який склався десятиріччями. Останнім часом все більше з'являється робіт вітчизняних учених, які систематизували цю роботу. Так, можна згадати роботи В. Луначека [13, 14], присвячені проблемі раціоналізації управління загальноосвітнім закладом взагалі та автоматизованим системам збереження даних зокрема. Створено комп'ютерні програми, здатні всю роботу зі звітності звести до повної автоматизації [12]. За допо-

могою таких програм із будь-яким звітом впорається навіть секретар. Завучу можна тільки відстежувати готові звіти за формою та вчасно передавати до належних установ.

Одним з таких звітів є тарифікація, заснована на розподілі навантаження та додаткових обов'язків учителів. Зазвичай тарифікацію роблять або паралельно з розкладом, або одразу після його складання. Логічно автоматизувати заповнення таблиці тарифікації разом із розробкою розкладу.

Таким чином, з приходом до школи нових комп'ютерних технологій відкриваються великі можливості для автоматизації механічної, рутинної праці управлінців, що, в свою чергу, дозволить завучу вивільнити час для творчої праці.

За наявності програмного забезпечення, що пропонується сучасними розробниками, вже зараз можна:

- повністю автоматизувати розробку розкладу будь-якої складності з автоматичним виводом тарифікації;
- автоматизувати підготовку звітів, що стосуються даних про склад учнів, співробітників, матеріального забезпечення школи тощо;
- автоматизувати постійний поточний контроль як із застосуванням автоматичного тестування, так і для підготовки дидактичних матеріалів для традиційного опитування;
- автоматизувати проведення та обробку зрізів якості навчальних досягнень та переатестацій учнів;
- автоматизувати моніторинг діяльності учнів, учителів, керівників закладу.

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – ЗНАРЯДДЯ ДЛЯ ЗАВУЧА

Специфіка інформаційних технологій полягає в тому, що вони дозволяють з максимальною швидкістю та ефективністю управляти тими процесами, які цього потребують. У середньостатистичному вітчизняному нав-

чальному закладі збирання та обробка інформації проводиться традиційними методами – вручну. За даними досліджень, сучасний керівник від 21 до 39% [15] свого робочого часу витрачає на роботу з документами. Слід зазначити, що це, як правило, найкращий час доби, який можна було б витратити на методичну та виховну роботу. На аналіз документації, вироблення висновків та відповідних рішень керівник витрачає від 8 до 11% [15] свого робочого часу. Якщо припустити, що завуч працює 8 годин на день, то на аналіз припадає 48-52 хвилини на день. Хіба цього не замало? Адже аналіз інформації, систематизація її з метою вироблення управлінського рішення є головним у професійній діяльності керівника. Можливо, саме тому наші завучі так сильно перевантажені.

Однак на сьогодні залишається великий розрив між появою значної кількості програмного забезпечення для автоматизації роботи з документами та неготовністю керівників до їхнього використання для розв'язання його конкретних життєво необхідних питань. Однією з причин може бути брак поінформованості керівників про наявність та властивості інформаційних програмних продуктів, що пропонуються. Другою причиною ми бачимо низький рівень матеріальної забезпеченості сучасної школи. Це змушує керівників шукати безкоштовне або недороге програмне забезпечення. При цьому не враховується професійний рівень програми, внаслідок того, що безкоштовно звичайно пропонується програмне забезпечення, на виготовлення якого не витрачалися кошти. Це, у свою чергу, означає, що до створення його не було залучено професіоналів. Як правило, безкоштовне програмне забезпечення - це те, яке не пройшло тестування або було зроблене учнями програмами чи демонстраційні версії програм, в яких відключено деякі функції і т. ін. Всі пошуки закінчуються тим, що завуч, витративши ду-

же багато часу та сил на організацію своєї роботи за допомогою таких неперевіраних та непрофесійних програм, втомившись від безцільної праці, доходить висновку: “З розкладом мого навчального закладу не може впоратися жодна комп’ютерна програма”. Після цього він припиняє пошуки і до будь-якої комп’ютерної програми ставиться упереджено. Третью причиною може бути відсутність досвіду роботи з інформаційними технологіями взагалі та комп’ютером зокрема. Такий завуч упереджено думає, що всю роботу зробить за нього комп’ютер, та не приділяє значної уваги на опанування програмою. У результаті він не використовує всі функції програми за призначенням, робить багато помилок у введенні даних або некоректно ставить завдання. Це призводить до того, що програма їх не може “подужати”. І знов той самий висновок: “З розкладом мого навчального закладу не може впоратися жодна комп’ютерна програма”.

Таким чином, незважаючи на те, що фінансове становище сучасних шкіл є скрутним, це не дає підстав для надмірної уваги аматорським продуктам. Також доцільно провести детальний науковий аналіз програмного забезпечення управлінської діяльності, ознайомити управлінців із програмним забезпеченням, що на сьогодні пропонується з автоматизації управлінської діяльності керівників навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тоффлер Е. Третьа хвиля / Пер. з англ. А. Євси. – К.: Всесвіт, 2000. – 453 с.
2. <http://kovalevsky.webs.com.ua/uis/uis7.htm>
3. Несвіт Г.П. Інформаційна політика держави як фактор реформування суспільства: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2001. – 16 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти в Україні / Освіта України. – № 29 – 2001.
5. Борова Т.А. Самокорекція процесу засвоєння знань учнями основної школи: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук; ЦППО АПН України, 2001. – 16 с.
6. <http://www.elnik.kiev.ua/z.htm>
7. Дмитренко Г.А., Олійник В.В., Ануфрієва О.Л. Цільове управління : вимірювання результативності діяльності учнів і педагогів / Навч.-метод. посібник.- К., 1996.- 84с.
8. Касьянова О.М. Педагогічний аналіз навчального процесу в загальноосвітній школі як засіб підвищення його ефективності: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук; ЦППО АПН України, 2000. – 16 с.
9. Управління формуванням якостей навчання в загальноосвітній школі: Метод. рекомендації/ Укл. Г.В.Єльнікова.-К., 1992.- 24 с.
10. Наукові основи управління школою / Навч. посіб. Для директорів шкіл.../ за ред. Г.В.Єльнікової. - Харків: ХДПІ, 1991.-170 с.
11. Єльнікова Г.В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні. Монографія. - К.: ДАККО, 1999. – 303 с.
12. www.elnik.kiev.ua
13. Лунячек В. Е. Система алгоритмізованого управління загальноосвітнім навчальним закладом в таблицях. Науково-методичний посібник.-Х.:Гімназія, 2002.-85 с.
14. Лунячек В.Е. Алгоритмування діяльності адміністрації шкіл по роботі з педагогічними кадрами//Інформаційно-методичний вісник Харківського обласного інституту безперервної освіти пед. працівників.-1995.-№8.- С.86-95.
15. Гринев В.Ф. Инновационный менеджмент: Учеб. пособие.-К:МАУП, 2000.-148 с.

Управління
школою

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ОСВІТНІХ МЕРЕЖ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

ПРО “ОСВІТНІЙ ОКРУГ” ЯК АЛЬТЕРНАТИВУ “ШКІЛЬНОМУ ОКРУГУ”

Сьогодні стало модним, завершуючи аналіз проблем сільської школи, вживати дефініцію “шкільний округ” і тим самим нібито вказувати шлях вирішення основних проблем сільської освіти.

Відсутність чіткого визначення цього поняття ще з перших моментів його механічного запозичення з російської педагогічної періодики (2001 р.) привела до того, що за кілька років відбувся закономірний “дрейф” у розумінні змісту від наукового до примітивно-побутового: під шкільним округом сьогодні практично всі розуміють територію обслуговування центральної або базової школи, яка включає кілька сіл без навчальних закладів і до якої сільських дітей будуть підвозити на “шкільному автобусі”. І що характерно? Ось таку завершену модель (нагаду: простота не завжди ознака геніальності) подають як нову педагогічну ідею, яка в майбутньому розв’яже проблеми сіль-

ської освіти й ошчасливить сільську дитину. Одна єдина повноцінна школа на піврайону – це, виявляється, благо! Нам усім повинно бути просто соромно за такі “ідеї”, які блукають сьогодні сторінками педагогічних видань.

Вважаю, що центральною в новій освітній системі, яка стане відповіддю на глобальні виклики цивілізації (а не лише на демографічну кризу в країні) повинна бути саме дитина, а не знову школа, кимось обрана. Ця система повинна функціонувати як цілісний, збагачений освітній простір, спеціально сформоване інформаційно-освітнє середовище, в якому дитина у відповідності до природних обдарувань та нахилів протягом періоду навчання буде будувати власну освітню траєкторію, образно кажучи, “перетворюючи природні алмази на діаманти”.

Дитина як суб’єкт навчально-виховної діяльності матиме можливість “включатися” у функціонування одного з альтернативних вузлів та модулів певного рівня великої освітньої сітки або просторового мережива і задовольняти чергову освітню потребу.

Навчання в такій системі повинно нагадувати цілеспрямований по вертика-

Іван ОСАДЧИЙ

Начальник відділу освіти Ставищенської райдержадміністрації Київської області, кандидат педагогічних наук

лі (знизу-вгору) і вільний по горизонталі (палітра альтернатив) рух по освітній “павутині”, який практично ніколи не буде рухом вздовж прямої лінії. Більше того, шлях від одного рівня до іншого для однієї дитини буде нагадувати відрізок прямої, а інша зможе освоїти два і більше “відрізки” (одночасно відвідуючи кілька факультативів, курсів за вибором, виконуючи наукову роботу, працюючи з репетитором тощо). Тому не просто доцільно, а вкрай необхідно вживати (а потім унормувати і створювати) термін “освітній округ” і під ним розуміти освітню мережу (систему або інформаційно-освітній простір) певного розміру, здатну створити необхідні і достатні умови для здобуття освіти того чи іншого змісту і рівня. Теоретичною основою такого освітнього процесу виступає теорія БМ-систем (“систем без меж”) (1, 2).

Освітні округи повинні будуватися не шляхом концентрації (фактично закриття більшості сільських шкіл), а шляхом кооперації, координації і підсилення існуючих навчальних закладів.

Основними принципами розбудови освітніх мереж, головним елементом яких є учень (!), повинні стати дитиноцентризм, демократизм, співробітництво, цільове управління, стимулювання динаміки індивідуальної поведінки і розвитку, збереження і підтримка відмінностей вузлів та модулів мережі, рівноправне партнерство, потужні горизонтальні зв'язки, лояльність, рефлексія тощо.

В залежності від величини території доцільно виділяти в сільській місцевості такі типи освітніх мереж:

- шкільний освітній округ (ШОО), або освітній округ 1-го рівня – складається з одного навчального закладу I-III ступенів і кількох закладів нижчих ступенів;
- міжшкільний освітній округ (МШОО), або освітній округ 2-го рівня – складається з кількох навчальних закладів I-III ступенів та

ЕКСКУРС У НОВІТНЮ ІСТОРІЮ ОСВІТИ

Сьогодні стало нормою твердження про те, що найбільш доцільно, з метою одержання найкращого ефекту, інвестувати ресурси в матерію найвищого рівня організації. Не безпосередньо у видобуток корисних копалин, вирощування рослин і тварин, а саме в людину, а ще точніше – в її інтелектуальний та соціальний розвиток.

Як же намагалися реалізувати цю світову тенденцію в новітній історії освіти України, тобто в останні 10-15 років? З метою підвищення ефекту від інвестицій в інтелект, почали розробляти лінійні технології, спрямовані на бездоганне виконання визначеної програми розвитку. Це проявлялось у розробці нових навчальних планів, програм, підручників, посібників, нормативів, циклограм, примірних тематик засідань педагогічних рад, методичних об'єднань, інспектуванні, посиленні так званої виконавської дисципліни тощо. Процес проходив болісно, супроводжувався формалізмом і часто свідомим спотворенням результатів освітньої діяльності.

Основна перешкода на цьому шляху була об'єктивною – неможливо в кожній точці освітньої системи сконцентрувати повний набір освітніх ресурсів всіх видів – від природних задатків та інтересу учня, мотиву і професіоналізму вчителя аж до матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу.

Але завдяки зусиллям тисяч і тисяч педагогів (рух виявився надзвичайно численним), вдавалося отримувати конкретні результати, і мало місце незначне, але реальне зростання інтелектуального та духовного потенціалу народу.

Тобто центральною ідеєю перетворень була нова педагогічна технологія. Для історії нашої країни цей етап характеризувався зародженням і масовим впровадженням ідей педагогіки співробітництва (1985-1991 рр.). Головними героями були вчителі-ентузіасти, які захоплювались педагогічними знахідками Шаталова В.Ф., Лисенкової С.М., Ільїна Є.М., Волкова І.П., Іванова І.П. та ін.

Але можливості лінійного програмування розвитку людини виявились незначними. Зрозуміло, якщо спрямувати великі ресурси, то можна покращити, скажімо, роботу конкретного навчального закладу і довести її рівень до рівня

(Продовження на стор. 108)

(Початок на стор. 107)

роботи годинникового механізму. Але можливості примусового цілеспрямованого розвитку інтелекту обмежені і вже вичерпані повністю існуючими освітніми інституціями.

Як все велике, після того, як воно кимось проголошене, рішення виявилось простим і очевидним.

Не треба нав'язувати кожному навіть ідеальну програму розвитку – “в даний момент і в даному місці”, адже ми мало знаємо про природу і механізми цього процесу, а треба дати можливість повністю реалізуватись тій велетенській невечерній “потенційній реальності”, яка створена в людині мільярдною історією розвитку матерії, і забезпечити повноцінне організаційно-ресурсне середовище для самореалізації і саморозвитку кожному індивіду. Цей процес не буде стихійним. Управління ним можна організувати у “м'якому”, але “точному” режимі: збагачуючи або збіднюючи різні сектори організаційно-ресурсного середовища, можна добитися саморозвитку людини в тому чи в іншому напрямку.

Але на заваді процесам реалізації ідеї самоорганізації і саморозвитку особистості знаходиться, як не дивно, школа – типова, а насправді однотипна, унормована, стандартизована, де панує єдина лінійна технологія (клас – група однолітків різних рівнів розвитку) із “залізною” системою інспектування, фронтального вивчення і т.ін.

Близько десяти років тому спроба чергового прориву з кризи була зроблена окремими ентузіастами, директорами шкіл, у напрямку створення кількох освітніх потоків у межах одного закладу. Почали з'являтися різнорівневі паралельні класи і групи, ліцейні класи, школи-ліцеї, пізніше ліцеї, гімназії, колегіуми, навчально-виховні комплекси. Але такі перетворення носили локальний характер і не могли запропонувати дитині (та й то лише міській) більше, ніж 2-3 різних варіанти освітньої підготовки. Траєкторія у вигляді прямої розпалася на 2-3 паралельних лінії. Такі нововведення не здійснили революції в системі освіти, але стало краще, ніж було раніше. Цей період, або напрям перетворень, можна назвати періодом зародження закладів освіти нового типу (1991-1999 р.). Але сільська дитина і на даному етапі не отримала можливості здобувати освіту високого рівня якості, адже залишалась “прив'язаною” до сво-

кількох закладів нижчих ступенів;
● районний освітній округ (РОО), або освітній округ 3-го рівня – до його складу входять всі навчальні заклади адміністративного району.

В залежності від стану інтеграції навчальних закладів можна виділити такі види освітніх мереж:

Навчально-виховне співтовариство (НВС) – дружній союз навчальних закладів або систем освіти, заснований на єдності поглядів та дій у тій чи іншій сфері освіти.

Навчально-виховне об'єднання (НВО) – сукупність тісно зв'язаних між собою різноманітних навчальних закладів або систем освіти, які виконують різні функції для досягнення спільно визначеної мети.

Навчально-виховний комплекс (НВК) – цілісний навчальний заклад або система освіти, які складаються із значної кількості структурних підрозділів, що забезпечують досягнення комплексних цілей освіти.

Детальну інформацію про основні засади функціонування різних типів освітніх округів можна знайти у фаховій педагогічній літературі (3).

Така сіткова освітня система здатна дуже швидко і надзвичайно точно реагувати на зміну освітніх потреб та ресурсів і в той же час забезпечувати прогнозоване створення результатів освітньої діяльності (РОД) високої якості. Система освіти стає самостійним і самодостатнім “живим розумним організмом”, здатним шляхом самоорганізації реагувати на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища. Такий режим функціонування я називаю Р-режимом (від “розумний” - здатний мислити, відображати і пізнавати реальність), на відміну від Д-режиму (від “директивний” – який містить керівні настанови), котрий передбачає можливість досягнення мети лише за лінійною схемою (за наявності ресурсів та відсутності якісних перетворень у системі). Р-режим характеризується зміною базової організаційної культури

(БОК) освітньої системи і переходом її до нового якісного стану. Такий перехід може відбутися вільно, спонтанно - при попередній зміні ресурсного середовища, і вимушено - внаслідок реалізації в системі цільового проекту (ЦП), який фактично виступає носієм нової ідеї, порядку. Після того, як система, змінивши БОК, перейшла до нового рівноважного стану, знову можна, скориставшись лінійними закономірностями Д-режиму (за наявності відповідних ресурсів), отримувати прогнозовані результати освітньої діяльності, але вже нової якості. Управлінці-практики намагаються перевести, а потім утримати систему в Д-режимі, що досить зручно, продуктивно, а тому доцільно.

Важливо також відзначити, що освітні сіткові системи як складні соціальні утворення через Р-режим не лише “навчаються” (здобувають досвід) або механічно адаптуються (“адаптивні” системи) до змін середовища, а й шляхом експансії нових “ідей”, “законів впорядкування”, “елементів БОК”, носіями яких є нові результати освітньої діяльності, здатні чинити цілеспрямований вплив на внутрішнє і зовнішнє середовище. На практиці спостерігається не лише ріст, а й розвиток освітніх систем, про що свідчить зміна складу та значень їх макропараметрів.

З ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСВІТНІХ МЕРЕЖ

Зміни освітніх потреб населення та ресурсного середовища вимагали здійснення модернізації освітньої системи району, яка і була проведена в основному в 1999 році після надання їй статусу експериментального педагогічного майданчика Міністерства освіти і науки України.

У Ставищенському районі були створені навчально-виховні комплекси (ЗОШ I-III ст. - академічний ліцей); старші профільні класи інтер-

(Закінчення)

єї, як правило, однокласної школи з вузлом кадрових, матеріальних та соціально-культурних проблем.

Зрозуміло, що майбутнє у згорнутому вигляді існує і в минулому, і в теперішньому. Але його важко помітити там, де панує “нинішнє”, в якого достатньо ресурсів. Майбутнє “проглядається” там, де обмежені життєво важливі ресурси, де назріває якісний злам, і це - сільська школа, сільська освіта.

Міська школа перебуває в більш сприятливому середовищі, адже завжди існує та чи інша можливість спрямувати значно потужніші фінансові потоки міста (а це універсальний ресурс) в освіту.

Саме тому сільська освіта першою вийшла на шлях реформ і зупинилась перед каменем - яку дорогу в майбутнє обрати?

Такий вибір уже зробила світова економіка в кінці ХХ століття. Вона почала прискорено глобалізуватись. Підприємства й організації вийшли з вузьких меж “точкової” локалізації, і почали масово утворюватись мережеві або сіткові структури: корпорації, холдинги, консорціуми, конгломерати, спільні підприємства, картелі, синдикати тощо. Мережі поширилися на величезні території і почали ефективно використовувати надлишки дешевих ресурсів, які виникли природно, - в одному місці одні, в іншому - інші. В результаті організація-мережа як єдине ціле отримала доступ до дешевих ресурсів всіх видів (!).

Саме цю тенденцію в закономірностях організації вищих форм матерії ми спробували реалізувати в 1999 році в нашому адміністративному районі, створивши сіткову організацію - районний освітній округ. Суть запропонованих перетворень полягає в тому, що суб'єктом гарантії конституційного права на отримання загальної середньої освіти в сільській місцевості виступає система освіти адміністративного району, тобто районний освітній округ, а не окрема сільська школа.

Сьогодні можна впевнено стверджувати, що після періодів нових педагогічних технологій та появи закладів освіти нового типу прийде (або не прийде через зволікання) епоха освітніх мереж. Освітні мережі не заперечують необхідності удосконалення педагогічних технологій або ж створення закладів освіти нового типу, а лише визначають їх місце в структурі цілісного процесу реформування освітньої системи, в центрі якої повинна знаходитись дитина.

Таблиця
"Склад та структура навчально-виховного співтовариства "СТАВИЩЕНСЬКИЙ РАЙОННИЙ ОСВІТНІЙ ОКРУГ"

СКЛАД ТА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО СПІВТОВАРИСТВА "СТАВИЩЕНСЬКИЙ РАЙОННИЙ ОСВІТНІЙ ОКРУГ"
(НВС "Ставищенський РОО") станом на 1.09.2003 р.

		Освітні послуги: загальна середня освіта			
		Старша школа			
№	Назва суб'єкта НВС "Ставищенський РОО"	Основна школа: міжшкільні факультативи та курси за вибором (РОЗРШ) (7-9 класи)	4	5	6
		Основна школа: міжшкільні факультативи та курси за вибором (РОЗРШ) (7-9 класи)	Академічні профілі	Технологічні профілі (початкова професійна підготовка)	Центри довузівської підготовки та курси професійної підготовки
1	2	3	4	5	6
1.	Північний міжшкільний освітній округ: Іванівська ЗОШ І-ІІІ ст.* Гостромогильське НВО (ЗОШ І-ІІІ ст. - дитячий садок) Кривецька ЗОШ І-ІІ ст. Полковницьке НВО (ЗОШ І-ІІ ст. - дитячий садок)	Іванівська ЗОШ І-ІІІ ст. (українська мова, біологія, історія) Гостромогильське НВО (зарубіжна література)	Загальноосвітній (Іванівська ЗОШ І-ІІІ ст., Гостромогильське НВО); Економічний (Іванівська ЗОШ І-ІІІ ст.)	Обліковець бухгалтерських документів, водій категорії "С" (Іванівська ЗОШ І-ІІІ ст.); тракторист-машиніст класу "А" (Гостромогильське НВО)	Іванівська ЗОШ І-ІІІ ст. (українська мова, економіка, математика, правознавство)
2.	Центральний міжшкільний освітній округ: Ставищенський НВК №1*, Ставищенський НВК №2*, Розкішнянська ЗОШ І-ІІІ ст.* Антонівське НВО (ЗОШ І-ІІ ст. - дитячий садок) Винарівське НВО (ЗОШ І-ІІ ст. - дитячий садок) Ясенівська ЗОШ І-ІІ ст.	Ставищенський НВК №1 (математика, біологія, інформатика, хімія, фізика, українська мова, англійська мова, зарубіжна література, хореографія, основи театрального мистецтва, основи вокального мистецтва). Ставищенський НВК №2 (українська мова, математика, правознавство, історія, фізика, трудове навчання) Розкішнянська ЗОШ І-ІІІ ст. (математика, хімія, біологія, географія, інформатика, англійська мова)	Загальноосвітній (Ставищенські НВК №1, №2, Розкішнянська ЗОШ І-ІІІ ст.) Педагогічний: гумантарний та природничо-математичний Юридичний (Ставищенський НВК №1), Медико-біологічний (Розкішнянська ЗОШ І-ІІІ ст.)	Молодша медична сестра, тракторист-машиніст класу "А" (Розкішнянська ЗОШ І-ІІІ ст.). Водій категорії "С" (Ставищенський НВК №1)	Ставищенський НВК №1 (українська мова, математика, хімія, фізика, біологія, англійська мова, основи педагогіки, трудове навчання). Ставищенський НВК №2 (українська мова, математика, історія, англійська мова). Розкішнянська ЗОШ І-ІІІ ст. математика, біологія, хімія)

1	2	3	4	5	6
3.	Східний міжшкільний освітній округ: Красилівський НВК*, Бесідське НВО (ЗОШ І-ІІІ ст. - дитячий садок) Гейсиська ЗОШ І-ІІІ ст. Гейсиська ЗОШ І-ІІІ ст. Попружчанська ЗОШ І-ІІ ст. Розумницьке НВО (ЗОШ І-ІІ ст. - дитячий садок) Станіславське НВО (ЗОШ І-ІІ ст. - дитячий садок)	Красилівський НВК (математика, трудове навчання, основи вокального мистецтва), Гейсиська ЗОШ І-ІІІ ст. (зарубіжна література) Бесідське НВО (трудове навчання)	Загальноосвітній (Красилівський НВК) Агротехнічний: технічний та агробіологічний. (Красилівський НВК)	Водій категорії "С", тракторист-машиніст класу "А" (Красилівський НВК); швейна справа (Бесідське НВО) кухар (Гейсиська ЗОШ І-ІІІ ст.)	Красилівський НВК (Українська мова, математика фізика, біологія, хімія, англійська мова)
4.	Журавлівський шкільний освітній округ: Журавлівська ЗОШ І-ІІІ ст., Брилівське НВО (ЗОШ І-ІІ ст. - дитячий садок)	Брилівське НВО (трудове навчання)	Загальноосвітній (Журавлівська ЗОШ І-ІІІ ст.)	---	---
5.	Стрижавський шкільний освітній округ: Стрижавська ЗОШ І-ІІІ ст., а також с.Сухий Яр, с.Червоне, де відсутні школи. <i>Навчальні заклади, які не входять у МШОО та ШОО:</i> Торчицька ЗОШ І-ІІІ ст. Василівська ЗОШ І-ІІ ст. Сніжківське НВО (ЗОШ І-ІІ ст. - дитячий садок) Юрківське НВО (ЗОШ І-ІІ ст. - дитячий садок)	---	---	Водій категорії "С" (Стрижавська ЗОШ І-ІІІ ст.)	Стрижавська ЗОШ І-ІІІ ст. (трудове навчання)
6.		Трудове навчання	---	Водій категорії "С" (Торчицька ЗОШ І-ІІІ ст.)	---

Умовні позначення:

* - Навчальні заклади, які є опорними в структурі районного освітнього округу, мають інтернати для учнів 10-11 класів, а також організовують (частково) підвіз учнів та вчителів.

Саме в такій мережі, яка з традиційної мережі навчальних закладів перетворилась в освітню мережу, і створюється єдиний освітній простір сільського адміністративного району (див. схему та таблицю).

ВИСНОВКИ

1. Чотирирічний досвід дослідно-експериментальної роботи дозволяє зробити висновок, що в історії освіти країни завершується тривалий період самодостатності і самоцінності окремої сільської школи і настає епоха регіональних освітніх мереж – територіальних освітніх округів як суб'єктів гарантій конституційного права громадян на якісну середню освіту. Цей висновок стосується як сільських регіонів, так і великих та малих міст.

2. Назріла гостра необхідність унормувати набутий на експериментальному майданчику досвід, розробивши положення про різні типи освітніх мереж – територіальних освітніх округів з наданням їм статусу юридичної особи, створенням адміністрацій та систем життєзабезпечення. Доцільно підпорядковувати адміністрації районних освітніх округів районним радам і суттєво скоротити функції відділів освіти, реорганізувавши їх у ході очікуваної адміністративно-територіальної реформи. Лише такі заходи створять простір для подальшої “муніципалізації” освіти і забезпечать перехід від державного до державного-

громадського управління освітою.

3. За умов відсутності достатньо визначеного правового поля для існування освітніх мереж – територіальних освітніх округів – найбільш доцільно сьогодні створювати навчально-виховні співтовариства – дружні союзи навчальних закладів та установ освіти. Такі структури є надзвичайно мобільними і здатними швидко реагувати на зміни освітніх потреб та ресурсного середовища. Але потрібно пам'ятати, що ШОО та МШОО можуть ефективно існувати лише в структурі районного освітнього округу. Не допускається штучне створення освітніх округів лише за географічною ознакою. Потрібно враховувати стан транспортного сполучення, особливості “історії” стосунків між населеними пунктами, потенційних можливостей навчальних закладів, перспективи розвитку території та багато інших соціально-економічних факторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Осадчий І.Г. Синергетика в управлінні освітою: Основи теорії БМ-систем //Шлях освіти. - №4, 2001. - с.26-31.

2. Осадчий І.Г. Основи теорії БМ-систем: інформаційні моделі освітніх систем //Директор школи, ліцею, гімназії. - №1, 2003. - с.74-86.

3. Осадчий І.Г. Основні засади функціонування територіальних освітніх округів у сільській місцевості //Директор школи, ліцею, гімназії. - №5-6, 2001. - с.118-131.

Наступає епоха регіональних освітніх мереж – територіальних освітніх округів як суб'єктів гарантій конституційного права громадян на якісну середню освіту

Управління
школою

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З ПОЗИЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ

Зоя РЯБОВА

Викладач кафедри управління освітою Харківського обласного науково-методичного інституту безперервної освіти, аспірантка кафедри менеджменту освіти ЦППО АПН України

Все частіше ми приходимо до висновку, що освіта і суспільство - це дві взаємопов'язані системи: суспільство формують люди, а людей - освіта.

Проте освіта зараз перебуває у кризовому стані, який не може задовольнити ні сучасні, ні, тим більше, майбутні потреби суспільства. Це є наслідком перетворень, які відбуваються сьогодні у суспільстві, що і вимагає від освіти певних змін. Суть їх полягає в утвердженні цінності особистісного розвитку людини, утвердженні інтелектуального потенціалу держави. За таких умов освіта має стати основою подальшого розвитку нації й поступу суспільства до вищого рівня життя конкурентоспроможної і процвітаючої держави. Отже, освіту треба розглядати як запоруку майбутнього нашої Батьківщини, як важливу складову її національної безпеки.

Таке розуміння ролі освіти в сучасному й майбутньому житті українського суспільства визначило ідеологію і зміст Національної доктрини розвитку освіти [6].

У цьому документі було визначено головну мету української системи освіти - створити умови для розвитку (у т.ч. і саморозвитку) дитини, для становлення її особистості як громадянина України. Це можливо при створенні таких умов буття дитини, які потребують реалізації її особистості у різних людських проявах, щоб знайти себе, свою сутність, і що, у свою чергу, вимагає умінь здобувати знання і навчатися впродовж усього життя. Головну роль у цьому має зіграти початкова школа, тому що вона є основною ланкою, де закладаються базові уміння і навички, якими учень користується всі 12 років навчання у школі.

У поданій статті робиться спроба проаналізувати сутність змін у системі сучасної освіти, шляхи їх реалізації як основи розвитку початкової школи.

Розглянемо розвиток початкової школи в контексті Національної доктрини. Поняття „розвиток” визначимо як процес змін системи у просторі і часі. Спробуємо розкрити ті зміни, які потрібні для перетворення початкової школи у відповідності з Національною доктриною розвитку освіти.

Перш за все, вимагають нового осмислення такі питання: „Для чого вчити?” (цілі навчання); „Чому саме вчити?” (зміст навчан-

ня); „За яких умов?“ (вмотивованість навчання); „Як навчати?“ (методи, форми навчання); „Як визначити реальний результат навчання?“ (оцінювання навчальних досягнень учнів). Спробуємо відповісти на кожне з цих питань.

Цілі навчання – це модель бажаного результату засвоєння змісту навчання. Це уява того, яким ми бачимо випускника першого, другого, третього, четвертого класів окремо та випускника початкової школи в цілому. У відповідності з метою відбирається зміст навчання та формуються в учнів мотиви навчання. Організація процесу навчання здійснюється за допомогою відповідних форм, методів і технологій навчання. Як підсумок, ми отримуємо реальний результат, який співвідносимо з тим, що ми хотіли отримати.

Таким чином, ми відтворили загальновідому модель процесу навчання. Спираючись на цю модель, проаналізуємо, що саме і як треба змінити у навчальному процесі початкової школи для реалізації Національної доктрини.

Мета перш за все має відбивати освітні потреби дитини, батьків, які виражають потреби суспільства, і вже потім – держави. Наше суспільство зараз, як і все прогресивне людство, визнає пріоритет розвитку дитини. Тому її освітні потреби в навчальному процесі поступово виходять на перший план. Це означає, що шкільний компонент навчального плану в початковій школі має компонуватися тільки за бажанням дітей і батьків (за їх замовленням). Для цього треба повернутися до детального вивчення специфіки мікросередовища школи, особливостей сімей учнів, можливостей школи задовольняти потреби населення у початковій освіті. Тобто основним замовником стає громадянин.

Акцент навчання переноситься з рецептурного підходу до пошукового. Увага зосереджується не на механіч-

ному відтворенні того, що є у підручниках або того, що сказав учитель, а на формуванні умінь знайти необхідну інформацію, відібрати відповідні методи, прийоми для рішення конкретних завдань. Тому і мета уроку формується не вчителем (розповісти, показати, провести, ін.), а учнем: усвідомити, впевнитися, навчитися, засвоїти тощо. Тоді висновок кожного уроку вимагатиме перевірку того, чи усвідомили, впевнилися, навчилися діти. Формулювання мети у такий спосіб дає змогу активізувати пізнавальну діяльність учнів, поступово перевести учня з об'єкта у суб'єкт навчання, створюючи умови для прояву і розвитку природних здібностей школярів.

Зміст навчання закладений у стандартах освіти початкової школи. Однак у відповідності з Національною доктриною звернемо увагу на наступне:

По-перше, введення інтегрованих курсів. Це пов'язано з цілісним сприйманням учнями початкових класів навколишнього середовища. Для цього потрібно зінтегрувати знання з різних предметів, виділити інтеграційні чинники (інтегровані курси: “Я і Україна”, “Навколишній світ» за програмою “Росток”, “Логіка”, “Довкілля” та інш.). Це допоможе кожному учню відчутти себе частиною природи, громади, суспільства та приведе до висновку, що поводити себе необхідно у відповідності з законами природи, вимогами суспільства, громади, сім'ї тощо.

По-друге, здійснення особистісної орієнтації змісту навчання. Створення реальних умов для інтелектуального, соціального, морального розвитку особистості. Відомий вчений і педагог М. Монтесорі говорила: “С рождення человек имеет какую-то мощь внутри себя. Мы должны уважать в нем законы творения. Мы не должны думать, что можем сотворить ребенка. Секрет воспитания – в распознавании и наблюдении за теми задатка-

ми, которые в нем заложены. Мы должны помогать и сотрудничать с ними, развивать эти задатки, а не подменять их собой” [5, с.77].) Для цього нам потрібно не керувати учнем, а координувати його пізнавальну діяльність, допомагати йому самостійно визначати свої освітні потреби в процесі навчання та планувати своє навчання. З цією метою варто ввести власний облік засвоєння базових знань та умінь з кожної теми, починаючи з першого класу. Цей процес нелегкий, вимагатиме терпіння з боку вчителя, копіткої роботи учнів, але саме це допоможе зробити перші кроки самостійності у навчанні молодших школярів. Вчитель має поступово передати кожному учневі повноваження у визначенні конкретних знань і умінь, які потребують засвоєння. Адже сам учень може легше поставити діагноз: чого саме він не знає і чого не вміє з того переліку, що треба знати і вміти при розв’язанні конкретного завдання або з теми в цілому. Саме таким чином може бути реалізованою особистісна орієнтація змісту навчання (прогалини в знаннях у кожного учня з різних причин можуть бути різними).

З метою особистісної орієнтації змісту навчання варто також використовувати диференційовану допомогу учням у залежності від наявних здібностей кожного з них та природних задатків. Одному треба показати шлях пошуку потрібної інформації, іншому – надати приклад розв’язання задачі або інструментарій для визначення логіки її рішення тощо [14].

Такий підхід допоможе кожному учневі просуватися у навчанні своїм темпом, реалізуючи і розвиваючи свої здібності. Натреноване навчання має поступитися свідомому пошуку в засвоєнні знань [9;10].

При цьому суто **інформаційне** навчання **треба** поступово **переводити в мотиваційне**, коли на першому плані - свідомо пізнавальна діяльність учнів,

а вчитель, спостерігаючи, тільки допомагає дітям у кожній конкретній навчальній ситуації використовувати свої можливості і розвивати свої здібності, отримуючи впевненість у своїх діях. Тільки учень, який чітко уявляє, чого він хоче від навчання, буде свідомо навчатися й активно засвоювати стандарти початкової освіти. **Цьому може сприяти моніторинг розвитку навчальної діяльності учнів**, який був розроблений в ЦППО АПН України, і при творчому використанні зможе допомогти сформувати мотиви навчання учнів початкової школи [4, с.195-199; 8, с.192-201].

В організації процесу навчання з позицій Національної доктрини теж мають відбутися зміни. Це пов’язано з тим, що у демократичній державі, якою поступово стає Україна, діти повинні володіти конкретними вміннями, щоб відчувати себе впевненими та повноцінними громадянами, а саме:

- сприймати зміни та ефективно впливати на них;
- здійснювати свідомий вибір;
- визначати та вирішувати проблеми;
- самостійно та критично мислити;
- навчатися впродовж усього життя;
- усвідомлювати себе як частину більш широкої спільності, країни, світу [12, с.150].

З метою формування вищезазначених умінь треба використовувати, крім традиційних форм навчання, модульно-розвивальну систему, яка вигідно відрізняється від класно-урочної і дає змогу формувати толерантність (рухливість, гнучкість) та критичність мислення, розвивати творчість, пошукові здібності, вміння визначати та вирішувати проблеми.

У цьому плані є цікавою програма “Крок за кроком”, що являє собою модель особистісно орієнтованого навчання дітей молодшого віку [1;11]. Основними напрямками програми є:

Визнання дитини і самого періоду дитинства як безумовної цінності. Цей напрямок потребує піднесення авторитету кожної дитини, створення умов для її самовираження, ствердження, використовуючи стіннівки з фотографіями дітей і датами їх народження, сімейні альбоми, виставки досягнень тощо.

Забезпечення соціалізації дитини, засвоєння соціальних функцій і якостей, які їй будуть необхідні в майбутньому. Це потребує налагодження партнерських взаємин з родинами учнів. Лише через послідовне та довірливе спілкування з родинами можна індивідуалізувати процес навчання, показати зразок, як бути частиною сім'ї, громади, цілого суспільства тощо. Можна ввести також рольове навчання, яке передбачає випробування різних способів життєдіяльності, набуття досвіду спілкування в різних ситуаціях, прогнозування успіху, досягнення різноманітних цілей тощо. Важливим є практикування соціально значущої поведінки, спрямованої на демократичні цінності. Наприклад, колективне вироблення правил поведінки в класі; прийняття рішень шляхом обмірковування та голосування; забезпечення права вибору в різноманітних навчальних ситуаціях.

Засвоєння змісту навчання в умовах діалогу, взаємонавчання, що забезпечує індивідуальність учня.

Процес навчання має розгортатися як діалогічна взаємодія його учасників, як особисто значуща ситуація, як досягнення успіху всіма дітьми. Цього можна досягти завдяки потужним і цікавим завданням. Наприклад, разом з другом заміряйте площу класу, намалуйте карту тощо.

Для залучення всіх учнів у діалог пропонуються такі методичні прийоми:

- використовуйте формулу “Подумай – обговори з партнером – поділися з класом”;
- ставте дітям питання, які спонукають їх діяти разом, ділитися досві-

дом (що буде, якщо залишити відкритими банки з фарбою?);

- використовуйте узагальнюючі твердження таким чином, щоб діти вчилися у сталій формі висловлювати основну ідею спільної роботи;
- звертайтеся до колективної думки дітей (Олег, наведи, будь-ласка, свій приклад);
- ставте питання з відкритою структурою для спонукання до діалогу “Якими способами... У кого було по-іншому... Чи можете ви поділитися ідеєю про...”;
- створюйте ситуації вибору співрозмовника, у т.ч. з учителем;
- реагуйте на неправильні відповіді, не оцінюючи їх. Замість “неправильно” скажіть “а що думають інші?”;
- уникайте викликати для відповіді одних і тих самих дітей;
- вчіть дітей оцінювати свої відповіді (Чи була моя відповідь повна? А що ще можна було сказати? Чи правильно я відповідала? Де було допущено помилку?).

Ці прийоми треба активно використовувати і в традиційному навчанні.

Отже, в організації навчального процесу має створюватися освітньо-розвивальне середовище засобами індивідуалізованого та інтегрованого навчання через особливе структурування взаємодії вчителя й учнів, де на першому плані - пізнавальна діяльність учнів, а вчитель виконує роль **помічника** засвоєння програми початкової школи.

Вказані вище освітні програми: “Довкілля”, “Крок за кроком”, “Росток”, “Логіка”, а також інтегровані курси: “Я і Україна”, “Навколишній світ” - створюють інноваційне середовище в освітній діяльності вчителів і учнів початкових класів.

“У сучасних умовах розвитку системи освіти України, - зазначає Л.І.Даниленко, - значне місце посідає інноваційна діяльність учасників навчально-виховного процесу, яка

характеризується системним експериментуванням, апробацією, застосуванням, поширенням та збереженням освітніх нововведень” [3, с. 3]. Ця діяльність має бути невід’ємним компонентом освітнього процесу початкової школи в умовах її реформування.

Важливим етапом процесу навчання є **визначення реального результату** та зіставлення його з запланованим. Це здійснюється у рамках дванадцятибальної системи і має свої відмінності. Ми не будемо зупинятися детально на цьому питанні, враховуючи достатню кількість виданих нормативних документів, науково-методичних рекомендацій з боку Міністерства освіти і науки України, АПН України, а також обговорень на рівні шкіл, районів, областей [7-11]. Зазначимо лише, що основною відмінністю 12-бальної системи оцінювання результатів навчання є не бальна оцінка, а **визначення рівня навчальних досягнень**, що дає лише сигнал про те, чи успішно вирішені завдання, які були поставлені, і дає змогу заздалегідь визначити резерви успішного досягнення мети навчання. Саме такий підхід забезпечує вибір шляху подальшого розвитку здібностей учнів початкової школи.

Природно, зрозуміло, що вчитель для використання перерахованих вище шляхів реалізації Національної доктрини повинен постійно дбати про самовдосконалення:

- Для цього усвідомлювати себе як носія культури свого народу і, в зв’язку з цим, постійно дбати про особисте та професійне зростання.
- Підвищувати рівень своєї майстерності. Від того, якими прийомами навчання й виховання володіє вчитель, залежить рівень розвитку його вихованців.

Цікавими є прийоми педагогічної техніки (а це і є майстерність педагога), що розробив А.О.Гін [2]. Автор поділяє їх на дидактичні та на прийо-

ми управління класом. Наведемо деякі приклади прийомів педагогічної техніки.

Серед дидактичних прийомів пропонуються такі:

- “Дивуй”. Вчитель знаходить такий кут зору, за якого буденне стає дивовижним.
- “Відкладена відгадка”. На початку уроку вчитель дає загадку, відгадка якої у новому навчальному матеріалі.
- “Лови помилку”. Пояснюючи матеріал, вчитель навмисно робить помилки.

Деякі прийоми управління класом:

- “Демонстрація професійного рівня.” Вчитель демонструє приклад виконання творчого чи складеного завдання.
- “Введіть роль”. Учень бере участь в управлінні навчанням, виконуючи певну роль. У ході пояснення нового матеріалу учень говорить: “Я не вірю. Доведіть, що...”.

“Резюме”. Учні письмово відповідають на серію питань, у них відображають ставлення до уроку, предмета, вчителя... Резюме підводиться щотижня, щомісяця.

Такі прийоми допомагають полегшити кожному учневі усвідомлення навчальної інформації, а також сприяють націленню класу на досягнення навчальної мети та координацію взаємодії учнів в освітньому процесі.

У зв’язку з цим, при організації навчання у початкових класах необхідно використовувати інтерактивні технології. Особливо ті, які спрямовано на опрацювання дискусійних питань, бо найважливішим для учнів початкових класів є володіння вміннями ведення монологу, діалогу та полілогу [13, с.64-82].

Таким чином, із сказанного вище можна виділити пріоритети розвитку початкової школи у контексті Національної доктрини, а саме:

- визнання пріоритету розвитку дитини;
- формування змісту шкільного

компонента та мети навчання “від учня” (очима учня);

- створення насиченого освітнього середовища, підбору особистісно зорієнтованого змісту навчання, введення інтегрованих курсів тощо;
- творче використання учнівського моніторингу навчальної діяльності для переводу інформаційного навчання в мотиваційне;
- використання інноваційних програм, інтегрованих курсів, а також педагогічних технологій для переводу конвеєрного процесу раціоналізованого навчання у процес створення умов для повноцінного вияву і розвитку особистості (програми “Росток”, “Довкілля”, “Крок за кроком”, модульно-розвивальна система, розвиваюче навчання тощо);
- введення інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес початкової школи;
- організація виховного процесу на засадах національного розвитку у тісному взаємозв'язку шкільного, сімейного, суспільного виховання.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що ми не можемо будувати нашу початкову школу, не орієнтуючись на те нове, прогресивне, що зараз з'являється, і тому, модернізуючи її, ми повинні це врахувати.

Отже, становлення нової, прогресивної початкової школи значною мірою залежить від нас.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бібік Н.М. Теоретичні засади моделі особистісно орієнтованого навчання за Програмою “Крок за кроком” // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Збірник наукових праць. /Ред.кол.:Л.І.Даниленко (гол. ред.)та ін. – К.: Логос, 2000, С. 134-138.
2. Виговська Ольга. Цілісний розвиток особистості школяра: експериментальне обґрунтування його засобів. // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2003. - 3, с. 34 – 38.
3. Гин А. Приемы педагогической техники. - М.: Вита-Пресс, 2001.-
4. Даниленко Л.І. Методологічні та методичні засади освітніх інновацій. // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Збірник наукових праць. Випуск 5 /Ред.кол.:Л.І.Даниленко (гол. ред.)та ін.-К.:Логос, 2001, С.3-11.
5. Єльнікова Г.В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні. Монографія. – К.: ДАККО, 1999. – 303 с.
6. Єльнікова О.В. Використання інтерактивних технологій.
7. <http://www.http://elnsk.kiev.ua/>
8. Литвяк Е., Хилтунен Е. Идея школы Монтессори // Школа сотрудничества / Практическое руководство для тех, кто хочет стать любимым учителем. -М.: Первое сентября, 2000, С. 76-80.
9. Національна доктрина розвитку освіти // “Освіта України”, №33 від 23 квітня 2002 р. С. 4-6
10. Науменко Григорій. Національна доктрина розвитку освіти України: механізми реалізації // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2002. - 4, с. 4-8
11. Паламарчук Валентина. Педагогічні інновації: міфи та реалії // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2002. – 3, с. 36 - 40
12. Проблеми переходу початкової школи на нову структуру та зміст навчання. (Рекомендації Всеукраїнської науково-практичної конференції) // Початкова школа. – 2001. №2.
13. Рябова З.В. Моніторинг навчальної діяльності учнів загальноосвітньої школи. // Науково-пізнавальна діяльність учасників освітнього процесу навчальних закладів різних рівнів акредитації: Збірник наукових праць. – К., Науковий світ, 2002.
14. Савченко О.Я. Від управління школою до управління навчанням і розвитком кожного учня. // Пед.газ. – 2000. – №9.
15. Савченко О.Я. Новий етап розвитку 4-річної початкової школи. // Початкова школа. – 2001. №1.
16. Система контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. // Початкова школа. – 2001, №10.
17. Софій Н. Навчання демократії за освітньою концепцією “Крок за кроком”// Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Збірник наукових праць. /Ред. кол.: Л.І.Даниленко (гол. ред.)та ін. – К.: Логос, 2000, С. 150.
18. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. - метод. посіб./ О.Пометун, Л.Пироженко. За ред. О.Пометун. – К.: А.С.К.; 2003, - 192с. : іл.
19. Якіманська І. Особистісно орієнтована система навчання. // Завуч. – 1999. - №7.

ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ПЕДАГОГІЧНИХ БІБЛІОТЕК

Історико-педагогічне дослідження

Кожний вид спеціальних бібліотек має свої, тільки їм притаманні специфічні завдання, від яких залежить склад читачів, фондів, особливості методів роботи, характер взаємовідносин у самій галузевій системі та в загальнодержавній мережі. На наш погляд, головною типологічною ознакою педагогічних бібліотек як різновиду спеціальних є їх **соціальне призначення**, яке полягає у науково-інформаційному забезпеченні розвитку педагогічної науки, практики та освіти.

Звідси виходять і конкретні завдання кожної групи бібліотек цього виду. Метою спеціальних педагогічних бібліотек всеукраїнського державного і регіонального рівнів є забезпечення інформаційних потреб педагогічної науки, освіти і практики універсумом галузевого знання; у бібліотек навчальних галузевих закладів превалювати буде задоволення інформаційних потреб навчально-виховного та освітнього характеру відповідного закладу, сприяння учбовій, науковій і професійній підготовці основних категорій читачів.

Категорію користувачів педагогічних бібліотек становить група фахівців освітян-

ської галузі, зокрема, науково-педагогічні, педагогічні та управлінські кадри, студенти педагогічних та інженерно-педагогічних вузів різного рівня акредитації. Доповнюють означені групи фахівці з інших галузей народного господарства, які потребують забезпечення своїх інформаційних потреб з педагогічно-психологічних питань.

Аналізуючи інформаційні потреби користувачів педагогічних бібліотек, ми спираємося на дослідження бібліотекознавців та бібліографознавців, зокрема, С.Я. Коготкова [10], який виокремив три основні групи інформаційних потреб: загальні (притаманні всьому людству), групові (притаманні спеціалістам певної галузі знання і пов'язані з їх професійною діяльністю) та індивідуальні, спрямовані на потребу самоосвітнього читання. У свою чергу, самоосвітнє читання ним представлено двома напрямками: на допомогу професійній та непрофесійній самоосвітній діяльності. З огляду на сказане вище та аналізуючи роботу педагогічних бібліотек, можемо зазначити, що вона націлена на задоволення групових освітніх і самоосвітніх інформаційних потреб науковців і практиків освітнянської галузі, а також тих користувачів, яких цікавлять психолого-педагогічні питання.

**Павла
РОГОВА**

Директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України

Формування фонду педагогічних бібліотек спрямоване на укомплектованість документами з питань теорії, історії педагогіки, психології, освіти, організації управління та методики навчально-виховного процесу, що становить до 50% від загального фонду бібліотеки. У зв'язку з цим, основу їх фонду становлять фундаментальні видання з історії розвитку вітчизняної та світової педагогічної науки, народної освіти, зібрання творів як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів, збірники наукових праць з педагогічно-психологічних питань, монографії, в тому числі й іноземними мовами на всіх видах носіїв, дисертації, автореферати дисертацій тощо. Крім того, у фондах спеціальних педагогічних бібліотек державного та регіонального рівнів має бути відображений універсум галузевого знання (наприклад, педагогіка та методика медицини, педагогіка гірничої справи тощо). До цього треба додати наявність довідкових видань з педагогічно-психологічних питань: спеціальних педагогічних енциклопедій, тлумачних словників, статистичних та аналітичних звітів по галузі, освітянських установ галузі та ін.

Поряд з цією літературою, обов'язковою у фонді спеціальних педагогічних бібліотек має бути навчальна та навчально-методична література: підручники, посібники, програми, карти для різних видів навчальних закладів. У навчально-педагогічних бібліотеках дані видання комплектуються

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Проблема типології бібліотек і у зв'язку з цим визначення їх типологічних ознак на сьогодні не є остаточно вирішеною. Цьому питанню приділяли увагу такі знані науковці, як М.І. Акіліна, Т.А. Белобратова, Т.Я. Каратигіна, М.С. Карташов, К.Т. Селіверстова, М.С. Слободяник, А.В. Соколов, Ю.М. Столяров, І.М. Фрумін, О.Я. Черняк, О.С. Чубар'ян та ін., які працювали над вдосконаленням бібліотечної типології і класифікації, зокрема над обґрунтуванням спеціальних бібліотек як типу, визначаючи їх відповідні типологічні ознаки.

Використовуючи при побудові класифікацій ієрархічний та фасетний методи, більшість науковців віддає перевагу першому. В цьому контексті пріоритетною вважається концепція І.М. Фруміна, який виділив 2 групи бібліотек: масові, наукові та спеціальні. Основними ознаками наукових і спеціальних бібліотек він визначив задоволення запитів читачів; науковий або оперативний характер фондів; виконання специфічних завдань у галузі бібліографії та книгозбереження [25,26]. В основу концепції О. Я. Черняка закладено поділ бібліотек за ознакою соціального призначення, і відповідно до цього ним виділено чотири групи бібліотек – масові, наукові, навчальні, виробничі. На підставі характеру читання, що організується бібліотекою, науковець поділяє бібліотеки на два типи – масові й спеціальні. Він вважає, що масові організують в основному непрофесійне читання, спеціальні бібліотеки – професійне [27]. А.В.Соколов в основу своєї класифікації обрав розподіл бібліотечної діяльності на загальну та спеціальну [22]. Науковець вважає, що загальна бібліотечна діяльність спрямована на задоволення суспільних інформаційних потреб, а спеціальна – на задоволення інформаційних потреб конкретних соціальних груп. Далі, здійснивши типізацію бібліотечної діяльності одночасно по декількох ознаках, він склав таблицю типових видів діяльності, потім розподілив бібліотеки на сім типів, виділивши в кожному з них підтипи та визначивши набір типових видів діяльності для кожного з них. Ця класифікація дозволила продемонструвати, що кожній бібліотеці характерні декілька типологічних ознак і всі їх різновидності неможливо класифікувати єдиним чином. Концепцію А.В. Соколова підтримує й розвиває Т.А.Белобратова [3]. На універсальні та спеціальні поділяє бібліотеки М.С. Карташов. Він доповнює ці класи рядом додаткових ознак. Типологічними ознаками спеціальних бібліотек він вважає задоволення інформаційних потреб науки, виробництва, навчальної діяльності, підготовки кадрів [8,9]. К. Селіверстова за основу поділу бібліотек обрала характер інформаційних потреб їх читачів і відповідно до цього розрізняє бібліотеки на публічні, які задовольняють самоосвітні інформаційні потреби, навчальні, що задовольняють потреби навчально-виховного та освітнього характеру, та спеціальні, основним завданням яких є задоволення різноманітних галузевих професійних потреб [19]. Т.Ф. Каратигіна поділяє бібліотеки на масові і наукові, вважаючи, що “нау-

кова бібліотека” – поняття родове, “спеціальна бібліотека” – видове, а “технічна” – групове. Типологічними ознаками спеціальних бібліотек Т. Ф. Каратигіна вважає мету діяльності бібліотеки, підпорядкованість тій чи іншій установі, відомству, збирання і зберігання документів з одного чи багатьох питань, організацію забезпечення професійних інформаційних потреб відповідної групи користувачів, пов’язаної з професійною діяльністю [7]. Фасетну класифікацію розробила М. І. Акіліна, виділивши в ній 26 ознак їх поділу [12]. М. С. Слободяник вважає, що сучасне уявлення про спеціальні бібліотеки не охоплює всієї їх сукупності. При проведенні типологічного аналізу наукових бібліотек він запропонував свою ієрархічну класифікацію, поєднуючи в ній позитивні властивості ієрархічних і фасетних, усунувши характерні для них недоліки. Типологічний аналіз наукової бібліотеки М. С. Слободяник здійснює, залучивши філософські категорії загального, особливого й одиничного та за ознаками міри орієнтації ресурсів на задоволення професійних інформаційних потреб [21, 52–57]. На наш погляд, універсальні бібліотеки призначені задовольняти як фахові, так і самоосвітні інформаційні потреби своїх користувачів, але спеціальні (фахові) потреби вони не можуть забезпечувати в повному обсязі, оскільки інформаційний ресурс певної галузі більш ґрунтовно акумулюється в галузевих, спеціальних бібліотеках і, відповідно, саме ці книгозбірні максимально повно задовольняють фахові інформаційні потреби різного ступеню глибини і складності працівників певної галузі.

Проведений аналіз наукових підходів засвідчив, що найбільш характерними типологічними ознаками спеціальних бібліотек спеціалісти вважають соціальне призначення, категорію користувачів, характер їх інформаційних потреб та орієнтацію ресурсів бібліотеки на їх задоволення, спрямованість інформаційної, науково-дослідної діяльності на потреби галузі, підпорядкованість єдиному відомству.

З огляду на вищезазначене та згідно з проведеним нами аналізом наукової літератури і практичного досвіду діяльності спеціальних бібліотек різних галузей, спробуємо визначити типологічні ознаки педагогічних бібліотек як спеціальних, і у зв’язку з цим уточнити поняття „педагогічна бібліотека”, яке відсутнє як у державних стандартах, так і у науковій бібліотекознавчій літературі [4,5,11,12,13,24]. Лише в “Російської педагогічеської енциклопедії” (1993 р.) подано визначення “педагогічної бібліотеки”: “Бібліотеки педагогічні – науково-інформаційні та культурно-просвітницькі заклади в галузі педагогічних наук та народної освіти” [19, 96]. Як бачимо, в ньому не зазначено її типовидові ознаки.

Згідно з Законом України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” (2000) до спеціальних бібліотек відносяться книгозбірні академії наук, науково-дослідних інститутів (НДІ), навчальних закладів, підприємств, установ, організацій. Спеціальні бібліотеки представлені самостійними установами (всукраїнського та регіонального рівнів) та структурними підрозділами НДІ, установ, організацій і навчальних закладів [15].

значно в більшій кількості, оскільки це є потребою навчальних закладів, а в інших книгозбірнях цього виду – від одного до трьох примірників, переважно з довідковими цілями та для проведення науково-педагогічними працівниками науково-дослідної діяльності. Характерною ознакою фондів педагогічних бібліотек державного та регіонального рівнів є те, що всі видання підручників та навчально-методична література зберігається в них постійно. Наприклад, у Державній науково-педагогічній бібліотеці України (ДНПБ) фонд підручників становить 23% його загальної кількості. З них дореволюційних підручників для середніх загальноосвітніх шкіл (ЗОШ), зокрема, підручників із фонду першої педагогічної бібліотеки ХТГ – 1296 (2,7%), довоєнних – 2223 (4,7%), 13,4% становлять підручники повоєнного періоду, 2,2% – сучасні. Всього підручників для загальноосвітньої школи в ДНПБ України 21239 тис. У Львівській обласній науково-педагогічній бібліотеці фонд підручників становить 30%, у Миколаївській науково-педагогічній – 10%.

Наступна вагома частина фонду педагогічних книгозбірень – це література з суміжних галузей знань: природничо-наукова, суспільно-політична, національна та світова художня література, літературознавство, мовознавство.

Особливу частину фонду кожної педагогічної книгозбірні становлять періодичні фахові видання, які у бібліо-

теках всеукраїнського державного значення та регіонального рівня зберігаються практично постійно. Так, від довідково-педагогічної бібліотеки Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869) до фонду ДНПБ України дійшли фахові періодичні видання XIX ст.: “Для народного учителя” (1907-1917), “Журнал Міністерства народного образования” (1834-1917), “Світло” (1910–1914), “Учитель” (1861-1870) та ін., які нині є не тільки рідкісними виданнями фонду ДНПБ України, а й вагомим історичним джерелом для дослідників історії розвитку вітчизняної педагогічної науки, практики та освіти. Дані періодичні видання мають значний науковий інтерес і для дослідників бібліотекознавчої справи. Новостворена ДНПБ України щорічно передплачує близько 300 назв сучасних фахових періодичних видань України та зарубіжних країн, у тому числі й іноземними мовами, з педагогічно-психологічних питань, методик викладання предметів, управління освітою тощо. Всього у фонді ДНПБ України понад 700 назв фахових періодичних видань XIX–XX ст., в т.ч. з США, Австралії, Канади [18]. Складовою фондів сучасних педагогічних бібліотек є різновиди документів на електронних носіях тощо.

Головне завдання **інформаційно-бібліографічної** діяльності спеціальних педагогічних бібліотек – забезпечення вторинною інформацією розвитку педагогічної науки, практики й осві-

ти держави. Спеціальні педагогічні бібліотеки державного та регіонального рівнів створюють інформацію з актуальних педагогічно-психологічних питань (бібліографічні покажчики, списки, в майбутньому – реферативну, аналітичну та прогностичну інформацію) у традиційній та електронній формах, надсилаючи її до бібліотек низового рівня. Перспективним розвитком інформаційної діяльності сучасних бібліотек галузі є їх комп’ютеризація, створення електронного каталогу в кожній бібліотеці, надалі – зведеного електронного каталогу мережі освітянських бібліотек, електронних баз даних з педагогічно-психологічних питань, Web-порталу з фахових питань на базі ДНПБ України.

Важливою типологічною ознакою спеціальних бібліотек є **підпорядкованість єдиному відомству**. Бібліотеки освітянської галузі підпорядковані освітньо-педагогічному відомству, до якого входять АПН України та Міністерство освіти і науки України.

Отже, проведений нами аналіз типологічних ознак педагогічних бібліотек дозволив дати таке визначення: **педагогічна бібліотека – це спеціальний науково-інформаційний та освітній заклад, основним завданням якого є формування та зберігання інтегрованого освітянського ресурсу щодо змісту і носіїв, здійснення інформаційного забезпечення фахових потреб дослідників, управлінців і практиків педагогічної науки та освіти.**

Перспективним розвитком інформаційної діяльності сучасних бібліотек галузі є їх комп’ютеризація, створення електронного каталогу в кожній бібліотеці, надалі – зведеного електронного каталогу мережі освітянських бібліотек, Web-порталу з фахових питань на базі ДНПБ України

ЛІТЕРАТУРА

1. Акилина М.И. К вопросу о классификации библиотек // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1989. – № 12. – С. 3–9.
2. Акилина М.И. Классификация и типология библиотек. Вопр. методологии // Библиотекосведение. – 1996. – № 3. – С. 40–54.
3. Белобратова Т.А. Проблемы типологии библиотек: Автореф. дис... канд. пед. наук: 05.25.03 / Санкт-Петербург. гос. ин-т культуры. – СПб, 1993. – 16 с.
4. Библиотечное дело: Терминологический словарь / Сост.: Н.М.Сулова, Л.Н.Уланова; Редкол. Н.С.Карташов (отв. ред.) и др. – 2-е изд., перераб. и значит. доп. – М.: Книга, 1986. – 506 с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
6. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – К., 1946–1960; Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – К., 1961–1988; Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – К., 1989–1991.
7. Каратыгина Т.Ф. Система специальных библиотек в СССР: Учеб. пособие по курсу “Библиотекосведение” для студентов библ. фак. ин-тов культуры. – М.: МГИК, 1978. – 122 с.
8. Карташов Н.С. Общее библиотекосведение: Учеб. В 2 ч. Ч.2. – М.: Изд-во МГУК, 1997. – 256 с.
9. Карташов Н.С. Типология библиотек: (Постановка проблемы и подход к ее решению) // Сов. библиотекосведение. – 1985. – № 4. – С. 17–34.
10. Коготков С.Д. Формирование информационных потребностей // Науч. и техн. информ., Сер. 2. – 1986. – №2. – С. 1–7.
11. Педагогическая энциклопедия. В 4 т. Т. 1–4 / Гл. ред. И. Каиров. – М.: Сов. энцикл., 1966.
12. Педагогический словарь: В 2 т. Т. 1–2 / Гл. ред. И. Каиров. – М.: АПН СССР, 1960.
13. Педагогічний словник / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Пед. думка, 2001. – 516 с.
14. Про затвердження Положення про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України №334-31 від 30.05.03 // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2003. – № 4–5; Информ. збірник М-ва освіти і науки України. – К., 2003. – Листоп.(№21). –

До спеціальних педагогічних бібліотек ми відносимо спеціальну наукову книгозбірню всеукраїнського державного значення – Державну науково-педагогічну бібліотеку України (ДНПБ України), бібліотеку Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, бібліотеки Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України (ЦППО АПН України), науково-дослідних інститутів АПН України, книгозбірні регіонального значення – Львівську обласну, Миколаївську міську науково-педагогічні бібліотеки, обласних та міських інститутів післядипломної педагогічної освіти (ІППО), вузів I–IV рівня акредитації педагогічного та інженерно-педагогічного профілю; бібліотеки низового рівня – середніх загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладів, будинків вчителів, обласних, міських, районних відділів народної освіти.

Освітянська галузь об'єднує науку, практику й освіту, інформаційні потреби якої забезпечують спеціальні педагогічні бібліотеки галузі, серед яких науково-педагогічні та навчально-педагогічні книгозбірні. Згідно з вищесказаним, об'єднавши в єдину мережу вищезазначені бібліотеки, логічно назвати її за назвою галузі – освітянська [17], за аналогією назв інших мереж галузевих бібліотек. Для утвердження нашої думки ми, застосувавши контент-аналіз, звернулися до словників, енциклопедій, офіційних документів Міністерства освіти і науки України [6], що дало нам підстави дійти висновку: поняття “освітянська бібліотека”, „освітянська мережа” офіційно вживаними стали в незалежній Україні¹, разом з тим слід наголосити на тому, що їх дефініція до цього часу відсутня. Також синонім „освітянський” все частіше вводять у науковий обіг як педагоги, так і бібліотекознавці без його уточнення².

Відомо, що “бібліотечна мережа – це сукупність бібліотек, організо-

ваних за приналежністю до міністерства або відомства, які керуються єдиним центром” [4]. Згідно з Законом України “Про бібліотеки і бібліотечну справу”, ст. 8 [15] та постанови Кабінету Міністрів України “Про створення Державної науково-педагогічної бібліотеки України” [16] педагогічні бібліотеки сучасної України мають такий головний центр – ДНІБ України, на який покладені завдання щодо формування національного галузевого ресурсу з педагогічно-психологічних питань, науково-інформаційного забезпечення розвитку педагогічної науки, практики та освіти й головного науково-методичного центру бібліотек даної галузі.

Отже, спираючись на проведений порівняльний понятійний аналіз, можемо зазначити, що *мережа освітянських бібліотек – це сукупність спеціальних науково-педагогічних та навчально-педагогічних бібліотек навчальних закладів усіх видів та рівнів акредитації, що забезпечують потреби педагогічної науки, освіти та просвітництва, акумулюючи, зберігаючи та організовуючи доступ до профільної документної інформації учасників навчально-виховного процесу, управлінців освітою та науково-педагогічних працівників, організаційно-методичне керівництво якими здійснюється провідною бібліотечною установою галузі.*

Таким чином, ми вважаємо, що педагогічні книгозбірні мають відповідні типологічні ознаки спеціальних бібліотек, є складовою мережі освітянських книгозбірень і системи загальнодержавних бібліотек України.

¹Про створення Центральної освітянської бібліотеки: Наказ Міністерства освіти України №128 від 07.05.1993 р. //Архів Державної науково-педагогічної бібліотеки України.

²Рогова П. Організаційно-методичні проблеми встановлення Центральної освітянської бібліотеки: (Досвід роботи за 6 р.) //Вісн. Кн. палати. – 1999. – №5,7; Чорна О.М. Інформаційно-бібліографічне забезпечення вчителів загальноосвітніх шкіл в Україні: Дис. на здобуття н. с. канд. пед. наук. – К., 1996. – 202 с.

С.27-32. – Додаток: Науково-методичні центри бібліотек освітянської галузі. (Станом на 1.01.2003 р.).

15. Про внесення змін до Закону України “Про бібліотеки і бібліотечну справу” №1561-3 від 16.03.2000 р. //Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №23. – С.403–413.

16. Про створення Державної науково-педагогічної бібліотеки України: Постанова Кабінету Міністрів України № 2018 від 30.10.99 р. //Законодавство – бібліотекам України. – К., 2000. – Вип.І. – С.162.

17. Рогова П. Соціальне призначення і функції освітянських бібліотек України //Бібл. планета. – 2001. – № 1. – С.26–28.

18. Рогова П. Нова державна бібліотека – головна бібліотека освітянської галузі України //Бібл. планета. – 2000. – №3. – С.17–18.

19. Российская педагогическая энциклопедия. В 2 т. Т.1. /Глав. ред. В.В.Давыдов. – М.: Большая рос. энциклопедия, 1993. – 608 с.

20. Селиверстова К.Т. Функциональный характер потребностей как основа типологии библиотек //Науч. и техн. б-ки СССР. – 1991. – № 4. – С. 8–11.

21. Слободяник М. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. – К.: Ред. ж-лу “Бібл. вісник”, 1995. – 268 с.

22. Соколов А.В. Общее и специальное в современном библиотекведении //Науч. и техн. б-ки СССР. – 1981. – №3. – С. 3–14.

23. Столяров Ю.Н. Родовидовая и типологическая классификация библиотек //Библиотекведение. – 1996. – №3. – С.25–39.

24. Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания /РАН. Б-ка по естеств. наукам; [Сост.: Высоцкая З.Г.]. – М., 1995. – 266 с.

25. Фрумин И.М. Терминообразование и типология библиотек: традиции и новаторство //Науч. и техн. б-ки СССР. – 1979. – №6. – С.30–37.

26. Фрумин И.М. Типы и виды советских библиотек: к вопросу о классификации советских библиотек //Тр. Моск. гос. библ. ин-та. – 1939. – Т.3. – С.59–82.

27. Черняк О.Я. Типология библиотек: проблемы и поиск //Науч. техн. б-ки СССР. – 1980. – №5. – С.3–12.

28. Чубарьян О.С. Общее библиотекведение: итоги развития и проблемы. – М.: Книга, 1973. – 86 с.

Управління
школою

КРОК ДО ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Упродовж двох днів 10 та 11 жовтня на базі педагогічно-індустріального факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова проходила Перша міжнародна науково-практична конференція *“Сучасний стан та перспективи розвитку трудового навчання в європейському освітньому просторі”*. На теренах України конференцію такого спрямування було проведено вперше.

Ініціаторами проведення конференції є Віктор Сидоренко, завідувач кафедри трудового навчання та креслення НПУ ім. М.П. Драгоманова, член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор (від України) та Вітольд Рогала – керівник Секції технічного навчання¹ в інституті освіти Стокгольмського університету, доктор гуманітарних наук, професор (від європейських країн).

У роботі конференції взяло біля 70 осіб. Зарубіжжя представляла група вчених, кожний з яких відомий в освітянському просторі Європи, а саме:

Річард Кімбел (доктор гуманітарних наук, професор, Англія), **Ева Бломдахл**, **Ларс Ліндстрем**, **Міхаель Ліндгрєн** (доктори гуманітарних наук, професори Інституту освіти Стокгольмського університету), **Вальтер Тоєркауф** (доктор гуманітарних наук, професор, Голова європейської співдружності з технічної освіти, Німеччина), **Вільфред Шлагенхауф** (доктор гуманітарних наук, професор, співредактор журналу “Технічна освіта”, Німеччина), **Габріель Граубе** (доктор гуманітарних наук, професор, Німеччина), **Войцех Валат**, **Олександр Пікуч** (доктори гуманітарних наук, професори Інституту Техніки Жешувського університету, Польща), **Юрай Пленкович** (доктор гуманітарних наук, професор факультету цивільної інженерії Рієкського університету, Хорватія).

Представницькою була участь у конференції й з боку України: **Василь Мадзігон** (Перший віце-президент АПН України, дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор), **Григорій Левченко** (учений секретар апарату Президії АПН України, кандидат педагогічних наук), **Микола Клименко** (головний спеціаліст МОН України), **Віктор Андрущенко** (дійсний член АПН УК-

**Тетяна
ЖИЖКО**

Служба
реktorату НПУ
ім. М.П. Драгоманова

¹ В більшості європейських країн термін “технічне навчання” еквівалентний нашому “трудове навчання”

раїни, доктор філософських наук, професор), **Григорій Волинка** (професор, директор університету з наукової роботи та міжнародних зв'язків, доктор філософських наук, професор), **Володимир Андріяшин** (кандидат педагогічних наук, доцент), **Олександр Коберник** (доктор педагогічних наук, професор, м. Умань), **Євген Кулик** (кандидат технічних наук, доцент, м. Дрогобич), **Євген Мегем** (кандидат педагогічних наук, доцент, м. Глухів), **Валентина Титаренко** (кандидат педагогічних наук, доцент, м. Полтава), **Станіслав Ткачук** (кандидат педагогічних наук, доцент, м. Умань), **Василь Чубар** (кандидат педагогічних наук, доцент, м. Кіровоград), **Людмила Денисенко** (завідувач лабораторії трудової підготовки та політехнічної творчості Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук), **Любов та Микола Климуки** (керівники асоціації вчителів трудового навчання Волині, м. Луцьк), **Євген Кулик** (декан педагогічно-індустріального факультету Дрогобицького педуніверситету) **Ігор Жерноклеєв** (завідувач міжнародного відділу НПУ імені М.П. Драгоманова), викладачі, аспіранти та магістранти педагогічно-індустріального факультету НПУ імені М.П. Драгоманова, наукові працівники лабораторії трудової підготовки та політехнічної творчості Інституту педагогіки АПН України, вчителі трудового навчання м. Києва.

Під час роботи конференції на пленарному засіданні було заслухано 16 ґрунтовних доповідей іноземних гостей та наших співвітчизників. *Учасники мали змогу ознайомитися з міжнародною концепцією технічної освіти*, із станом і системою технічної освіти в країнах, презентованих на конференції, та сучасними підходами і технологіями технічної освіти школярів. Виступи зарубіжних професорів показали, що багато підходів щодо наукових засад трудової підготовки молоді в сучасних умовах співпадають з нашими: намітилася стійка

тенденція інтелектуалізувати процес трудової підготовки школярів, наповнити його творчою проектно-технологічною діяльністю, а не лише формуванням трудових навичок. Є сподівання, що багато з присутніх на конференції співвітчизників зрозуміли неприпустимість вільного трактування іноземних термінів та недоцільність їхнього механічного перенесення з виробничої сфери в освітню.

Крім участі у пленарному засіданні та роботи у секціях, гості та учасники конференції мали змогу всебічно ознайомитися з навчально-матеріальною базою педагогічно-індустріального факультету НПУ імені М.П. Драгоманова, із розгорнутою у залі засідань виставкою наукових публікацій викладачів і творчими роботами студентів факультету.

Проведена конференція стала вирішальним кроком до поглиблення подальшої співпраці українських учених із зарубіжними партнерами, яка може полягати у спільній роботі над науковими проектами в галузі трудового навчання, участі в міжнародних конференціях різного рівня, в обміні результатами наукових досліджень, у створенні навчально-методичних посібників із трудового навчання, у взаємному обміні викладачами та студентами тощо.

Перший крок до інтеграції у європейській освітній простір започатковано.

На фото:
у залі засідань НПУ ім. Драгоманова

Наші ювіляри

Цього разу нашими ювілярами є відомі педагоги:

Андрушенко Віктор Петрович,
ректор НПУ ім. М.П. Драгоманова, академік АПН України,
професор, член редакційної ради нашого журналу,

Бугайов Олександр Іванович,
завідувач лабораторії математичної і фізичної освіти
Інституту педагогіки АПН України,
доктор педагогічних наук, професор, почесний радник
журналу з питань методики середньої освіти,

Дмитренко Петро Васильович,
проректор з навчально-методичної роботи НПУ ім. М.П. Драгоманова, кандидат педагогічних наук, доцент, член редакційної ради нашого журналу,

Калінічев Андрій Герасимович,
ветеран управлінської справи, заслужений учитель України, неодноразовий переможець конкурсу нашого журналу "Найкумедніший випадок управлінської практики".

Шановні ЮВІЛЯРИ! Прийміть щирі вітання і найщиріші побажання! За думкою Парацельса "... вершина людини – це Людина".

Тож бажаємо Вам досягти власних сяючих вершин, успішного сходження Вам! Здоров'я Вам бажаємо і творчих злетів, невичерпної сили та гармонії Розуму, Тіла, Душі!

ІННОВАЦІЙНА ШКОЛА

*Гімназія — це маленька “Держава зі своїм урядом”
с. 130*

*Школа майбутніх геніїв
с. 134*

*Дистанційне навчання у підготовці педагогів
с.162*

**Інноваційна
ШКОЛА**

НАША ГІМНАЗІЯ – ЦЕ МАЛЕНЬКА «ДЕРЖАВА ЗІ СВОЇМ УРЯДОМ»

Столична освіта. Трикутник.

Від чого залежить доля наших дітей? Поміркуємо над цим питанням.

Доля кожної людини визначається передусім самою людиною, її вмінням мислити, розумно ставитися до всього, що відбувається в навколишньому світі. Людина сама планує своє життя. Але абсолютно все, що відбувається в оточенні дитини, впливає на її подальший розвиток, її “життєвий сценарій”.

Ще славетний римський імператор, мислитель Марк Аврелій писав: *“Щасливим є той, хто підготував собі благодатну долю.* Благодатна доля – це благодатні схильності душі, прагнення, справи... В одному шукай радості й задоволення, щоб від однієї загальнокорисної справи переходити до іншої...”

Такою загальнокорисною, доброю справою для всіх освітян, і не тільки освітян міста Києва, стала Програма “Столична освіта (2001-2005 роки)”. На наш погляд, те, що однією із складових програми став проект “Трикутник”, зумовило велику зацікавленість батьківської громадськості і самих учнів розвитком освітньої галузі.

Наша гімназія з 1995 року працює за авторською

програмою *“Культура життєвого самовизначення”*. Одним із напрямків реалізації цієї програми є діяльність створеного у 1991 році учнівського самоврядування нашого гімназійного братерства, яке очолює магістр – Лицар квадратного столу. Його обирають на зборах Ради самоврядування, а посвячують у лицарі 15 травня в День гімназії у присутності у всього гімназійного братерства під час проведення традиційної святкової лінійки.

Учнівське самоврядування не є формальним органом у гімназійному житті, але відіграє в ньому значну роль. Це розширення діяльності дорослих і дітей – членів єдиного колективу – і можливостей для їх об’єднання, творчого пошуку, виявлення ініціативи. Це можливість навчитися жити й працювати за законами демократичного суспільства, де існують гуманістичні відносини між людьми.

Принцип дії педагогів щодо учнівського самоврядування виражається формулою: *“Радь! Пропонуй! Покажи перспективу зростання! Зацікав! Захопи! Довіряй! Аналізуй! Дай вихід дитячій ініціативі! Але не “тисни”!*”

Діяльність Ради самоврядування нашого гімназійно-

**Маріанна
БОСЕНКО**

Директор гімназії № 48, заслужений працівник освіти України, кавалер ордена княгині Ольги III ступеня, кандидат педагогічних наук

Директор школи, ліцею, гімназії № 5-6'2003

го братерства дуже різноманітна і насичена. У центрі її уваги на кожній ділянці чи то конкурси, олімпіади, предметні тижні, традиційні свята у школі, за її межами, чи участь у конференціях і дискусіях, які проводять Головне Управління освіти і науки міста Києва, районне управління освіти. Участь у роботі Ради дає змогу кожному гімназистові виявити свою життєву позицію, свій талант у конкретних справах, наприклад, у проведенні традиційного свята – Дня народження гімназії – 15 травня та Дня самоврядування, до яких іде ретельна підготовка протягом року.

Ідея проведення Дня самоврядування виникла десять років тому, але раніше тільки учні займали місце учителя біля дошки. Згодом вирішили запросити на роль учителів батьків.

Відтоді директор, завучі, вчителі поряд, серед учнів у класі, а не у своїх керівних кабінетах, не біля дошки. Цього дня (традиційно це останній день І-ої чверті) місце педагогів займають батьки та учні. У зв'язку з цим складається зовсім інший розклад занять, адже слід провести майже **120 уроків!** У цей день гімназисти особливо відчують себе господарями гімназійного життя: самі ретельно готуються до проведення уроків, турбуються про те, щоб була цікава наочність, запрошуюють своїх батьків-спеціалістів з різних галузей, учених до участі в проведенні уроків, роблять зйомки (теле-, кіно-, фото).

Цього року серед запро-

шених були: представник Ради Європи – Я.П.Принциук, відомий кінорежисер Юрій Ілленко, актриса Людмила Єфіменко, журналісти каналу “Інтер” та телевізійна ведуча І.Г.Лопатіна, воротар улюбленої футбольної команди “Динамо” Олександр Шовковський, представники державних структур, дизайнери та аніматерапевти, працівники соціальної служби для молоді, викладачі вищих навчальних закладів міста. Так урок “Знайомства з віндсерфінгом, який проводив В.М.Веремєєв у спортивному залі, та змагання юних прихильників цього виду спорту викликав бажання в учнів та вчителів займатися саме цим видом спорту. Особливу увагу приділяли представники служб ДАІ, СБУ та лікарі профілактиці шкідливих звичок у підлітків.

Уроки батьків – це відкриття занять, фаху, уподобань рідних мам чи тат. Треба бачити оченята їхніх дітлахів, які з любов'ю і гордістю слухають урок своєї матері чи батька.

Уроки учнів – то відкриття себе і своїх друзів. Ця співпраця дає чудовий результат: допомагає дітям реалізувати себе як частку суспільства, як неповторну індивідуальність зі своїми, саме йому притаманними талантами.

Уроки батьків – це відкриття занять, фаху, уподобань рідних мам чи тат

З життя гімназії

Школою радості називають учні 48-му гімназію

Ще одна позитивна сторона — це День самоврядування, який “згуртовує” гімназистів. Старші більш турботливо ставляться до молодших, малеча — з повагою до старшокласників. Цей день єднає учнів, батьків і вчителів. І батьки все частіше приходять із запитанням: “Чим допомогти?”

Щороку гімназія № 48 святкує свій День народження зі своїми традиціями. Це і конкурси газет-привітань, ярмарок солодощів, виставки кращих учнівських творчих робіт, виробів, виконаних умілими дитячими руками, малюнків, виступи юних акторів та переможців конкурсу “Таланти твої, гімназіє люба”, спортивні змагання, конкурс юних аматорів-художників на асфальті “Щаслива країна”, виїзди з батьками та вчителями на екскурсії чи відпочинок. Безумовно, це і святкова лінійка, під час якої підводяться підсумки навчального року. Нагороди та призи отримують найактивніші учасники навчально-виховного процесу, переможці районних, міських та рес-

публіканських олімпіад, учасники МАН.

Гімназія відзначила 50-річчя школи та своє 10-річчя. Кожен учень, батьки та вчителі — велика гімназійна родина — приймали в цей день вітання від багатьох учасників яскравої програми за участю акторів-початківців — учнів гімназії — і справжніх зірок української естради:

Ольги Крюкової (до речі, учениці нашої школи), актриси Л.Єфіменко та акторів гурту “Маски”. Незабутнім став фінал свята, коли в повітря під шалені оплески всіх присутніх злетіли 50 різнокольорових кульок, а потім все гімназійне братерство виконало свій гімн. Цей день запам’ятався назавжди своєю урочистістю!

Прикладом творчої співпраці вчителів, учнів і батьків є спільні засідання педагогічної ради, ради самоврядування, батьківської ради на тему: “Наша гімназія на порозі ХХІ століття. Реформування школи: погляд з позиції вчителів, учнів, батьків.” Обговорювалися такі питання, як: “Модель випускника нашої гімназії”, “Вчитель і учень — крок назустріч”, “Як розв’язати довічну проблему “батьки і діти”. Чи існує вона взагалі?”

Такі засідання педагогічної ради готувались ретельно: старшокласники провели ряд засідань ради самоврядування, розмірковували над кожним виступом, висловлювали свої думки про підручники, як буває важко знайти спільну мову з батьками. Ці роздуми знайшли відображення у гімназійній газеті “Вісті з Прорізної”, що виходить з 1995 року. Із січня по квітень на її сторінках обговорювалися найбільш важливі досить непрості питання буття сьогоденної школи: “Що змінилось у школі за останні два роки? Що було вдалим, а що ні?”, “Про що хотів би ти дискутувати з учителем?” тощо. Про це йшла мова і

на уроках з основ журналістики, психології та на класних зборах.

До речі, в гімназії з 1998 року виходить додаток до "Вістей" — спецвипуск «Газета для батьків». Вона користується великим попитом, бо існує і як цікавий інформатор, і як порада. Адже в ній батьки під час інтерв'ю (їх із задоволенням беруть у батьків учні) можуть висловити думки стосовно того, що вплинуло на вибір ними саме нашої гімназії, що було найбільш цікавим і значущим у шкільній діяльності їх дітей, чи з задоволенням діти ходили до школи; які поради батьки дали б директорові та вчителям. Це сприяє діалогу батьків з педагогічним колективом, дітьми та з'ясуванню складних питань діяльності гімназії.

Така співпраця педагогів, дітей і батьків у самоврядуванні відкриває простір для ініціативи, творчості, самодіяльності учасників "трикутника" на всіх етапах — від пошуку корисних справ та їх реалізації до підведення підсумків.

Прикладами є:

- проведення загальношкільних пізнавальних ігор, "Старти надій" (1-3 кл.); "Робінзнада" (5-7 кл.); засідання клубу "Інтелект" (5-10 кл.); конкурсів для дітей різного віку:
  - "Золота осінь" — конкурс, букетів, ікебани (1-11 кл.);
  - "Солодке печиво" (2-11 кл.);
  - "Ідеальна пара" (8-11 кл.);
  - "Таланти твої, моя гімназіє";
  - презентацій 1-11 класів.
- Характерна особливість

багатьох наших позакласних справ — міжвікове спілкування учнів, коли старші передають свій досвід молодшим, знайомлять з традиціями гімназійного колективу. Взаємодія, співробітництво вікових груп стає частиною гімназійного побуту, звичкою, а атмосфера співтворчості виступає одночасно як передумова, умова й результат педагогічного процесу.

В цілому Рада пробуджує творчість учнів, їхні прагнення до самовияву, самостійності і відповідальності за доручену справу, що позитивно позначається на формуванні соціальної позиції учнів різного віку.

День самоврядування "згуртовує" гімназистів. Цей день єднає учнів, батьків і вчителів. І батьки все частіше приходять із запитанням: "Чим допомогти?"

Інноваційна
школа

ШКОЛА МАЙБУТНІХ ГЕНІЇВ.

ЛІЦЕЙ ПРИ ДОНЕЦЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Зміна цінностей, яка відбувається в Україні, вимагає невідкладних перетворень практично в усіх сферах сучасного життя. Не стала винятком і освіта, недосконалість якої спонукає до створення таких навчальних закладів, які б виховували творчу особистість, здатну до діяльності в новій економічній ситуації, розвиваючи її обдарування, талант.

Саме для вирішення цієї мети і було створено одинадцять років тому за ініціативою ректора Донецького державного університету ліцей - середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, що покликаний навчати і виховувати найбільш обдарованих старшокласників Донецької області, готуючи їх до навчання у вищих навчальних закладах, забезпечуючи їм умови для здобуття освіти понад державний освітній мінімум і здійснюючи їхню науково-практичну підготовку. *Термін навчання у ліцеї складає два роки. Тобто тут на двох курсах навчаються учні 10-11 класів. Усього 270 старшокласників.*

Провідною ідеєю відкриття ліцею була думка про те, що цей заклад має стати школою творчого розвитку і

саморозвитку особистості. Саме це робить ліцей за типом нововведення системною інновацією. При цьому він виступає як радикальна інновація, хоча у змісті діяльності використовуються елементи як модифікаційних, так і комбінаторних новацій, що дає змогу уникнути формування ще одного педагогічного міфу про альтернативне навчання.

Щодо фаз становлення ліцею як інноваційної школи слід сказати, що він пройшов шлях від фази індивідуальної активності її автора до фази роботи суспільства щодо впровадження новації. Вся справа в тому, що у свій час ліцей був першим в Україні і СНД, функціонував на правах факультету вищого навчального закладу, який був ініціатором його створення. Сьогодні таких ліцеїв у структурі ВНЗ-ів значна кількість.

Педагогічна парадигма, яку за основу взяв ліцей, *спрямована на створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої діяльності*, оцінку його роботи за кінцевим результатом. *Ліцей сьогодні - це експериментально-пошукова лабораторія з апробації нового змісту освіти з математики, фізики, хімії, біології, історії, філології (української, російської, новогрецької).* Саме на цих відділеннях розвивають свої здібності ліцеїсти.

**Валентин
АЛФІМОВ,**

Директор ліцею при Донецькому національному університеті, заслужений працівник народної освіти України, доктор педагогічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, член-кореспондент Міжнародної Академії наук педагогічної освіти (м. Москва)

З самого початку всі намагання педагогічного колективу були спрямовані не на створення окремих навчальних програм, що, як правило, є характерним для зарубіжної педагогічної практики в роботі з обдарованими дітьми, а на розробку цілісної освітянської програми і стратегій, які дозволяють активно розвивати творчі потенції кожної особистості.

Ми розглядаємо ліцей як елемент загальної системи розвитку творчо обдарованої і талановитої шкільної молоді - майбутніх дослідників, науковців, який нарощує ефективність навчально-виховного процесу на основі активного використання сучасних психолого-педагогічних теорій, що адекватно відображають його спрямованість на розвиток творчої особистості школяра. Нашою практикою фактично підтверджено, що ліцейне навчання і виховання може бути ефективним лише в умовах і межах такої парадигми освіти, яка враховує рівень розвитку індивідуальних і особистісних якостей старшокласника та його творчих здібностей; коли забезпечується формування такого контингенту ліцейців, який характеризується інтелектуальною активністю, прагненням до здобуття знань, до наукової творчості; коли ведеться розробка і реалізація програм індивідуального розвитку і саморозвитку творчої особистості, а також забезпечується висока культура діалогу між ліцейцями і педагогами; посилюється роль самостійної роботи учнів, що дозволяє їм засвоювати знання у власному темпі.

У цілому концептуально ліцей розглядається як цілісна гнучка індивідуалізована педагогічна система, в процесі функціонування якої здійснюється розвиток творчих здібностей старшокласників, озброєння їх уміннями організації і здійснення науково-дослідницької роботи, самостійного здобуття знань. Для цього ліцей долає тотальну уніфікацію і стандартизацію навчально-виховного процесу, консерватизм і стереотипи педагогічного мислення, забезпечує педагогам і учням необхідні умови для самореаліза-

ції у творчій діяльності, створюючи атмосферу інтелектуальної творчості, враховуючи національні та етнічні традиції, організовуючи взаємодію учнів і педагогів, перш за все з викладачами університету, який виступає замовником ліцею в підготовці майбутніх талановитих студентів.

ЛІЦЕЙ ЯК НАУКОВА УСТАНОВА

За роки існування ліцей став свого роду солідною **науковою установою**. Саме тут було проведено широку роботу щодо визначення тенденцій становлення сучасних ліцейів в Україні; узагальнено досвід їхньої діяльності; теоретично обґрунтовано і експериментально перевірено концепцію ліцею як цілісної педагогічної системи організації навчально-виховного процесу для обдарованих школярів старшого шкільного віку за програмами індивідуального розвитку і саморозвитку особистості; вперше впроваджено у практику посаду вихователя-куратора ліцейців (звільненого класного керівника) і розроблено його професіограму.

У ліцеї розроблено оригінальний варіант навчального плану, критерії ефективності його функціонування, відбору змісту ліцейної освіти, модель комплектування педагогічного і учнівського контингентів; обґрунтовано умови адаптації старшокласників до навчання в ліцеї і шляхи взаємодії з вищими навчальними закладами; впроваджено програмно-цільове управління ліцеєм. Результати наукової і педагогічної роботи, висновки і рекомендації сьогодні активно використовуються науковцями, викладачами вищих навчальних закладів, на факультетах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, керівниками освітянської галузі, студентами та аспірантами для дослідження проблем ліцейної педагогіки, створення ліцейів та подальшого вдосконалення їхньої діяльності.

На сьогоднішній день ліцей має безпосереднє шефство над 8 ліцеями, 4 гімназіями, 6 навчально-виховними комплексами, 2 спеціалізова-

ними школами. Для вчителів 19 шкіл Донецької області наші педагоги проводять авторські майстерні. Крім того, ліцей безпосередньо опікує такий приватний заклад, як Донецький бізнес-ліцей. Ці два заклади об'єднує не тільки спільна мета, але й єдина наукова і методична робота педагогів.

РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ЛІЦЕЙСТАМИ

Провідне місце в педагогічній системі ліцею відведено обдарованому ліцеїсту. Розвиток його творчої обдарованості є сенсом роботи ліцею. Педагогічна діяльність в цьому зорієнтована на реалізацію моделі творчої особистості обдарованого ліцеїста.

Виникнення цієї моделі було пов'язане з необхідністю перетворення педагогічної практики в завчасно передбаченому, прогностично обгрунтованому напрямі, яким є підготовка ліцеїста до науково-практичної діяльності. Іншими словами, було сформовано модель ліцеїста як особистості дослідницького типу. В основу її розробки покладено аналіз сутності наукової діяльності.

Сенс діяльності вченого, основа всіх його домагань - добування нового знання, але не всякого, а тільки наукового, яке окреслюється вимогами однозначності, емпіричної обгрунтованості і кількісної відповідальності. Наукові знання є результатом творчості дослідника.

Зважаючи на вік старшокласників, мету сучасного українського ліцею, ми запровадили таку "ідеальну" модель творчо обдарованого ліцеїста: це особистість, яка має яскраво виражену спрямованість на здобуття наукових знань, генерування нових ідей при розв'язанні навчально-творчих і дослідницьких завдань, знає історію і сьгоднішні тенденції розвитку предмета дослідження, володіє значним обсягом інформації, має критичне мислення, почуття нового, велику допитливість, установку на сприйняття оригінального, незвичайного, вміє встановлювати причиново-наслідкові

зв'язки, робити висновки, аналізувати інформацію, будувати гіпотези, чутлива до протиріч, організована, наполеглива у досягненні мети, здатна до інтуїтивного, передбачення, фантазування, відкритого спілкування з колегами.

Використання моделі творчо обдарованого ліцеїста дозволило досягти високої результативності роботи. Так, наприклад, 100% випускників щорічно вступають до вузів. Більшість із них навчається у Донецькому національному університеті, який вважає випускні екзаменати із ліцею вступними на відповідний профіль навчання у ліцеї факультет. Наші випускники також успішно навчаються у США, Англії, Швеції, Польщі, Росії, Ізраїлі.

Цим не обмежується результативність діяльності ліцею. Особливо вагомим досягненням ми вважаємо вступ колишніх ліцеїстів до аспірантури. Фактично кожен третій з них, або біля шестидесяти осіб стали аспірантами.

Ще один результат роботи ліцею – це нарощування творчого потенціалу ліцеїстів. Так, за роки існування ліцею до нього було прийнято 69 учнів-переможців або призерів державних олімпіад чи Малої Академії наук не нижче обласного рівня. Із ліцею їх випущено 408. Тобто майже у шість разів збільшилася кількість тих, хто має серйозні творчі досягнення. Усього ж щороку кожний третій ліцеїст досягає визнання на інтелектуальних змаганнях самого високого рівня. А якщо сюди приєднати такі змагання, як Всеросійську відкриту науково-практичну конференцію, у якій ліцей постійно бере участь і завжди здобуває дипломи переможця, олімпіади у Мінську, Одесі, Менделєєвську олімпіаду, районні, міські олімпіади, конкурси, турніри, Соросівські змагання, турнір міст тощо, то ця цифра значно збільшується, наближаючись до абсолютної.

Усього на міжнародних олімпіадах ліцеїсти вибороли з хімії золоту, срібну і чотири бронзові медалі. Також взяли «бронзу» з біології у Болгарії та інформатики у Фінляндії; на держав-

них олімпіадах зайняли 17 перших, 24 других і 29 третіх місць; понад сорок перемог і призових місць здобуто на державній Малій Академії наук відповідно. Особливо помітними ці успіхи стали після прийняття Головним управлінням освіти і науки Донецької обласної державної адміністрації комплексної програми «Обдаровані діти». Програма дозволила практично у кожній школі активізувати роботу щодо пошуку обдарованих учнів, створити умови для інтелектуального розвитку юних обдарувань, що відкрило перед ліцеєм додаткові можливості їх відбору для навчання. Для самих ліцеїстів участь у цій програмі – гарна нагода для самовираження, боротьби за найкращі результати.

Такі високі результати зумовлює перш за все копітка робота талановитого педагогічного колективу щодо виявлення і розвитку обдарованості старшокласників, їхньої адаптації до ліцейних умов життя. Нам вдається збалансувати різні види адаптації і перш за все такі, як психофізіологічна, соціально-психологічна і діяльнісна.

Так, завдяки вмільй організації психофізіологічної адаптації першкурсників підвищується ступінь їхньої працездатності, апетит, загальне фізичне самопочуття, настрої; соціально-психологічна адаптація поліпшує емоційне самопочуття, стосунки з педагогами і товаришами, дає задоволеність вибором профілю навчання, змістом ліцейної освіти, своїм статусом у колективі, вимогами, які ставить навчально-виховний процес, сформованість “Я-концепції”, забезпечує сприятливу соціометрію в колективі; діяльнісна адаптація активізує вибір напрямку науково-дослідницької роботи, гуртка, факультативу, спецкурсу, участь в органах ліцейного самоврядування, виконання “Правил ліцеїста”. Орієнтуючись на ці показники, педагогічний колектив досягає того, що вже через місяць фактично всі новачки органічно входять у ліцейський колектив, набувають здатності виконувати серйозні вимоги навчально-виховного процесу.

Високі показники в роботі ліцею стають можливими в результаті нестандартного навчально-виховного процесу, спрямованого на розвиток особистості. Його мета полягає у забезпеченні взаємодії навчального процесу, виховної роботи, науково-дослідницької діяльності, які взаємозумовлюють одне одного і спрямовані на розвиток творчої особистості в органічній єдності її складників. Зміст організації навчально-виховного процесу складають педагогічні дії щодо вибору таких засобів навчання і виховання, які роблять його цілісним, безперервним, сприяючи творчому саморозвитку і самовдосконаленню особистості.

СУТНІСТЬ НАВЧАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЛІЦЕЮ

Головною особливістю змісту ліцейної освіти поєднання базових знань і тих, які дозволяють ліцеїсту виконувати функції дослідника. Це зумовлює врахування при складанні навчальних програм принципів розвивального навчання, проблемності, формування практичних умінь, індивідуалізації, диференціації, науковості, доступності, наочності, активізації діяльності ліцеїстів. Ці загальнодидактичні принципи у нас доповнюються ще одним - принципом орієнтації ліцейної освіти на освіту вузівську, що дозволяє досягати високого рівня загальнонаукового навчання та озброєння ліцеїстів умінням одночасного оперування знаннями з різних галузей науки, а також створювати реальні умови для наступності в навчанні, уникнення перевантаження ліцеїстів, формування у них розуміння актуальних проблем науки і світогляду.

Навчальні програми з профільних предметів стали результатом обговорення з найширшим колом фахівців: науковцями з науково-дослідних установ, викладачами університету, спеціалістами Донецького інституту післядипломної освіти, шкільними педагогами, які мають досвід навчання обдарованих старшокласників.

Кожна програма затверджується радою відповідного факультету університету і таким чином виступає результатом колективної думки. Участь авторів у реалізації програм значно збільшує їхню ефективність.

В основу навчання ліцеїстів покладено індивідуально-особистісний підхід, який сприяє найбільш повній реалізації завдання творчого розвитку старшокласників з урахуванням різниці в їхній інтелектуальній, емоційно-вольовій та дієво-практичній сферах.

Провідна функція індивідуально-особистісного навчання розглядається не як планування загальної, єдиної і обов'язкової для всіх ліній розвитку, а як допомога кожному ліцеїстові у вдосконаленні свого досвіду, розвитку здібностей, розкритті неповторної індивідуальності. При цьому ми виходимо з твердження, що кожний учень наділений оригінальним досвідом життєдіяльності і що він у старшому шкільному віці вчиться бути освіченим, вихованим завдяки організації власної діяльності. Іншими словами, ліцеїст виступає носієм власного пізнавального досвіду, тобто суб'єктом освітнього процесу, в якому проходить його саморозвиток, самореалізація. Ось чому навчання розуміється не як нормативно побудований процес, а як індивідуальна пізнавальна діяльність особистості, яка вимагає підтримки і корекції.

У процесі навчання широко використовуються організація самостійної роботи, вивчення ліцеїстами окремих предметів у власному темпі, розробка індивідуальних навчальних програм. Названими формами в ліцеї користуються кожний четвертий ліцеїст. Особливо це активно відбувається у процесі підготовки учнів до предметних олімпіад. Утім, це дозволяє вихованцям навчатися одночасно у двох навчальних закладах, здобуваючи ліцейну і професійну освіту, достроково закінчувати ліцей.

Переведення ліцеїстів на самостійне навчання, навчання за індиві-

дуальною програмою здійснюється на основі рішення педагогічного консилиуму, який враховує побажання учня і його батьків. Після позитивного рішення педагогічного консилиуму відбувається конструювання навчальної програми, яка узгоджується із державною програмою, розробляється графік навчального процесу і система контролю за ходом засвоєння знань.

Про ефективність розробленої системи організації науково-дослідницької роботи свідчить аналіз творчих досягнень ліцеїстів, їхня спроможність значно підвищувати рівень творчості. Якщо до вступу в ліцей рівень об'єктивної творчості мають у середньому 2,8% старшокласників, то в процесі навчання в ньому цей рівень підвищується до 14,6%, а рівень суб'єктивної творчості з 9% до 52,3%.

Ефективним засобом, який покликаний стимулювати процес творчого зростання кожного ліцеїста як суб'єкта виховання і робить його реально гнучким та індивідуалізованим, є програма індивідуального розвитку і саморозвитку творчої особистості (ПРСТО). Ця програма розробляється на кожного ліцеїста і позбавлена детального опису педагогічних дій, заорганізованості. Вона спонукає учасників її розробки і реалізації до творчості у виборі форм і методів рішення загальних та індивідуалізованих завдань розвитку особистості, до перетворення процесу виховання із виховних заходів на систему формуючої діяльності ліцеїстів.

Розробка ПРСТО починається з ретельного вивчення розвитку, психології кожного ліцеїста. Діагностика дозволяє встановити рівень розвинутої якостей, які закладено в моделі творчо обдарованого ліцеїста. При цьому ми прагнемо до того, щоб вивченню підлягали всі учні, щоб кожен з них знав свій потенціал, а результати діагностики порівнювалися з результатами попереднього вивчення і щоб діагностування проводилось не від випадку до випадку, а протягом всього навчання в ліцеї.

ЗМІСТ І ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЛІЦЕЇ

Науковій організації навчально-виховного процесу у ліцеї вимагає і власне виховна робота. Провідне місце тут належить організації системи роботи ліцею, бо, як відомо, тільки чітка, науково обґрунтована, логічно побудована система може забезпечити його високу ефективність. Невипадково на виняткове значення системи виховної роботи вказував А.С. Макаренко: «Діалектичність педагогічного процесу з необхідністю вимагає ... значної уваги до цілої системи засобів».

Система виховної роботи ліцею покликана сприяти вирішенню широкого комплексу завдань наукової організації виховного процесу. Вона значною мірою визначає ефективність впливу ліцею на вихованців, створює сприятливі умови для їхнього формування й розвитку.

Досвід показує, що система виховної роботи дає ліцею таке:

1. *Допомагає* сконцентрувати педагогічні сили й можливості на пріоритетних напрямках діяльності ліцею, запобігає витратанню сил і енергії, часу педагогів, учнів та їхніх батьків на другорядні питання.

2. *Дає змогу* ліцеїстам творчо розвиватися, розкривати свої здібності та обдарування в різних видах діяльності.

3. *Сприяє* об'єднанню учнівського і всього загальноліцейського колективу.

4. *Створює* умови для активного використання методики колективних творчих справ.

5. *Сприяє* найповнішому використанню важливих факторів становлення особистості кожного ліцеїста, підготовки його до студентського життя, до майбутньої професії, до спілкування з найширшим колом науковців, творчою інтелігенцією.

Зміст виховної роботи в ліцеї визначає цільова установка закладу на підготовку майбутніх учених, дослідників, а отже — представників наукової інтелігенції. Виховання інтелігентності в ліцеї

їстів — основа діяльності навчального закладу. Тому важливим завданням ліцею є розвиток здібностей обдарованих учнів відповідно до їхніх нахилів і задатків, виховання у них інтелігентності. Актуальність проблеми пов'язана з необхідністю посилити духовні підвалини функціонування сучасного українського суспільства. У цьому значна роль відводиться вихованню як процесу цілеспрямованого духовного впливу на особистість. Інтелігентність при цьому виступає і як якість особистості, і як результат виховної діяльності.

У ліцеї сама *ідея інтелігентності у навчально-виховному процесі є домінуютью*.

Поняття “інтелігентність” розглядається як комплексна характеристика соціально-педагогічної поведінки особистості, яка свідчить про рівень її інтелекту, моральної і естетичної зрілості.

Виховання інтелігентності у ліцеїстів наповнює всю діяльність ліцею. Його коріння вбачається і в навчальному процесі, і в позакласній виховній роботі, і в процесі здійснення наукового дослідження.

Інтелігентність не може виховуватися без сім'ї, навколишнього середовища. Тому до цього процесу слід залучати батьків, громадськість, творчу інтелігенцію регіону.

Важливо розуміти комплексний підхід до виховання інтелігентності не як суму виховних заходів, а як багатоконтактний, розрахований на цілеспрямовану виховну та самовиховну діяльність протягом всього життя, на створення педагогічного середовища, умов якого ставили б кожного ліцеїста в певні ситуації, в яких потрібно робити вибір засобу поведінки, дій, діяльностей, що передбачаються вимогами інтелігентної поведінки.

У процесі багаторічної роботи у ліцеї при Донецькому національному університеті *відпрацьовано чимало форм виховання ліцеїстів*. Серед них клуб «Інтелігент», президентом якого є художній керівник Донецького академічного театру опери і балету, народний артист України Вадим Яко-

вич Писарев. Клуб працює за програмою: “Інтелігентні люди – інтелігентне місто. Інтелігентне місто – інтелігентна держава”.

Мета роботи клубу – показати, що будь-яка професія може стати сферою творчого самовираження, яке перебуває в прямому зв'язку з рівнем сформованості творчих якостей особистості, що мають особливе значення для становлення інтелігентності.

Беручи участь у роботі клубу “Інтелігент”, кожний ліцеїст формує досвід спілкування з представниками творчої інтелігенції, має змогу самовираження в будь-якій сфері діяльності. Цьому допомагає тематика творчих зустрічей, таких як: “Особистість у мистецтві” (зустріч з зірками світового балету), “Особистість у бізнесі”, “Особистість у науці”, “Особистість у спорті”, “Особистість у медицині”, “Особистість у музиці” і т. ін.

Важливо підкреслити, що завдання виховання інтелігентності й ліцеїсти, і їхні батьки сприймають як природне. А вся справа в тому, що до ліцею приходять навчатися старшокласники, які фактично вже обрали майбутній шлях у житті. Більшість їхніх батьків – з представників творчої, наукової, інженерно-технічної інтелігенції, що об'єктивно сприяє досягненню мети ліцею.

Розглянемо *соціальне походження ліцеїстів* (у відсотках). З сім'ї:

- робітників – 13,2;
  - селян – 4,1;
  - військовослужбовців – 0,8;
  - науковців – 7,4;
  - викладачів вищої школи – 0,8
  - працівників приватних підприємств – 9,6;
  - шкільних педагогів, педагогів ПТУ – 28,3;
  - державних службовців – 2,1;
  - інженерно-технічних працівників – 26,4.
- Освіта батьків (у відсотках):
- вища освіта – 61 (з них докторів і кандидатів наук – 21,5);
  - середня спеціальна освіта – 29,10;
  - середня освіта – 9,8;
  - неповна середня освіта – 0,1. Ці

дані, одержані в результаті обстеження 1042 сімей ліцеїстів, дають змогу побачити потенціал батьків у вихованні старшокласників.

Головним чинником виховання інтелігентності виступає особистість дорослих. Їхня творчість, поведінка, ставлення до себе і оточення – вагомий фактор впливу на ліцейську молодь. Учителі на уроці, вихователь після нього, науковий керівник, батьки, творча інтелігенція, з якою зустрічається і спілкується старшокласник, несуть у його душу свідомість, дух безкорисливості, прагнення до людських цінностей, самовіддачу. Зустрічі з інтелігентцією Донецька й України, дискусії з актуальних питань суспільного життя формують у ліцеїстів особисте ставлення до нього, спонукають до активної участі в його перебудові. У процесі спілкування з діячами науки й культури старшокласники залучаються до ідеалів українського народу, готуються до створення нових моральних та естетичних цінностей.

Вихованню інтелігентності сприяє спеціальний курс “Самовиховання інтелігентності”, який озброює ліцеїстів теоретичними знаннями, спонукає до формування якостей культурної, освіченої людини, дає змогу усвідомити своє місце в новому для себе статусі. Як, наприклад, виховна робота в профтехучилищі ставить завданням вироблення почуття причетності у вихованців до життя робітничого класу, так і ліцей ставить метою залучення своїх вихованців до такого про шарку суспільства, як інтелігенція.

Курс «Самовиховання інтелігентності» має наскрізний характер. Він знаходить відгук у навчальному процесі, у різних дисциплінах і особливо в літературі, історії, українознавстві, у розповідях викладачів про видатних діячів науки під час вивчення навчальних предметів. Курс викладають класні керівники, спеціалісти. Це – курс вільного спілкування. Його тематика дозволяє розглядати роль і місце інтелігенції в оновленні суспільства, проводити бесіди за темами:

«Сторінками становлення української інтелігенції», «Образ інтелігенції в літературі, театрі, кіно», диспути: «Сучасний інтелігент: яким йому бути?», «Етика вченого: в чому вона проявляється», «Псевдоінтелігентність: як вона виявляється», а також зустрічі з ученими, тренінги, які дають змогу кожному ліцеїсту ознайомитися з методикою самовиховання; практикується й написання домашніх творів-роздумів: «Мій ідеал у житті», «Мій талант: у чому він?», «Подвиг у науці: чи може він бути сьогодні?», «Що я маю в собі розвивати».

Для вирішення виховних завдань у ліцеї створено естетико-патріотичний центр «Відродження», у якому розроблено і впроваджено цілісну систему оволодіння учнями українською мовою, вивчення спадщини українського народу. Ця система включає відповідні заходи в навчальному процесі, позакласній роботі, в сім'ях ліцеїстів, роботу з педагогами тощо.

Так, у навчальному процесі — це такі предмети, як культура і мистецтво України, українознавство, культура української мови, години української поезії, години спілкування, складання термінологічних словників українською мовою з предметів і, безумовно, викладання всіх предметів українською мовою. При цьому враховується, що до ліцею приходять учні з російськомовних шкіл, а це потребує відповідної адаптації до мовного середовища ліцею.

Ефективність позакласної роботи забезпечується діяльністю гуртків «Материнська мова», театрах «Любисток», «Бабусина скриня», студії української поезії, виконанням наукових робіт відповідної історичної і народознавчої тематики, проведенням традиційних вечорів «Мова моя калинова», «Любов — моя володарка», «Українські вечорниці», «Українські свята», «Любіть Україну, як сонце, любіть», свята пісень, усмішок. Гуртки випускають газети «Мовний етикет», «Сторінками української історії», створюють куточок народного побуту тощо.

Ефективною формою виховання інтелігентності у ліцеїстів є години спілкування, іноді цю форму називають «класна година». І хоча особливої відмінності між ними немає, однак, враховуючи необхідність формування у ліцеїстів самостійності суджень, розвитку їхніх поглядів, уміння дискутувати, доцільна перша назва. Буває так, що години спілкування замінюються культурпоходами, розмовами про успішність, обговоренням проблем класу. Однак функції спілкування зовсім інші. Одна з них — допомога ліцеїстам глибше ознайомитися із загальнолюдськими цінностями; вироблення правильного ставлення до наук, природи; розвиток уміння правильно оцінювати події, факти, явища. Так, для того, щоб виховати громадян, з ліцеїстами проводиться обговорення таких питань:

- «Кожний день — боротьба». Чи згодні ви з цим? Яку ж боротьбу доводиться вам вести і з чим?
  - Мудра людина сказала: «Життя багате не числом днів, які прожили, а тими днями, що були значними і тому запам'яталися. Це значить, що від людини залежить, як вона проживе життя». Розкажіть про дні, які вам особливо запам'яталися...
  - Кажуть, що людина, як свічка, жива, поки горить... Що означає «горіти», як ви це розумієте?
  - «Ідеали та переконання — ось та межа, яка відрізняє громадянина від міщанина». Які ідеали і переконання виховуєте ви у собі?
  - «Кажуть, що мужність починається з уміння одержати перемогу над собою, над своєю лінню...». Які перемоги ви одержали над собою останнім часом?
  - Як ви розумієте слова: «Залишити після себе слід на Землі»?
- Ось ще завдання, які використовуються для обговорення, роздумів ліцеїстів:
- І. Павлов говорив: «Тільки пусті люди не відчувають прекрасного і високого почуття до Батьківщини». Що для вас значить Батьківщина?

- «Вищий патріотизм — пристрасне, безмежне бажання користі Батьківщині» (М. Чернишевський). Яких благ ви бажаєте Україні?
- В. Сухомлинський, звертаючись до молодого покоління, говорив: «У шістнадцять років, озирнувшись назад, ти вже повинен бачити плоди своєї праці, зробити перший підсумок свого життя». У чому перший підсумок вашого життя?
- Як ви розумієте афоризм В. Сухомлинського: «Найважчою є мужність щоденної праці»?
- Як ви розумієте слова: «Будь-яке місце прикрашай собою»?
- Чому іноді кажуть: «До дружби треба дорости»?
- Як ви розумієте фразу «Безкорислива дружба людська»?
- Як ви розумієте слова О. Блока «...тільки закохані мають право на звання Людини»?
- Розкрийте зміст висловлювання: «Любов — це поезія і сонце життя».

Інформацію про рівень сформованості інтелігентності у ліцеїстів дають їхні відповіді на такі запитання:

1. Як ви розумієте поняття «інтелігент» та «інтелігентність»?
2. На ваш погляд, яким повинен бути сучасний інтелігент?
3. Як ви вважаєте, яку людину можна назвати інтелігентом?
4. Чи знаєте ви історію розвитку науки, яку поглиблено вивчаєте в ліцеї?
5. Назвіть видатних представників своєї науки та їхні досягнення.
6. Розкажіть про історію становлення української інтелігенції.
7. Що, по-вашому, означає поняття «широкий культурний кругозір»?

Важливо прагнути, щоб процес виховання був реально комплексним, конструктивним і здійснювався не за рахунок поєднання різних напрямів виховання, що іноді в педагогічній практиці відбувається штучно, а на основі розуміння того, що особистість формується й розвивається цілісно і ґрунтуючись на цьому служить

орієнтація на науково виважені завдання. Комплексний підхід розуміється не як сума виховних заходів, а як взаємодія виховних факторів, як концентрація зусиль на головній меті ліцею. Ось чому до виховання необхідно залучати широке коло не тільки громадськості, батьків, а й творчої інтелігенції. Актори, письменники, художники сприяють розвитку естетичної культури ліцеїстів, вводять їх у світ поезії, творчої праці.

Оригінальною є реакція творчої інтелігенції на можливість роботи з ліцеїстами. Наприклад, Донецький український драматичний театр прийняв рішення про безкоштовне відвідування ліцеїстами всіх вистав, театр опери та балету проводить благодійні вечори музики тощо.

Отже, ефективність виховної діяльності значно підвищується, якщо вихователі здатні дати не тільки чисто зовнішню оцінку виховного заходу, а й визначити внутрішні «зрушення» у свідомості, почуттях, намірах, орієнтаціях ліцеїста як головного об'єкта виховного впливу. Щоб вихователю міг це зробити, він має бути озброєним відповідними соціологічними і психологічними методиками, залучати до роботи психологів. Наявність у ліцеї психологічної служби розглядається як запорука нарощування виховних зусиль.

КОЛЕКТИВНІ Й ПОЗАКЛАСНІ ФОРМИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ

Варто прагнути до того, щоб усі без винятку ліцеїсти брали участь у різних колективних справах, у роботі театрів, студій, гуртків. Як один із критеріїв ефективності виховання треба поставити завдання обов'язкової участі кожного в підготовці того або іншого заходу (загальноліцейські свята, виставки тощо). Це дає змогу ліцеїстам бути не тільки спостерігачами, а й активними учасниками ліцейського життя. Помічено, що значна частина ліцеїстів, які прийшли навчатися на перший курс ліцею (42 відсотки), прагнуть заявити про себе в

новому колективі саме через активність у позакласній роботі, приділяючи їй надмірну увагу. Учні виявляють ініціативу з підготовки і проведення різних свят, витрачаючи на це велику кількість часу, що негативно впливає на адаптацію до нових умов навчання. Вихователю важливо в цьому випадку вчити їх планувати свій час для виконання різних видів діяльності, не допускаючи переваги одного з них над іншими.

Досвід свідчить, що для запобігання цьому, а також з метою створення оптимальних умов розвитку творчої особистості і в позакласній роботі варто запровадити таку систему включення у неї ліцеїстів, яка дозволяє реалізовувати їхні різнобічні інтереси. Система передбачає здійснення колективних, групових, індивідуальних справ. На весь термін навчання для ліцею визначаються колективні справи (традиційні), які проводяться як обов'язкові, загальноліцейські свята (посвячення в ліцеїсти, День ліцею, турнір джентльменів, Новий рік, Шевченківські свята тощо). Підготовку кожного з свят здійснює один із класів, який розробляє сценарій, готує атрибутику, визначає ведучих тощо. Однак це не означає, що інші ліцеїсти виступають як слухачі, гості. Навпаки, відповідальний клас активно залучає до роботи товаришів з інших класів. Тож у підготовці та проведенні свят беруть участь до 80 відсотків учнів, що забезпечує його високу ефективність.

Групові виховні заходи мають проводитися і плануватися за професійними та іншими інтересами ліцеїстів. Пріоритет надається зустрічам із вченими, диспутам на наукові теми, обговоренню інших різноманітних питань. При підготовці цих заходів об'єднуються учні одного профілю навчання. Вихователь, допомагаючи ліцеїстам їх підготувати, перш за все орієнтується на дані діагностики особистості кожного, що дозволяє регулювати і зміст, і форму заходу, а також розподіл завдань між старшокласниками. Ефективність групових

заходів значно підвищується, якщо під час їхньої підготовки і проведення створюється атмосфера творчості, зацікавленості, виявлення ініціативи.

Індивідуальна робота перш за все спирається на програми індивідуального розвитку і саморозвитку творчої особистості і має на меті корекцію діяльності старшокласників. Вона проводиться з різних аспектів, причому її зміст змінюється навіть залежно від соціально-політичної та економічної ситуації в країні. Так, наприклад, чергові обстеження учнів за картою професійних інтересів раптово показали, що у ліцеїстів (59 відсотків) змінилися погляди на свою майбутню професію. Філологи, історики, хіміки з біологами і майбутні інженери стали висловлювати бажання стати економістами.

Позакласна робота в ліцеї, як і навчальна, має чимало специфічного, на відміну від загальноосвітньої школи. Численні проблеми вихованості учнів масових шкіл у ліцеї відсутні, але це не означає, що процес становлення патріотизму, колективізму і гуманності, розвиток естетичних почуттів і вольових якостей тут можуть здійснюватися самі по собі без умілого педагогічного впливу. Навпаки, ліцеїсти потребують ще більше уваги, ніж учні профтехучилищ, технікумів, шкіл. Психологи і психіатри свідчать про серйозне, інколи гіпертрофоване, ставлення ліцеїстів до себе, до оточення.

УЧАСТЬ БАТЬКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ ЛІЦЕЮ

Найміцнішим фактором виховання творчості ліцеїстів є сім'я. Однак, вивчивши майже 500 сімей, звернули увагу на те, що 81 відсоток батьків мало що знає про свою дитину в плані її реальних здібностей і можливостей. Процес виховання у сім'ях іде в основному спонтанно, за застарілими стереотипами, за принципом «Як нас виховували, так і ми виховуємо». У той же час фактично всі батьки бажують глибше пізнати свою дитину, сприяти вихованню її в сім'ї.

У роботі з сім'єю важливо дотримуватися таких етапів:

Перший етап — вивчення сім'ї. На цьому етапі, який починається з моменту навчання старшокласника в ліцеї, відбувається діагностування сім'ї за параметрами: морально-етична атмосфера; взаєморозуміння між батьками в поглядах на виховання дитини; традиції сім'ї; її культурний рівень; дотримання в сім'ї здорового способу життя; здатність батьків допомагати ліцеїстам у навчанні; матеріальне забезпечення сім'ї.

Ці та інші показники дають змогу педагогу-вихователю скласти портрет сім'ї, який фіксується у спеціальному журналі. Він погоджується з батьками і фактично пишеться разом з ними; доповнюється характеристикою дитини, яку складають і батьки, і вихователь.

Другий етап — розробка порад сім'ї. Даються рекомендації щодо вдосконалення виховання дитини. Поради адресуються батькам дитини, а також ліцею з боку батьків.

Третій етап — залучення батьків до психолого-педагогічного семінару. Він має нестандартну назву — «**У вашій сім'ї — геній**»; його проводять психолог і досвідчені педагоги. Ось приклад цієї програми.

I. Вікові особливості дітей юнацького віку

Тема 1. Психологічний клімат у сім'ї як умова формування особистості. Міжособистісні відносини. Психологічна сумісність. Конфлікти в сім'ї та їх подолання. Спілкування в сім'ї, його вплив на формування особистості дитини. Виникнення психопатії у дітей як наслідок конфліктів у сім'ї.

Тема 2. Соціалізація особистості в ранньому юнацькому віці, утвердження самого себе в юнацькому віці, його форми. Спрямування до автономії в поведінці, у сфері емоцій. Максималізм і конформізм. Почуття дорослості. Конфлікти з дорослими. Смісловий бар'єр. Методи виховання дітей у ранньому юнацькому віці.

Тема 3. Індивідуальні властивості

особистості. Темперамент. Характер. Здібності. Поради батькам з питань розвитку творчих властивостей особистості.

Тема 4. Любов і дружба в юнацькому віці. Потреба спілкування з ровесниками. Педагогічний такт в оцінюванні друзів своїх дітей. Відкидання авторитарних методів впливу. Як зберегти довірливість, відкритість у спілкуванні дітей з батьками. Специфіка статевого розвитку юнаків і дівчат.

II. Етапи розвитку особистості учня в ліцеї

Тема 1. Адаптація учнів до нових умов навчання і виховання в ліцеї.

Тема 2. Творче самовираження учнів у позакласній роботі.

Тема 3. Професійна орієнтація учнів і підготовка до випуску.

III. Виховання інтелігентної особистості

Тема 1. Поняття творчої особистості (деякі специфічні властивості творчої особистості).

Тема 2. Умови, необхідні для творчої діяльності особистості (фізичний розвиток, харчування, розпорядок дня, емоційна атмосфера, стиль взаємовідносин у сім'ї тощо).

Тема 3. Вихованість. Сформованість навичок етичної поведінки учнів у сім'ї, ліцеї, суспільстві.

Тема 4. Самовиховання як необхідна умова розвитку творчих здібностей і етичної вихованості.

Цей семінар проходить у рамках клубу «Сім'я». Клуб також має при собі службу «Довіра», у якій батьки одержують консультації психолого-педагогічного, медичного і психіатричного характеру.

У ліцеї відсутній мікрорайон, тому робота з сім'ями ведеться за місцем їхнього проживання в індивідуальному порядку. Однак основна увага акцентується на залученні батьків до проведення спільних заходів разом з ліцеїстами.

ВИСОКІ ЗДОБУТКИ ЛІЦЕЇСТІВ

Варто підкреслити, що життя ліцейського колективу не обмежується

ся тільки однією-двома сферами діяльності — ліцеїсти займаються в гуртках (на кожний клас виділяється 0,5 педагогічної ставки), спортивних секціях (за роки навчання в ліцеї до 30 відсотків ліцеїстів одержали спортивні розряди), клубі «Поліглот» для любителів англійської, німецької, французької та ще десяти мов, змагаються у КВК, вікторинах тощо. Учнями видається журнал «Странник», газета «Лицейские ведомости», працюють літературний клуб «ЛПК», студія української поезії, гуртки іспанської і грецької мов, «Людина і природа», «Біофізика і суспільство», Школа лідерів, клуб «Поліглот».

У цілому система виховної роботи дозволяє кожному за роки навчання в ліцеї брати участь у практичних справах того чи іншого колективу, виступати в художній самодіяльності, консультувати учнів загальноосвітніх шкіл, ходити до музеїв тощо. Все це сприяє тому, що ліцеїсти завжди відзначаються вихованістю, а ставши студентами, — повагою до викладачів, зовнішнім виглядом, доброзичливістю, прагненням зробити свій внесок у життя ВНЗу.

За тринадцять років існування ліцей закінчило 1245 учнів. Із них кожний п'ятий отримав золоту або срібну медаль. Усі випускники стали студентами університету, провідних вищих навчальних закладів України, Росії. Вони також навчаються в США, Англії, Німеччині, Ізраїлі, Швеції, Греції, Чехії тощо.

Наші випускники викладають у Донецькому національному університеті, Нью-Йоркському і Стокгольмському університетах. Уже вступивши на навчання до закладів вищої освіти, 23 випускники ліцею стали соросівськими лауреатами, 15 — переможцями та призерами студентських олімпіад, ряд з них нагороджені стипендіями Академії наук України. Цікаво, що Надія Папаяні була визнана однією із найкращих студенток США.

До успіхів слід також віднести і перемоги ліцеїстів на конкурсі «LQ-

еврика», що принесло ліцею три телевізори цієї марки, а учням — значну грошову винагороду.

У 1997 році фондом Дж. Сороса ліцей був визнаний однією з кращих шкіл України, за що й одержав грант у 10000 доларів США. Неодноразово ліцей визнавався однією із кращих педагогічних систем роботи з обдарованими школярами Донецької області.

Здібні до педагогічної праці ліцеїсти одержують свідоцтво домашнього учителя з предмета, до дослідницької роботи — лаборанта-дослідника, а кращі користувачі комп'ютерів — оператора персональної ЕОМ.

У ліцеї функціонує ліцейське наукове товариство, яке очолює проректор з наукової роботи університету. Юні дослідники відомі в Донецькій області та Україні.

Успіхи ліцеїстів стали можливими завдяки висококваліфікованому викладацькому складу. *З ліцеїстами працюють 117 викладачів, серед яких — 81 з університету.* Викладачі вузу читають основні курси, спецкурси, керують науково-дослідними роботами учнів і гуртками. Ліцеїстам передають знання *7 докторів, 41 кандидат наук, 23 вчителі-методисти.* За підготовку юної зміни майбутніх науковців трьома викладачам було присвоєно почесне звання “Заслужений учитель України” і “Заслужений працівник народної освіти України”.

В останні роки ліцей взяв активний курс на формування культури здоров'я ліцеїстів. У ліцеї навчалися гросмейстери, майстри спорту, чемпіони України, а сьогодні - чемпіон світу та переможець Кубка світу із більярду. Уроки фізкультури проводяться з урахуванням інтенсивного характеру розумової діяльності учнів. Для ліцеїстів працює футбольний клуб, вони відвідують численні секції університету. Тільки у минулому році *кожний другий випускник здобув спортивний розряд*, а команда ліцею у загальному заліку університету в спартакіаді зайняла сьоме місце серед тринадцяти команд.

**Інноваційна
школа**

ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧ- НИЙ КОМПЛЕКС “ФІЗИКА - 7”

**Олександр
БУГАЙОВ**

Завідувач лабораторією математичної і фізичної освіти Інституту педагогіки АПН України, доктор педагогічних наук, професор Інформаційні комп'ютерні технології у навчанні фізики.

Пропонований Вам програмно-методичний комплекс (ПМК) “Фізика - 7” є кроком уперед від традиційної методики навчання до застосування елементів інформаційних комп'ютерних технологій у навчанні фізики учнів 7 класів загальноосвітньої школи. Посібник написано у відповідності до діючої програми курсу фізики з урахуванням кращих досягнень традиційної методики і новітніх інформаційних технологій навчання.

В такому розумінні посібник можна назвати підручником - електронним підручником, як іноді називають такого роду видання.

1. Його зміст представлений у текстовому (звуковому) та відеорядах, які між собою тісно пов'язані і відповідають програмі курсу. Термін “електронний підручник” видається не дуже вдалим, бо він відбиває тільки спосіб зберігання та подання навчального матеріалу. Більш суттєвим для означення підручника є спосіб роботи з ним. Цим суттєвим є комп'ютерне моделювання фізичних явищ і процесів. Комп'ютерному моделюванню більш точно відповідає дидактичне поняття “педагогічний про-

грамний засіб” (ППЗ) - як одиничний програмний засіб реалізації окремих дидактичних завдань. Програмно-методичний комплекс (ПМК) - це збірник ППЗ для всього курсу фізики в даному класі, розрахований на підтримку різних видів навчальної роботи - індивідуальну, групову, індивідуально-групову.

Тому наш електронний посібник одержав назву “Програмно-методичний комплекс “Фізика - 7”. Він є своєрідним тематичним (з точки зору побудови) збірником ППЗ, структурованих у відповідності з вимогами навчально-виховного процесу фізики на групи: засоби статичної і динамічної наочності, довідкові матеріали, засоби тестування знань, засоби формування умінь розв'язувати розрахункові задачі, засоби формування експериментальних знань і умінь.

2. У відповідності до програми посібник містить п'ять розділів - блоків навчального матеріалу, а саме:

- Розділ 1 . Фізика - наука про природу.
- Розділ 2. Початкові відомості про будову речовини.
- Розділ 3 . Рух і взаємодія тіл.
- Розділ 4. Тиск твердих тіл, рідин і газів.
- Розділ 5. Робота і потужність. Енергія.

Матеріал розділів структурований на модулі - параграфи. Ці модулі складають "меню", яке дає змогу орієнтуватись у різних навчальних ситуаціях та при довільному конструюванні змісту уроків (про яке - нижче).

Там, де це визначається логікою навчання та вимогами програми, передбачені модулі: "Запитання і завдання для самоперевірки" та "Розв'язування задач".

3. В чому особливості навчального процесу із застосуванням ППЗ (педагогічних програмних засобів)? У процесі реалізації ППЗ на них перекладається та чи інша частина функцій викладача: подача навчальної інформації з комп'ютерним моделюванням, навчальних завдань, контроль знань та умінь. Спілкування учнів з комп'ютером відбувається шляхом діалогу, зміст якого закладено у ППЗ. Контроль за пізнавальною діяльністю в цілому покладається на навчальну програму (ППЗ).

4. Комп'ютерні моделі, втілені в ППЗ, легко вписуються в урок і дозволяють організувати нові нетрадиційні види навчальної діяльності учнів. Коротко вкажемо на використання комп'ютерних моделей на основних типах уроків фізики.

5. ПМК "Фізика-7" дозволяє проводити уроки з використанням мультимедійного проектора, демонстраційного телевізора в кабінеті фізики або в навчальному комп'ютерному класі.

Складовою частиною ПМК "Фізика-7" є "Конструктор уроків".

Конструктор уроків дозволяє вчителю підготувати

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ МОДЕЛЕЙ НА ОСНОВНИХ ТИПАХ УРОКІВ ФІЗИКИ

1. Урок вивчення нового навчального матеріалу.

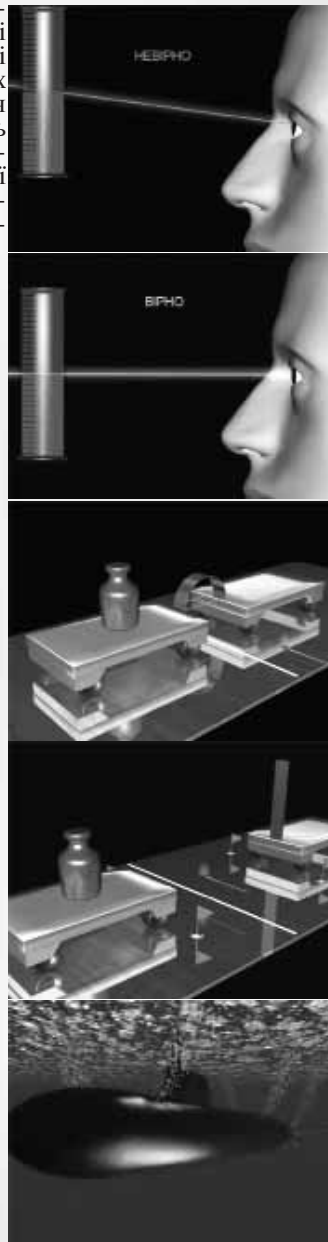
Тут учитель використовує комп'ютерні моделі фізичних явищ і процесів. Комп'ютерні моделі, які приведені до опису майже всіх явищ, що вивчаються у 7 класі, дозволяють одержати наочні динамічні ілюстрації фізичних експериментів і явищ, відтворювати їх "тонкі" деталі, які часто "висковзують" з поля зору при спостереженні реальних явищ та експериментів.

Комп'ютерні моделі дають можливість візуалізації не реального, а віртуального зображення, спрощеної і тому більш зрозумілої моделі явища, його математичного опису. Це дає можливість поетапно включати у розгляд додаткові фактори, які поступово ускладнюють модель та наближують її до реального фізичного явища.

Крім того, при вивченні відповідного матеріалу подаються історичні відомості про видатних вчених (окрема бібліотека - довідник) - Арістотеля, Паскаля, Торічеллі, Галілея, Ньютона та ін.

2. Урок розв'язування задач з наступною комп'ютерною перевіркою.

Кожний модуль "Розв'язування задач" починається із зразка розв'язку

(Закінчення на с.148)

певної типової задачі. Після цього програма пропонує учням самостійно розв'язувати задачі. Задачі розміщені в порядку зростання їх рівня складності - початковий, середній і достатній рівні. Після закінчення розв'язування учень вводить у програму відповідь і одержує оцінку: вірно, невірно. У випадку неправильного результату програма дозволяє виконати ще дві спроби, щоб дати можливість учневі ліквідувати можливі випадкові помилки у процесі розв'язування задачі. Після цього видається правильний варіант розв'язку задачі, й учень може самостійно порівняти свій розв'язок з пропонованим. Багатьом задачам надано експериментальний характер (приклад: за двома показами спідометра і часом їх знімання визначити середню швидкість і т. п.).

Сюди (до задач) певним чином відносяться модулі "Запитання і завдання для самоперевірки". Ці запитання і завдання виконані у вигляді тестів з вибірковою відповіддю.

При розв'язуванні розрахункових задач учень може викликати калькулятор і довідкові таблиці (зокрема, густини).

3. Урок - комп'ютерна лабораторна робота.

У посібнику розроблено 8 віртуальних лабораторних робіт за тематикою, передбаченою програмою. Віртуальні лабораторні роботи виконуються учнями у комп'ютерній класі у випадку відсутності в достатній кількості приладів для їх проведення. В інших випадках вони використовуються для підготовки учнів до виконання лабораторних робіт. Роботи виконуються маніпуляторами згідно з типовими інструкціями і таблицями даних. Для запису й аналізу даних корисно роздавати учням бланки лабораторних робіт (таблиці). Для виконання обчислень учень може викликати калькулятор. Для лабораторних робіт передбачено контроль даних і оцінку виконання.

Лабораторна робота по дослідженню сили пружності (закон Гука) виконується разом з побудовою графіка залежності видовження пружини від навантаження.

на моніторі комп'ютера спеціально відібрані ним ілюстрації, моделі, задачі та їх розв'язки з наявних у програмному комплексі. Це даватиме можливість учителю збагачувати арсенал педагогічних засобів, виявляти власну творчість. Конструктор уроків включає конструктор тестів, який дозволяє доповнювати, видозмінювати тести і тестові завдання в процесі оперативного контролю.

6. Іноді можна чути питання "А чи потрібен взагалі комп'ютер на уроках фізики?" Більшість сходиться на тому, що комп'ютер незамінний в індивідуалізації навчання, організації особистісно-орієнтованої методики навчання. А чи не витісняють комп'ютерні імітації реальний фізичний експеримент з навчального процесу? У яких випадках виправдане використання комп'ютерних програм на уроках фізики?

Комп'ютерне моделювання не виключає, а передбачає реальний фізичний експеримент. Поряд з цим, комп'ютерне моделювання дозволяє одержувати наочні динамічні імітації фізичних експериментів і явищ, відтворювати їх "тонкі" деталі. **При використанні моделей комп'ютер представляє унікальну, недосяжну в реальному фізичному експерименті можливість візуалізації фізичних процесів**, що відбуваються як в мікро-, так і в макросвіті. Комп'ютерне моделювання дозволяє варіювати часовий масштаб подій, а також моделювати ситуації, яких не можна реалізувати у фізичному експерименті.

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Інноваційна
школа

Проблема організації дослідної роботи учнів у сфері навчальної діяльності була актуальною в усі часи. Сьогодні ставить нові завдання перед наукою і практикою, стимулюючи розвиток нових навчальних педагогічних технологій, оригінальних педагогічних ідей, форм і методів навчання та виховання. Упродовж останніх років значно зростає інтерес до пошукової пізнавальної діяльності саме в педагогічній психології та практичній педагогіці. На теренах СНД дослідженням навчальної діяльності опікуються А.М. Алексюк, В.І. Андреев, М.В. Кларін, І.Я. Лернер, В.Г. Разумовський, І.С. Якиманська.

Учителі, методисти, дидакти також шукають можливості застосування результатів наукових досліджень у навчанні, вивчаючи й аналізуючи різноманітні аспекти використання дослідницького методу в пізнавальній діяльності учнів.

Сучасна школа, як підкреслює М.В. Кларін, покликана не просто давати знання, а й організувати навчання, здатне підготувати учнів до перетворення знань в інструмент творчого освоєння світу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування дослідницької навчальної діяль-

ності школярів та практичне виявлення засад її впровадження у школі.

Висновки науковців, шкільна практика дають підстави стверджувати, що існує суперечність між життєвою потребою у дослідницькій діяльності та наявними можливостями формування дослідницьких умінь та навичок учнів.

Одним із шляхів удосконалення навчально-виховного процесу в сучасних закладах освіти є розвиток творчих можливостей учнів та вчителя.

Особливістю дослідницької діяльності учня є суб'єктивне відкриття ним нових знань на основі індивідуальної актуалізації попередньо засвоєних ним же знань і умінь, введення їх до особистісного пізнавального простору. Звідси постає необхідність в удосконаленні навчального процесу.

Під організацією дослідної роботи розуміється забезпечення освітньої підготовки учнів в умовах систематизованих навчальних досліджень, які здійснюють комплексний вплив на виховання школярів і цілеспрямоване формування їхніх особистісних якостей.

Як свідчить досвід педагогів, схильність учнів до

Галина ЮЗБАШЕВА

Завідувач кафедри природничо-математичних дисциплін Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів м. Херсона, кандидат педагогічних наук

Директор школи, ліцею, гімназії № 5-6/2003

дослідницької діяльності значною мірою індивідуальна. Вона виявляється у своєрідності розвитку їхніх пізнавальних інтересів, аналітичних здібностей, змісту й обсягу знань, спостережли-

вості, пам'яті, уваги, гнучкості мислення, багатства уявлень, працьовитості, волі, спроможності до зосередженої й відповідальної праці. Особистісно орієнтований характер виявляється в оптимальному впливі дослідницької діяльності школярів на формування попередньо названих особистісних якостей.

Застосування дослідницького підходу в навчанні спрямоване на формування в школярів досвіду самостійного пошуку нових знань і використання їх в умовах творчості, на формування нових пізнавальних цінностей учнів і збагачення їх пізнавальної ціннісної орієнтації. Тому навчання значною мірою стає таким, що ініціюється учнями, які засвоюють новий досвід дослідницької діяльності.

Учні й передові вчителі на практиці мають справу з різноманітними рівнями організації дослідницького навчання, серед яких найчастіше є низький, середній і високий. Перший з них характеризується тим, що вчитель сам ставить проблему й обирає методи її розв'язання. На середньому рівні ініціатива викладача виявляється на етапі постановки проблеми, тоді як методи розв'язання її учні шукають самостійно. Високий рівень дослідницької діяльності відзначається самостійністю учнів і на етапі постановки проблеми, і в процесі пошуку методів розв'язання.

Організуючи дослідницьку роботу учнів, учитель мусить орієнтуватися на визначення змісту і рівня сфор-

УРОК-ДОСЛІДЖЕННЯ В 9 КЛАСІ

Тема. Хімічні властивості простих речовин – металів.

Мета: сформувати в учнів уявлення про хімічні властивості металів, використовуючи знання про окисно-відновні процеси і електрохімічний ряд напруг; навчити складати рівняння реакції, що характеризують властивості металів, пояснювати сутність процесів окиснення, відновлення, формувати вміння використовувати електрохімічний ряд напруг для прогнозування і пояснення хімічних властивостей металів та їхніх сполук.

Обладнання: таблиця “Електрохімічний ряд напруг металів”, розбавлена і концентрована сульфатна кислота, концентровані нітратна і хлоридна кислоти, магній, цинк, залізо, мідь, купрум (II) сульфат, ферум (II) сульфат.

Хід уроку:

Актуалізація опорних знань

- Де в періодичній системі розміщено елементи – метали?
- Як будова атомів не впливає на характер хімічних властивостей сполук елементів?

Мотивація навчальної діяльності

- Постановка проблемного завдання: дослідити хімічні властивості простих речовин – металів, встановити, що відбувається з металами під час хімічних реакцій (окисно-відновні процеси).
- Прогнозування властивостей металів: на основі вивчених властивостей основних класів неорганічних сполук учні пояснюють випадки, коли метали брали участь у реакціях, і пропонують план проведення експериментів, щоб підтвердити властивості металів. План можна зобразити у вигляді схеми на дошці.

Вивчення нового матеріалу

Перевірка гіпотези.

Учні виконують лабораторну роботу.

Дослід 1. У три пробірки покласти ошурки магнію, заліза, міді. Долити в кожную пробірку хлоридної або розбавленої сульфатної кислоти. Описати спостереження хімічних процесів, які відбулися, скласти електронно-йонні рівняння реакцій, вказати перехід електронів.

мованості дослідницьких умінь і навичок учнів. При цьому необхідно враховувати міжпредметні зв'язки навчальних дисциплін, послідовність засвоєння навчальної програми, формування дослідницьких орієнтирів, умінь і навичок. Важливим є визначення ролі і значення дослідницької діяльності учнів в освоєнні конкретного навчального предмета.

Наведемо варіанти функціонування дослідницької діяльності з досвіду спеціаліста вищої категорії, учителя хімії Новотроїцької гімназії Херсонської області, В.Ф. Логунової (Див. вріз на с. 150).

Аналіз навчальної діяльності показав, що для використання дослідницького методу вчителю слід спланувати етапи діяльності. На етапі планування, тісно узгодивши зміст навчального предмета і мету його вивчення за навчальними роками, доцільно розробити комплекс дослідницьких завдань. Першим кроком для використання цього методу є виявлення та постановка проблеми. Далі, з'ясувавши незрозумілі питання, формуємо гіпотезу. Наступні кроки – планування і розробка навчальних дій, збирання даних (накопичення фактів, спостережень, доказів), аналіз і синтез зібраних даних, зіставлення даних, виступи з підготовленими повідомленнями, переосмислення результатів під час відповідей на запитання, перевірка гіпотези (наукове припущення, висунуте для пояснення яких-небудь явищ), побудова нових повідомлень, побудова висновків і узагальнень.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновки, що дослідництво є перспективним видом діяльності, який заохочує школярів до творчої пізнавальної роботи. Ефективність цієї форми полягає в тому, що

Досвід 2. а) В одну пробірку налити 1-2 мл розчину плюмбум (II) нітрату і занурити в нього гранули цинку. У другу пробірку налити 1-2 мл цинк сульфату і помістити в нього свинцеву пластинку. Описати спостереження, скласти рівняння, зробити висновки про активність металів.

б) В одну пробірку налити 1-2 мл купрум (II) хлориду і покласти в пробірку свинцеву пластинку. У другу пробірку налити 1-2 мл розчину плюмбум (II) нітрату й опустити мідну пластинку. Зробити висновки про активність металів. Написати рівняння реакції.

Окрім виконання лабораторної діяльності, всім окремим малим групам учнів ставляться індивідуальні завдання.

Група 1. У дві пробірки з цинком долийте в одну концентровану, а в другу – розбавлену сульфатну кислоту. Потім це саме зробіть з міддю. Порівняйте результати спостереження. Дослідіть гази, які виділяються. Складіть рівняння реакції, що відбувається. Вкажіть окисник та відновник у цих реакціях.

Група 2. а) Наповніть кристалізатор на ? дистильованою водою, долийте 5-6 крапель фенолфталеїну і поставте на підйомний столик. Пінцетом відстаньте шматочок натрію з банки з газом, ретельно промокніть його фільтровим папером і покладіть у кристалізатор з водою. Після проведення досліду на основі спостережень зробіть висновки про взаємодію активних металів з водою, складіть рівняння реакції.

Створення теорії

Робимо підсумки фронтальної лабораторної роботи. Учні висловлюють думки щодо взаємодії металів з хлоридною і розбавленою сульфатною кислотами, різними солями.

Малі групи учнів, які виконали індивідуальні завдання, звітують про результати проведених дослідів.

Демонструється дослід: взаємодія металів з водою.

Під час обговорення рівнянь реакцій особливу увагу звертаємо на перебіг окисно-відновних процесів, окисники та відновники.

Підбиваємо підсумки уроку. Розглядаємо диференційоване домашнє завдання.

Дослідницька діяльність докорінно змінює ставлення школярів до навчання

учень самоорганізовується на пошукову самостійну роботу для досягнення поставленої дидактичної мети.

Цілеспрямоване формування дослідницької діяльності учнів потребує від учителя певної сукупності послідовно здійснюваних організаційних дій, а саме:

1. Опрацювання змісту програмного матеріалу з навчальної теми, вивчення яких за допомогою дослідницької діяльності має найбільшу пізнавальну й освітню цінність.

2. Ознайомлення з дослідницькою практикою у відповідній науковій галузі, виявлення відповідних дослідницьких методів, розробка системи завдань, що потребують застосування досліджень для розв'язання відповідних проблем.

3. Розробка питань і алгоритмів, що стимулюють учнів до участі в навчальних дослідженнях.

4. Створення положення про інструментарій (сукупність знарядь, механізмів, приладів, пристосувань,

пристроїв, які застосовуються для різноманітних дослідницьких операцій і вимірів) досліджень з конкретного предмета, навчальної теми, добору відповідної рекомендованої літератури.

Цілком зрозуміло, що, організовуючи навчальну дослідницьку діяльність учнів, учитель у першу чергу повинен сам володіти досвідом творчої діяльності, спрямовувати школярів на осмислення проблеми, залучати їх до самостійних досліджень, створюючи практичні можливості ознайомлення з логікою і прийомами використання дослідницького методу в пізнавальній діяльності.

Реалізація дослідницького методу навчання потребує здійснення постійного контролю. Оперативний зворотний зв'язок варто організовувати так, щоб він охопив увесь процес навчання школярів.

Порівнюючи результати традиційного навчання з навчанням, де використовується дослідницька робота, ми зробили висновок, що дослідницька діяльність докорінно змінює ставлення школярів до навчання. Щонайперше, збільшується інтерес до самостійної пошукової роботи, формується логічне мислення, виникає потреба в обміні знахідками, відкриттями, які, зрозуміло, мають суб'єктивну новизну, але такі важливі для формування дослідницьких умінь школярів та роблять навчальний процес цікавим і доступним. Учні заохочуються до участі у предметних олімпіадах, наукових конференціях, у підготовці наукових публікацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В.И. Определение границ применения исследовательского метода учения на основе оценок уровней сформированности исследовательских умений и способностей учащихся. – В кн.: Воспитание познавательной активности и самостоятельности школьников. – Казань, 1975. – 314с.
2. Бондар Л. Роль хімічного експерименту у формуванні дослідницького стилю мислення // Біологія. Хімія. – 2002. - № 3.
3. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе (Анализ зарубежного опыта). – М.: Знание, 1989. – 89с.
4. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: Навчальний посібник. – К.: ІЗІН, 1996. – 236с.
5. Січко С. Науково-дослідна робота у школах нового типу: організація, методика, результат // Бібліотечка "Першого вересня". - К., 2000.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

*Інноваційна
школа*

Сучасний суспільний розвиток позначений посиленням гуманістичних тенденцій, чим пояснюється увага до процесів проектування і управління соціальними системами. Традиційно ключовим питанням залишається розробка і вдосконалення механізму їх функціонування в найбільш типових умовах, оскільки невизначені ситуації передбачити дуже складно. У такий спосіб закладається ефективність системи лише на певний проміжок часу, реформи ж виступають поширеним способом революційних перетворень, які ведуть до заміни однієї системи іншою, життєво спроможною в нових умовах. Реформи зміцнюють директивний спосіб розв'язання проблеми невідповідності можливостей системи вимогам і потребам нового часу і залишаються поширеним засобом розвитку соціуму.

Освітня система є красномовним прикладом директивно-реформаторського шляху розвитку соціальних організованих систем. Кожна чергова реформа оновлює освітню систему адекватно до змін у суспільстві і спрямовується в першу чергу на розв'язання ключових проблем, що

започатковувалися з часів попередньої реформи. Частіше це призводить до нашарування одних реформ на інші, що пояснюється низькою здатністю освітньої системи до саморозвитку, недостатнім інноваційним потенціалом. У ситуації, коли радикальні зміни соціально-економічного устрою суспільства неминуче призведуть до зміни вимог в освіті, загальна ефективність соціальної системи не лише на ближчий час, а й на віддалену перспективу перебуває в прямій залежності від механізму розвитку системи поряд з механізмом її функціонування.

Така закономірність стає ключовою в умовах, коли широкого розповсюдження набрали такі поняття, як сталий розвиток і глобалізація. З точки зору кібернетики, синергетики та інших нових наук, які досліджують загальні закономірності динаміки різномірних системних утворень, базовим виступає поняття "зміни соціальних організованих систем". Процес динаміки педагогічної системи являє собою сукупність процесів змін усіх її елементів і

**Олена
ОСТАПЧУК**

Доцент кафедри педагогіки і психології Криворізького державного педагогічного університету, кандидат педагогічних наук

Директор школи, ліцею, гімназії № 5-6 2003

зв'язків залежно від динаміки навколишнього середовища. Однак реформами, авторитарно-директивним способом їх запровадження забезпечити сталий розвиток соціальної сфери неможливо. Реформи мають дискретний характер, віддалені в часі і відбуваються, як правило, тоді, коли проблеми вже максимально загострилися. Тому в абсолютному вимірі реформи ніколи не можуть бути вчасними, оскільки завжди витримується час, поки суперечності не починають руйнувати систему зсередини. Стосовно соціальних систем — це особливо небезпечно, оскільки наслідком такого “гальмівного етапу” стає людина. Соціум — це надзвичайно рухлива матерія, тому й організація такої матерії має бути гнучкою й сприйнятливою до внутрішніх і зовнішніх змін. Об'єктивна зумовленість таких змін витікає із самої сутності соціальних систем, ядром, важливим компонентом якої є людина, що і відрізняє її від інших цілісних систем. Разом з цим, заміна однієї системи іншою (чи зміни станів тієї самої системи) призводить у результаті до підпорядкування суб'єктів системи новим вимогам суспільства. Тому ситуація, коли особистісний потенціал системи перебуває в залежності від технологічного, залишається незмінною від реформи до реформи.

Механізми інноваційного розвитку мають суттєві відмінності порівняно з революційним. І хоча теорія інноваційних процесів лише формується, єдина термінологія питання не склалася, але зміст ситуацій, що обговорюються в літературі, переважно прозорий. Так, категорія “інноваційний розвиток” вже достатньо широко висвітлюється у вітчизняній та зарубіжній літературі і розуміється як оновлення всіх чи певних складових системи, у результаті чого відбувається перехід системи із стану консервативного у відкритий. У широкому розумінні “інноваційний роз-

виток” — це синонім успішного розвитку певної сфери діяльності на базі різноманітних нововведень. У соціальній сфері під інноваційним розвитком розуміється процес постійного оновлення системи прогресивними технологіями і засобами для забезпечення особистісного розвитку людини і колективної свідомості, що є головною метою і важливим результатом інноваційних зрушень. Тому можна говорити про єдність і взаємозумовленість процесів гуманізації та інноваційного розвитку.

Разом з цим, інтенсивно посилюється тенденція до технологізації педагогічних процесів шляхом впровадження новітніх технологій, методик, сучасних інформаційних засобів навчання, які в цілісному своєму поєднанні закладають основу інноваційного розвитку освітньої галузі. Інноваційне оновлення педагогічних систем має забезпечити зростання особистісного потенціалу як важливої передумови ефективного функціонування будь-яких соціальних систем. В освітній практиці означилися такі основні методи посилення суб'єктності педагогічних процесів:

- **“збагачення” функціонального змісту** діяльності головних суб'єктів педагогічного процесу (учня і учителя) за рахунок розширення якості та складу виконуваних операцій і функцій, заміни одних операцій іншими (наприклад, розширення функції контролю до моніторингової функції в умовах 12-бальної системи оцінювання);
- **зміна організації** діяльності: режиму, інтенсивності, умов діяльності (наприклад, введення так званого “вільного розкладу”, коли учню дозволяється “самостійно”, “вільно” визначати інтенсивність і режим роботи при обов'язковому виконанні всього необхідного обсягу завдань за певний проміжок часу);

- **участь в управлінській** (“законотворчій”) діяльності, делегування повноважень і відповідальності, створення умов для колегіального прийняття рішень;
- **зміна умов і засобів** навчальної праці за рахунок оснащення комп’ютерною і оргтехнікою;
- **зміна форм організації** педагогічного процесу: зменшення ваги фронтальних форм діяльності, надання пріоритетності груповій, кооперативній, колективній формам, що об’єктивно сприяє самовираженню, саморозвиткові учасників педагогічного процесу, призводить до групової соціальної відповідальності за результати діяльності і, відповідно, до появи синергетичного ефекту;
- **зміни соціально-психологічного клімату** на основі психотехнічних прийомів, коли знижується психологічна напруга всіх учасників освітнього процесу.

Інноваційний розвиток освітньої системи шляхом технологізації всіх складових педагогічної діяльності — це процес, сповнений гострих суперечностей. Зрушення, які відбуваються в освітній сфері, більше нагадують пошуки компромісу між реформаторським способом розвитку освітньої галузі та інноваційними тенденціями цивілізаційного руху. Сучасна модернізація — це ланцюг широкомасштабних новацій, запроваджуваних в освітній сфері, але не будь-який процес впровадження можна ототожнювати зі сталим інноваційним розвитком. Усе залежить від механізму оновлення (в широкому розумінні - розвитку) системи.

У педагогічному середовищі активно дискутують про неготовність учителів включатися в інноваційні процеси. І для цього є певні підстави. Так, прагнення учителя забезпечити максимальну відповідність навчально-виховного процесу вимогам

освітньої системи призводить до того, що учень використовується як засіб діяльності на рівні з іншими вимогами, передбаченими новітньою педагогічною технологією. Тоді розвиток учасників педагогічного процесу відбувається переважно як “тунельний розвиток”, що об’єктивно обмежений предметно-професійними вимогами технології чи методики. Зрозуміло, що педагогічна технологія як цілісна система опосередковано зумовлює проєктований, тобто цілеспрямований розвиток учасників. При цьому соціальне виховання будується, як правило, не на розумінні сутності явищ, а на прийнятті різного роду догм на віру, частіше беззаперечно. Таким чином, “особистісний розвиток” і передусім “світоглядний розвиток” дитини на практиці зводиться до формування системи стереотипів життєдіяльності на основі соціальних міфів та ідеологічних установок у межах громадської свідомості.

Такий стан речей пов’язаний з тим, що доволі часто педагогічна технологія практиками сприймається з механістичних позицій, коли соціальні системи зводяться до формалізованих, “мертвих систем”, де всі їхні елементи жорстко взаємообумовлені технологічними параметрами і функціонально налаштовані на взаємодію один з одним. Разом з цим, учень і педагог такої здібності не мають, і їхня адаптація відбувається індивідуально за рахунок особистісного ресурсу. На разі така ситуація є достатньо поширеною, що дає підстави вважати визначальним напрямком інноваційного розвитку освітньої сфери технологічний, а головною характеристикою — технократичний підхід до розуміння педагогічних явищ, їхньої сутності і наслідків.

Технократичний підхід обмежує особистісний потенціал педагогічних процесів, оскільки його “суттєвими ознаками є примат засобів над ме-

тою, мети над розумом і загальнолюдськими інтересами, розуму над буттям і реальностями сучасного світу, техніки (зокрема й психотехніки) над людиною і її цінностями” (4, С.90). Суттєва ознака технократичної освітньої системи - специфічний погляд на дитину як на програмований компонент, об'єкт докладання педагогічних зусиль, а не суб'єкт навчання зі своїм внутрішнім “Я”, свободою вибору і самодіяльністю, саморозвитком і самооцінкою. Аналогічна роль об'єкта навчання відводиться й учителю (викладачу), а його діяльність обмежується передачею суми знань та соціально-культурного досвіду.

Сходження педагогічної свідомості на рейки технократичного підходу було об'єктивно зумовленим суспільним життям. Варто брати до уваги той факт, що основи функціонуючих педагогічних систем були закладені в період жорсткої регламентації діяльності, коли утверджувався їх авторитарно-нормативний характер і, як наслідок, значно зростає консервативний потенціал. Зразки управлінської діяльності, сформовані до початку соціально-економічних перетворень у державі, багато в чому продовжують панувати і сьогодні. Тому, коли говоримо про неготовність учительства до впровадження інновацій, варто передусім виходити з неготовності всієї освітньої системи до інноваційного оновлення. Не претендуючи на повноту, виокремимо три основні ознаки такої неготовності.

По-перше, “неспрацьовування” в умовах інноваційного розвитку централізованого механізму інтеграції науки і практики. Директивний спосіб впровадження результатів наукових досліджень не закладає механізмів саморозвитку освітньої системи, оскільки основною формою оновлення виступають реформи, які віддалені у часі та ініціюються на верхніх щаб-

лях управління. Це неминуче призводить до нехтування мотиваційного потенціалу та уніфікації місцевих можливостей і потреб, оскільки будь-яка реформа стає можливою при повному дотриманні всіма учасниками педагогічного процесу всіх вимог, зумовлених пропонованими нововведеннями. З іншого боку, інноваційний розвиток вимагає розбудови такого механізму інтеграції науково-освітнього потенціалу, який би уможливував постійне поповнення освітнього середовища новими педагогічними ідеями, технологіями, методиками і забезпечував право вибору напрямків творчого пошуку всім учасникам педагогічної дії.

По-друге, неготовність керівної системи до управління креативними процесами в освіті, якими культивується альтернативність і розмаїтість педагогічних підходів в освітньому середовищі. Вертикальна координація дозволяє ефективно діяти лише в стабільних умовах при розв'язанні типових завдань забезпечення функціонування. Проте теорія управління обґрунтовує той факт, що для ефективної реалізації системних перетворень варто створювати гнучкі структури управління, які дозволяють досягти консенсусу між централізацією і децентралізацією.

По-третє, невідповідність креативного потенціалу управлінської системи креативному розвитку підсистем, які їй підпорядковані. Згідно з законами кібернетики, система управління має бути не менш розмаїтою, складною, ніж підсистеми, якими вона керує. Сучасний стан освіти красномовно свідчить про зворотне: педагогічні системи на рівні вчителя, педагогічного колективу, навчального закладу виявилися інноваційно спроможнішими порівняно з управлінськими структурами різних рівнів. Найбільш перспективні і, разом з цим, життєдайні методичні системи навчання і виховання протягом ос-

таннього десятиріччя були народжені саме в учительському середовищі і запроваджувалися за особистою ініціативою педагогів-практиків.

Для того, щоб позбутися технократичної зорієнтованості інноваційних процесів в освіті, забезпечити сталий інноваційний розвиток освітньої галузі, варто чітко відповісти на питання: яким чином консервативні, жорстко регламентовані ззовні системи можна перевести в режим інноваційного функціонування, надати інноваційного характеру педагогічним процесам? Адже обрана стратегія міститися не в руйнуванні, а в розвитку, якісних змінах чинних педагогічних систем, в тому, щоб "...зберегти в освіті все те добре, що маємо, і, разом з тим, досягти якісно нового її стану" (2, С.1-2).

Для продуктивного розв'язання означеного кола проблем варто передусім звернутися до теоретичних засад, законів і закономірностей розвитку соціальних організованих систем. Теоретичні засади управління соціальними системами розроблено відомими вченими в цій галузі, до яких належать В.Г. Афанасьєв, А.І. Берг, Д.М. Гвішіані, М.В. Мілос, А. Файоль та ін. Вони визначили функції управління соціальними системами, розкрили їхню специфіку та об'єктивний взаємозв'язок і взаємозумовленість. У цьому контексті особливу увагу привертають системно-синергетичні ідеї, пов'язані з нестійкістю, невизначеністю, хаотичністю, їх висвітлено в працях таких науковців, як О.Н. Князева, С.П. Курдюмов, А.А. Митькін, А.П. Назаретян, А.І. Прігожин, І.А. Прігожин, Г. Хакен, І.С. Добронравова. Ідеї цих учених міцно увійшли в педагогічні дослідження. Системно-синергетичний підхід до розуміння педагогічної реальності використовували у своїх дослідженнях В.Ю. Крилов, В.С. Лутай, Л.І. Новікова, В.І. Редюхін, В. Розін, С.С. Шевельова. Проб-

леми освітніх інноваційних процесів, правового забезпечення інноваційної освітньої діяльності, теоретичних основ педагогічного менеджменту досліджуються в роботах В.І. Маслова, І.П. Підласого, В.П. Симонова, М.М. Поташника, Л.І. Даниленко, А.А. Орлова та ін.

Системність розгляду проблеми інноваційної організації педагогічної діяльності автоматично передбачає виділення педагогічних систем із соціального середовища і визначення їх природної сутності в умовах нового підходу, що відстоює багатовимірність і багатоваріантність історичного розвитку, його альтернативність, з одного боку, і незворотність еволюційного руху – з іншого. Педагогічна система – це організована соціальна система, яка за своєю суттю є об'єктом природно-штучного характеру. Штучна складова уособлює всі технологічні і матеріальні елементи педагогічної системи, які можуть бути формально описані і функціонально розміщені в структурі системи, а природна ("людська") складова зумовлена поняттям особистісного розвитку людини і загальним рівнем культурного розвитку суспільства.

Зміни окремих складових педагогічної системи мають неоднозначний вплив на інтегральні показники її розвитку. *Штучні зміни* пов'язані з організаційними умовами функціонування педагогічних систем і розраховані, як правило, на тривалий час: від наукової ідеї, концепції, теорії – до проекту педагогічної технології (методики) та її практичного впровадження в навчально-виховний процес. У зв'язку з цим перехід до іншого покоління педагогічних технологій і методик - тривалий процес. Приматом штучної складової є "технологія" як технологічна основа педагогічної діяльності.

Штучні зміни узгоджуються з основними принципами організованої життєдіяльності педагогічних систем:

доцільності, процесності, системності, керованості. “Доцільність” чи цільовизначеність функціонування педагогічної системи зумовлена природою людини, усвідомленістю її життя і визначається через критерій соціальної ефективності. Проектується передусім “кінцевий”, бажаний, майбутній стан організаційної діяльності. Отримання кінцевого результату як досягнення мети педагогічної діяльності може бути забезпечене лише в процесі. Особливості реалізації принципу процесності містяться в тому, що тут на природні еволюційні процеси змін всіх учасників навчально-виховного процесу (передусім учнів і вчителів) накладаються штучні умови, спричинені організованою діяльністю людини на основі принципу “керованості”. При цьому штучні зміни системи здійснюються із дотриманням принципу *адаптивності* цих змін до об’єктивних умов динаміки навколишнього середовища.

Всі елементи штучної складової сконструйовано і створено з розрахунку на середній рівень психофізіологічного розвитку дитини і педагога, індивідуальне підлаштування яких здійснюється за рахунок високої адаптивності людського організму. До того ж, будь-яка педагогічна технологія завжди обмежена частковим використанням людських можливостей. Дитина найбільш повно виявляє себе в усьому розмаїтті соціальних форм життєдіяльності і стає періодично і послідовно членом організованих систем різного роду: вихованцем, учнем, членом сім’ї, наукового гуртка, спортивної секції тощо. Це, безумовно, висуває зовсім інші вимоги до особистісних, індивідуальних характеристик дитини, ніж в одній, окремо взятій системі. Оскільки штучні зміни відбуваються за технологічними параметрами, вони завжди достатньо легко прогнозуються і, відповідно, управляються. В цьому розумінні стратегічні програми, пов’язані

із технологічними змінами, завжди детерміновані і характеризуються визначеними варіантами (від доктрини і концепцій до програм, планів, розпоряджень і наказів). Таким чином, можна говорити, що штучні зміни закладають діяльнісну основу педагогічної системи.

Природні зміни педагогічної системи мають креативну, рефлексивну природу і обумовлюють процеси самовираження, самовизначення, самотворення всіх суб’єктів педагогічної дії. Природні зміни визначають міру об’єктивності штучних змін, їх життєву виправданість і життєздатність. Це дає підстави стверджувати, що природна складова виконує функцію “стратегічного вектора” штучних змін. Наскільки штучні зміни технологічно забезпечують повноцінний вияв особистісного потенціалу педагогічної системи в умовах гуманізації освіти, варто розглядати як вихідний критерій загальної ефективності системи. Природні зміни протікають на основі принципу “суб’єктності-соціальності”, за рахунок чого закладається основа суто людських стосунків у педагогічній системі, особливо в тій її частині, яка не може бути регламентована і функціонально задана. Наслідком використання цього принципу є розуміння унікальності кожної окремої дитини як суб’єкта діяльності і, відповідно, неповторності соціальних систем діяльності за їхнього природною складовою. Ця обставина не дозволяє просте копіювання педагогічних систем навіть за їх відносно подібною концептуальною і технологічною основою. Підвищення ефективності педагогічної системи на основі принципу “соціальності” життєдіяльності забезпечується, з одного боку, диференціацією і індивідуалізацією педагогічного процесу, а з іншого боку – кооперацією, системним функціональним об’єднанням усіх його суб’єктів.

Таким чином, якщо усвідомити природно-штучну сутність педагогічних систем, зрозумілою стає особливість інноваційного розвитку в умовах гуманізації, яка полягає в максимально повній реалізації особистісного потенціалу за рахунок нарощування відповідних технологічних ресурсів. Дослідження інноваційних тенденцій розвитку педагогічних систем ми ґрунтуємо на твердженні, що будь-яка педагогічна система має певний (вихідний, запроєктований) інноваційний потенціал. З одного боку, так званих “закритих” систем, тобто таких, що повністю ізольовані від зовнішнього світу і не мають жодних зовнішніх зв’язків, практично бути не може (тим більше в соціальній сфері). З другого боку, “функціонування” як статичність педагогічної системи в часі і регрес як повернення назад в принципі неможливі: час незворотний. Тому “життя” будь-якої педагогічної системи здійснюється лише рухом уперед, тобто у формі прогресу. Разом з цим залежно від домінування штучної чи природної складової, здатності до постійного оновлення педагогічні системи можна умовно поділити на “авторитарно-нормативні” та “інноваційні”.

Авторитарно-нормативні педагогічні системи характеризуються домінуванням штучної складової, що виявляється в накопиченні значного технологічного потенціалу. Ефективність функціонування забезпечується переважно на основі принципу організаційно-технологічної надійності процесів здійснення кожної стадії “життєвого циклу” педагогічної системи. Тому максимальна відповідність проєктним вимогам педагогічної технології – головне у функціонуванні такої системи. Переважає технічний контроль ефективності системи, моніторинг результативності особистісного розвитку в умовах запровадженої педагогічної техно-

логії відступає на другий план. Структурна “жорсткість” таких систем визначена умовами організаційної діяльності, об’єктивною необхідністю управління будь-якими соціальними системами. Саме тому учень і педагог неминуче виступають у ролі функціонера, елемента, частини “освітньої машини” чи механізму управління, щоб зруйнувати формальну нормативну організацію педагогічного процесу.

У своєму загальному розумінні **інноваційна система** – це креативна, стійка в умовах постійних змін система, яка здатна до самовідновлення в просторі соціуму, що включає внутрішній світ (індивідуальну свідомість і особистісну підсвідомість) та зовнішній світ людини. Інноваційні структури – це саморефлексивні структури, які мають здатність створювати нові моделі зовнішнього світу відповідно до внутрішнього світу суб’єктів системи в умовах їх особистої чи колективної дії. До ключової властивості таких систем варто віднести здатність ефективно функціонувати в суперечливих умовах. Інноваційна педагогічна система – це система продуктивна. Головна мета її функціонування – забезпечити не лише ефективні зміни системи на основі певної інновації, але також сприяти народженню нових знань, іншої новації. Новація вдосконалюється згідно з потребами дитини, в результаті такої адаптації з’ясовуються нові педагогічні закономірності. Суттєвою ознакою інноваційної системи є її значний особистісний потенціал, виражена природна складова.

Кожен з означених видів педагогічних систем має свої внутрішні резерви існування в змінному середовищі. Якщо говорити про авторитарно-нормативну систему, життєздатність забезпечується обмеженням індивідуального особистісного розвитку вчителя і учня, оскільки це може

привести до руйнування системи зсередини. Прогресивність змін в інноваційних педагогічних системах оцінюється з точки зору підвищення особистісного рівня людини, що не вкладається в жорсткі регламентовані нормативні межі системи. Стійкість інноваційної педагогічної системи забезпечується через здатність до постійного оновлення у змінних умовах, а не шляхом збереження усталених норм функціонування, що характерно для авторитарно-консервативних систем.

Перспективи інноваційного розвитку педагогічних систем ми пов'язуємо з посиленням суб'єктності педагогічних процесів, їх природної складової на основі врахування загальних закономірностей функціонування соціальних систем і специфіки педагогічних процесів.

Рівень розвитку людини завжди перевищує рівень вимог будь-якої однієї організованої системи (технології, інновації). При цьому індивідуальний розвиток людини, як правило, не завжди узгоджується з вимогами життєдіяльності і правилами організаційної поведінки лише певної системи.

Кожна людина об'єктивно реалізує свою життєдіяльність в різних соціальних системах, різнобічний особистісний розвиток кожної окремої людини завжди ширший за вимоги і потреб окремої організації.

Розвиток людини відбувається як у межах, так і поза межами освітньої системи і в напрямку, який не завжди відповідає вимогам організованої життєдіяльності системи.

Критерієм проектування інноваційних педагогічних систем виступає врахування тих сфер особистості, які безпосередньо зумовлюють її ефективний розвиток як повноцінної особистості.

Технологічний потенціал педагогічної системи завжди менший за природну складову особистісного

розвитку. Саме цим зумовлюється необхідність забезпечувати відповідність можливостей системи особистісному потенціалу в постійно змінних умовах, що можливо за рахунок інноваційного оновлення.

Існує залежність особистісного розвитку людини від потреб системи. Чим більше людина залежить від системи в особистісному плані, тим менша її свобода в саморозвитку і самовдосконаленні. Як наслідок, учень, для того щоб мати високі результати навчання в умовах певної педагогічної системи, змушений поступитися певними особистими інтересами заради того, щоб максимально відповідати зовнішнім вимогам, і підпорядковує свої інтереси потребам організації.

Чим менше людина розвинена, тим її легше вписати у сферу функціональної, регламентованої, спрощеної діяльності. Людина з високим рівнем особистісного, творчого розвитку не вписується в організаційні формалізовані норми, які виступають основою штучної упорядкованості спільної діяльності. Саме тому діалектична протидія між рівнем розвитку людини і потребами організованих соціальних систем завжди спрямовуються і реалізуються системою на свою користь.

Життєва спроможність інновації вимірюється її здатністю забезпечувати повноцінний особистісний вияв учня як головної дієвої особи освітнього процесу.

Врахування вищенаведених закономірностей дозволяє органічно узгоджувати мету функціонування педагогічної системи (штучна складова) з життєвою метою дитини і педагога (природна складова). Можна стверджувати, що вектор гуманізації педагогічних процесів починається з точки "консенсусу завдань" і будується на протидії двох тенденцій: з боку системи - "до збереження цілісності", з боку учасників педагогічного

процесу – “до самовираження”. Ці тенденції не є протилежно спрямованими, оскільки головна мета педагогічної системи в проектному, висхідному визначенні передусім узгоджується із соціальними потребами, а соціальні потреби формуються в умовах певної системи. Результатом консенсусу завдань є синергетичний ефект педагогічного процесу. Абсолютизація і визнання пріоритетності однієї із складових педагогічного процесу не дозволяють розв’язувати найважливіші проблеми в освіті, оскільки “будь-які крайнощі, як це часто буває, не є продуктивними, не сприяють пошуку дійсно оптимальних рішень” (1, с. 43).

Модернізація освітніх процесів у напрямку гуманізації має супроводжуватися посиленням об’єктивності результатів експериментальної апробації інновацій на практиці. У зв’язку з цим перспективним напрямком розвитку теорії педагогічних систем є розробка якісно нового механізму впровадження інновацій в освітню практику. Він має забезпечити передусім об’єктивний, незалежний від владних органів управління освітою моніторинг ефективності новацій протягом їх практичного впровадження. Варто посилити соціальну значущість і об’єктивність наукової експертизи новацій на етапі її вдосконалення за результатами експериментальної апробації з повним врахуванням думок учителів, уч-

нів і батьківської громадськості як головних учасників інноваційних процесів поряд з розробниками новітніх педагогічних технологій (методик, засобів навчання тощо) і керівників освіти. Інноваційний розвиток освіти і суспільства в цілому стає можливим лише за умов поступового переходу від державно-громадського управління інноваційними процесами до громадсько-державного. Спеціальних форм і методів також потребує управління інноваційним розвитком освіти, вони мають відповідати природі креативних процесів, що вимагає встановлення нових функцій для органів управління освітою різних рівнів та нових взаємовідносин між ними.

Інноваційний розвиток освіти і суспільства в цілому стає можливим лише за умов переходу до громадсько-державного управління

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. – М.: Совершенство, 1998. – 608с.
2. Кремень В.Г. Модернізація системи освіти як важливий чинник інноваційного розвитку держави// Освіта України – 2003. – №34. – С.2.
3. Лихачёв Б.Т. Педагогика. Курс лекций. – М., 1996. – 463 с.
4. Новое педагогическое мышление // Под ред. А. В. Петровского. – М.: Педагогика, 1989. – 280 с.
5. Остапчук О.Є. Управління інноваційними педагогічними системами. – Кривий Ріг: КубА, 2002. – 34 с.
6. Реут Д.В. Креативные структуры. Рефлексивные процессы и управление. Тезисы III-го Международного научно-практического симпозиума. 8-10 октября 2001 – М: Институт психологии РАН 2001. – С.24-26.
7. Романовский А.Г. Основы теории управления социальными системами: Учеб. пособие.- Харьков: НТУ «ХПИ», 2001.-195с.
8. Щёкин Г.В. Диалог цивилизаций: новые принципы организации мира. – К.: МАУП, 2002.-24с.

**Інноваційна
школа**

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ДОСВІД І ПРОБЛЕМИ

**Володимир
АРЕШОНКОВ**

Начальник управління освіти Житомирської обласної державної адміністрації

**Володимир
ТРОХИМЕНКО**

Ректор Житомирського ОІНПО

Вирішення нових завдань, поставлених перед системою освіти України процесами державотворення, кардинальними змінами в суспільно-політичному та економічному житті суспільства, вимагає вироблення адекватної організаційної структури системи освіти, яка б забезпечувала перехід від принципу „освіта на все життя” до принципу „освіта упродовж усього життя”.

Важливим елементом такої системи має стати неперервне підвищення фахового та культурного рівня вчителів.

На нашу думку, періодичність підвищення кваліфікації вчителів, яка здійснюється, згідно з Положенням про атестацію педагогічних працівників не рідше як раз у 5 років, не відповідає всезростаючим потребам освітян у поповненні, відновленні та поглибленні професійних знань, умінь та практичних навичок. У період переходу на новий зміст, структуру та 12-річний термін навчання в загальноосвітніх навчальних закладах актуальним стає систематичне набуття нових знань, оволодіння інформаційними технологіями, мультимедійними засобами навчання, інтерактивною методикою вивчення багатьох наукових галузей.

Безперечно, що визначення періодичності проходження курсів має виходити не тільки з індивідуальних потреб, а й з державних стандартів професійної, загальноосвітньої підготовки та вимог до загальної, педагогічної та методологічної культури вчителя. Вважаємо, що вирішення цієї проблеми можна знайти через добре відому у всьому світі систему дистанційного навчання, яке має багато переваг над традиційним.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ОІНПО

Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, як і більшість подібних закладів, у ході організації заочної та індивідуальної форм підвищення кваліфікації педагогічних працівників виробив певний алгоритм побудови структури такого навчання, його змістовного забезпечення (навчальні плани, програми), які можуть бути адаптовані і для дистанційної та кореспондентської підготовки.

Не вдаючись у змістову сторону проблеми, розглянемо організаційне забезпечення впровадження таких форм підвищення кваліфікації. Досвід, набутий нашим інститутом у розв'язанні цієї проблеми, свідчить про необхідність здійснення певних кроків для організаційного забезпечення впровадження.

Перший крок - широка роз'яснювальна та пропаган-

дистська робота про переваги дистанційної та кореспондентської форм підвищення кваліфікації педагога. Як свідчить практика, переконали у необхідності такої роботи перш за все слід керівників освітніх закладів та установ, організаторів освіти на місцях. Зробити це можливо лише за тих умов, коли вони самі добре вникнуть у суть проблеми, особливо її технічну та змістовну сторони.

Другий крок — навчання організаторів освіти, організаторів підвищення кваліфікації педагогів, методичних служб всіх рівнів теоретичному і практичному забезпеченню розв'язання проблеми. В цьому зв'язку протягом певного періоду в усіх районах та містах області було проведено виїзні семінари для керівників шкіл, працівників відділів освіти, методкабінетів, на яких працівники інституту ввели їх у проблему, роз'яснили шляхи її розв'язання. Необхідність такої роботи засвідчила діагностика знань проблеми тими, для кого проводилися такі навчання. Зокрема, вивчення (анонімне анкетування) засвідчило, що лише 23 відсотки керівників освітньої сфери діяльності, як правило, молоді, зі стажем до 8 років, знайомі з проблемою, розуміють актуальність її розв'язання і в певній мірі готові до роботи над нею. Як засвідчило вивчення, переважна більшість з них володіють комп'ютерною технікою, знаннями про її можливості.

В той же час, як було встановлено, інша частина керівників, переважно зі стажем після 15 років, через відсутність практичних навичок володіння комп'ютером, незнання суті проблеми зовсім не готові до практичного впровадження системи ди-

ПОНЯТТЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Термін “дистанційне навчання” використовується для позначення різних освітніх моделей, спільним для яких є просторова роздільність викладача та тих, хто навчається (або, принаймні, частини останніх). Існує велика кількість визначень цього поняття.

Так, на думку А.А. Андрєєва, дистанційне навчання - це синтетична, інтегральна, гуманістична форма навчання, яка базується на використанні широкого спектра традиційних та нових інформаційних технологій та їх технічних засобів, які використовуються для трансформації навчального матеріалу, його самостійного вивчення, організації діалогового обміну між викладачем та тим, хто навчається, за умови, що процес навчання ін-диферентний до їх розташування у просторі та часі, а також до конкретного навчального закладу.

Специфікою дистанційного навчання є наявність середовища або засобів, за допомогою яких відбувається спілкування викладача і тих, хто навчається. Під інформаційно-навчальним середовищем дистанційного навчання розуміється сукупність системно організованого, розподіленого забезпечення засобів передачі даних, інформаційних ресурсів, протоколів взаємодії, апаратно-програмового і організаційно-методичного забезпечення, зорієнтованого на задоволення освітніх потреб користувачів.

Такими засобами можуть бути:

- друковані і письмові матеріали, що пересилаються по звичайній пошті або за допомогою факсу;
- телефонна мережа;
- аудіо- і відеозаписи, навчальне радіо і телебачення (а також кіно);
- інтерактивні програмовані навчальні засоби, комп'ютерні навчальні програми;
- локальні і глобальні комп'ютерні мережі.

Такі засоби дистанційної передачі інформації, як радіо, телебачення, телефон, телеграф, телетайп, телекс, телефакс, комп'ютер об'єднуються поняттям телекомунікації (греч. tele - удалину, далеко, лат. communicatio - спілкування). Найновішим і найперспективнішим видом телекомунікацій зараз вважаються саме комп'ютерні телекомунікації, тобто засоби дистанційної передачі даних з одного комп'ютера на інший (інші) за допомогою модемів і телефонної мережі.

Як основні переваги дистанційного навчання на основі комп'ютерних телекомунікацій (у порівнянні зі звичайним заочним утворенням) фахівці називають:

- забезпечення зручними засобами для навчання або спілкування;
- широкі можливості для групової роботи;
- більш успішне спілкування з викладачем (методистом);
- скорочення часу для відповіді викладача (методиста);
- вільний доступ слухачів до баз даних, бібліотечних каталогів і інших інформаційних ресурсів;
- зручність при веденні особистих справ слухачів;
- можливість швидкого отримання і відсилання домашніх завдань;
- можливість проходити тестування в режимі прямого доступу.

При цьому дослідники відзначають, що потенціал комп'ютерного дистанційного навчання найбільш вдало використовується при вивченні курсів, що потребують обговорення, інтенсивної розумової активності слухачів, рішення задач, а також дозволяють колективну пізнавальну діяльність.

Однак головною проблемою розвитку телекомунікаційного навчання є створення нових методів і технологій навчання, що відповідають телекомунікаційному середовищу спілкування. У цьому середовищі яскраво виявляється та обставина, що слухачі у процесі навчання створюють власне розуміння предметного змісту навчання.

На зміну застарілій моделі (у центрі технології навчання був викладач, а слухачі пасивно засвоювали інформацію) приходить нова модель навчання, заснована на наступних положеннях:

- у центрі технології навчання - слухач;
- в основі навчальної діяльності - співробітництво;
- слухачі відіграють активну роль у навчанні;
- суть технології - розвиток здатності слухачів до самонавчання.

Описані особливості дистанційного навчання за допомогою комп'ютерних телекомунікацій роблять перспективним його використання для підвищення кваліфікації вчителів. При цьому таке навчання в загальній системі підвищення кваліфікації може вирішувати задачі:

- дати вчителю можливість професійного вдосконалення без відриву від основної діяльності й одержання посвідчення прийнятого зразка про підвищення кваліфікації;
- індивідуалізувати процес навчання з орієнтацією на можливості та рівень професіоналізму вчителя, умови його педагогічної діяльності;
- зробити процес підвищення кваліфікації більш відкритим, неперервним і гнучким (вільне зарахування на курси, вибір індивідуальних програм, термінів і темпу підвищення кваліфікації тощо);
- знівелювати можливостями для підвищення кваліфікації педагогічних працівників з території, близьких до науково-методичних центрів, і на периферії;
- гранично скоротити витрати на підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Не менш важливою є та обставина, що воно дозволяє враховувати типологічні особливості педагогів під час підвищення їх кваліфікації. Назвемо у цьому зв'язку таке:

- основним видом діяльності для вчителя є професійно-педагогічна діяльність; учіння ж виступає в ролі допоміжної діяльності, яка має забезпечувати ефективність основної;
- пізнавальні інтереси вчителя концентруються навколо його потреби в осмисленні різноманітних явищ оточуючої дійсності та професійної діяльності; навколо потреби в осмисленні власного досвіду; навколо потреби у формуванні власної позиції щодо позицій інших; навколо потреби використовувати одержані знання в практичній діяльності тощо;
- тяжіння вчителів (тобто суб'єктів трудової діяльності) бути і суб'єктами учіння (але аж ніяк не об'єктами впливів викладачів);
- основним ефектом учіння дорослих (учителів) є узагальнення і систематизація практичних знань та розвиток гнучкості мислення, формування методології розв'язання професійних задач, тобто концептуальний, а не функціональний розвиток особистості.

станційного та кореспондентського підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Проведене в межах області їх навчання в певній мірі сприяло подоланню страху роботи над проблемою через її теоретичне і практичне незнання. "В певній мірі", тому що, як засвідчила практика, таке навчання було недостатньо технічно забезпечено. Необхідно було зробити наступний крок, який на практиці забезпечив би вирішення завдання.

Третій крок - створення в інституті центру, а при районних (міських) методичних кабінетах пунктів дистанційного та кореспондентського підвищення кваліфікації педагогів.

Реалізація цього кроку найскладніша, бо пов'язана з фінансовими та кадровими проблемами.

Саме фінансова проблема (коли ми зрозуміли, що бюджетних коштів, через їх нестачу, чекати доведеться не один рік і буде втрачено дорогоцінний час) змусила обласний інститут ППО шукати шляхи для самофінансування. Для цього було максимально (як для нашого інституту) використано можливості, які дають постанови Кабінету Міністрів України від 20.01.97 р. № 38 та від 6.04.99 р. № 547, затверджений наказами Міністерства освіти і науки України, Міністерства фінансів України та Міністерства економіки України від 27.10.97р. №383/239/131 Порядок надання платних послуг державними навчальними закладами.

Коротко зупинимось на тих видах діяльності, які були запроваджені в інституті по наданню послуг і котрі забезпечили позабюджетні фінансові надходження на спецра-

хунок для розв'язання цілого ряду проблем, як внутрішньоінститутських, так і в рамках методичної служби області.

По-перше, в ОІППО було створено інформаційно-видавничий центр, в обов'язки якого, крім інших, котрі забезпечували основну діяльність інституту, ввійшли й обов'язки по наданню платних послуг закладам і установам освіти області, педагогічним працівникам, громадянам. Зокрема, до складу Центру ввійшли редакційно-видавничий відділ, відділ створення бази даних для підготовки документів про освіту на комп'ютерній основі, комп'ютерна дільниця. На першому етапі розвитку цих структурних підрозділів було забезпечено за рахунок тих фінансових надходжень, які отримав Інститут завдяки їх діяльності.

Для порівняння зауважимо, що, розпочинаючи діяльність з двома старенькими комп'ютерами, саме на них було протягом року заробили кошти, які дозволили оснастити комп'ютерну дільницю п'ятьма одиницями найсучаснішої комп'ютерної техніки, потужною копіювальною технікою, іншими технічними засобами. Ще рік діяльності Центру дав фінансові можливості створити в інституті лабораторію дистанційного підвищення кваліфікації вчителів області, оснащену технічно, підключену до Інтернету і т. ін.

По-друге, пошуки шляхів позабюджетного фінансування привели нас до необхідності видавничої діяльності. Зокрема, редакційно-видавничим відділом Центру проводиться значна робота по підготовці введених в каталог періодичних видань, зокрема, інформаційно-методичного

ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Основу дистанційного навчання складає цілеспрямована та контрольована інтенсивна праця того, хто навчається, в зручному для нього місці, в зручний для нього час, за індивідуальним розкладом, користуючись при цьому комплектом спеціальних засобів навчання, та маючи узгоджену можливість контакту з викладачем (за допомогою телефону, електронної або звичайної пошти, а також очно).

Як і інші типи навчання, різні моделі дистанційного утворення будуються на основі головних компонентів процесу навчання:

- виклад предметного змісту;
- взаємодія з викладачами;
- виконання практичних завдань.

Кожна модель дистанційної освіти застосовує технології, які тим чи іншим чином впливають на ці компоненти. Для завдань післядипломної педагогічної освіти найбільш доцільними можуть стати такі моделі:

По-перше, модель "самостійне навчання", яка звільняє слухачів від необхідності знаходитися у визначеному місці у визначений час. Слухачі отримують доступ до комплекту матеріалів, який включає детальну програму та виклад змісту курсу, можливість звертатися до співробітника інституту, який здійснює керівництво, відповідає на питання й оцінює роботу. Контакт між студентом і методистом досягається шляхом використання телефону, комп'ютерних конференцій, електронної і звичайної пошти.

До найважливіших характеристик цієї моделі відносять:

- заняття в аудиторії не проводяться (слухачі навчаються самостійно, дотримуючись докладних інструкцій програми);
- слухачі взаємодіють з методистом і час від часу між собою;
- представлення змісту курсу відбувається через друковані видання, комп'ютерні диски або відеозаписи, які слухачі можуть вивчати в будь-який зручний для них час;
- матеріали курсу використовуються протягом декількох років, є загальними для всіх методистів і, як правило, є результатом структурованого процесу розробки, у якому беруть участь фахівці з даного предмету та спеціалісти по створенню інформаційно-навчального середовища.

По-друге, це модель "відкрите навчання плюс аудиторія", яка передбачає використання друкованого викладу курсу й інших засобів (наприклад, відеозаписів або комп'ютерних дисків), що дозволяють слухачам вивчати курс у найбільш прийнятному для нього темпі, у поєднанні з інтерактивними телекомунікаційними технологіями для організації спілкування слухачів усередині дистанційної групи.

(Продовження на с.166)

(Початок на с.165)

До найважливіших характеристик цієї моделі відносять:

- представлення змісту курсу відбувається через друковані видання, комп'ютерні диски або відеозаписи, якими слухачі можуть скористатися у будь-який зручний для них час;
- матеріали курсу використовуються більш одного року і відрізняються для кожного викладача (наприклад, відеозапис його лекцій);
- слухачі періодично спілкуються між собою та з викладачем за допомогою інтерактивних технологій (відеоконференції з використанням комп'ютерних мереж, спілкування у чат-кімнатах тощо);
- слухачі періодично збираються разом для проведення занять за участю викладача;
- заняття в аудиторії проводяться для того, щоб слухачі могли обговорити й уточнити основні поняття, одержати навички рішення задач, групової роботи, виконання лабораторних робіт, моделювання тощо.

Сьогодні дистанційне навчання розглядається як нова педагогічна технологія або комплекс, що використовує у взаємодії та взаємодоповненні всі відомі технології навчання, підкоряється основним законам педагогіки, хоча і трансформує їх згідно з новими умовами навчання і вимагає певного переосмислення у рамках освітніх закладів.

Фахівці у галузі дидактики стверджують, що традиційні дидактичні принципи навчання є основою для дистанційної форми його, а після доповнення новими умовами і критеріями нового навчального середовища трансформуються у дидактичні принципи дистанційної освіти.

До останніх відносять:

Принцип креативного характеру пізнавальної діяльності при розв'язанні задач освіти та саморозвитку. Креативні інформаційні технології інтерактивні, оскільки вони вимагають від слухачів власних дій і трансформації інформації із зовнішнього світу. Креативний характер дистанційного навчання може бути реалізований за допомогою форм дистанційної творчості.

Принцип відповідності фундаментальності освіти пізнавальним потребам слухачів. Цей принцип висуває певні критерії до психологічних потреб слухачів, а саме: висока мотиваційна потреба слухача; спрямованість його особистості на досягнення поставленої мети; достатньо висока здатність до комунікації; прагнення до саморозвитку і самокоригування; відповідність зовнішнього освітнього продукту слухача його внутрішнім особистісним потребам.

Орієнтація на конкретний, заздалегідь відомий результат, який не залежить від індивідуальності того, хто навчається, притаманна традиційній системі освіти, трансформується в орієнта-

(Закінчення на с.167)

журналу для вчителів "Педагогічна Житомирщина", газети "Світ освіти", інформаційного збірника управління освіти і науки облдержадміністрації. Крім того, інститутом щорічно видається біля 50 назв посібників для учнів та вчителів, їх реалізація за помірною ціною дає можливість для надходження коштів, котрі використовуються на розвиток інституту.

По-третє, джерелом позабюджетних надходжень ми зробили гуртожитки інституту. Забезпечуючи слухачів курсів безкоштовним проживанням у гуртожитках готельного типу, ми намагаємося будувати графіки курсів так, щоб у період сесії студентів-заочників вищих навчальних закладів обласного центру давати їм можливість за помірну ціну (5-8 грн. на добу) проживати в наших гуртожитках.

По-четверте, використовуються можливості договорів на оплату навчання на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників інших систем, приватних шкіл, гімназій, ліцеїв і т. ін.

По-п'яте, частину позабюджетних надходжень інститут отримує за ліцензійну експертизу навчальних закладів, які надають послуги у сфері освіти.

По-шосте, надходження за оренду частини приміщень інституту та транспорт.

Варто відзначити, що позабюджетні фінансові надходження за господарську діяльність та надання послуг за рік у середньому складають близько 400 тис. грн. Це дає змогу при відсутності бюджетного фінансування цілого ряду статей кошторису інституту забезпечити стабільний розвиток його матеріальної бази, матеріального заохочення працівників, фінансо-

вого сприяння обласним програмам розвитку освіти. Наприклад, завдяки позабюджетним фінансовим надходженням за надання послуг і господарську діяльність в інституті не існувало і не існує проблем з повним забезпеченням ст. 57 Закону про освіту, щоквартальним преміюванням кращих працівників за результатами їх роботи.

Саме позабюджетні надходження дали нам змогу профінансувати створення та технічне забезпечення системи дистанційного підвищення кваліфікації вчителів. Як зазначалося, створена за ці кошти лабораторія дистанційного підвищення кваліфікації та інформаційних технологій зуміла організувати локальну мережу для передачі і прийняття програмно-навчальної інформації для районів і міст області. В ряді територій створено цілі інформаційно-методичні центри, готові приймати і передавати відповідну інформацію.

Четвертим кроком на шляху впровадження дистанційного підвищення кваліфікації вчителів є підготовка програмного, навчального та методичного забезпечення процесу. В цьому зв'язку, інститутом проводиться копійка робота по підготовці та розміщенню на сайті закладу примірних навчальних планів, програм, списків літератури для дистанційного підвищення кваліфікації кожної категорії педпрацівників області. Крім того, на сайті інституту вміщено тези лекцій, плани практичних робіт по кожному навчальному плану підвищення кваліфікації тієї чи іншої категорії педпрацівників. Це дає можливість вчителю, котрий, відповідно до плану школи, району (міс-

(Початок на с.165)

цію на його особистісні освітні зміни.

Продовженням цього принципу у дистанційній освіті є принцип вільного вибору отриманої інформації шляхом певної діяльності. Дистанційне навчання дозволяє використовувати різноманітні методи отримання інформації, а спрямованість навчання стосується саме перетворюючої діяльності, яка здійснюється слухачами за допомогою методів дистанційної творчості (участь у дискусіях, телеконференціях, робота з пошуковими програмами, порівняльний аналіз інформації у WWW тощо).

Принцип індивідуальної освітньої траєкторії слухачів, у відповідності з яким їм надається можливість вибору на всіх етапах навчального процесу: при постановці особистих освітніх цілей, виборі домінуючих напрямків занять, форм і темпів навчання у різноманітних освітніх галузях.

Принцип урахування індивідуальних особливостей слухачів при розробці дистанційного курсу. Цей принцип передбачає, що курси включають у себе модулі, заздалегідь розраховані на індивідуальні особливості особистості слухачів за трьома рівнями: психофізіологічним, психологічним і соціально-психологічним, а також враховують рівень їх базової підготовки, готовність навчатися дистанційно.

Для забезпечення наочності у дистанційному навчанні використовується **принцип віртуалізації освіти та системного структурування інформації**, де активно задіяні різноманітні символи, відеофільми, комп'ютерні навчальні програми, інтерактивні методики тощо.

Принцип пріоритету діяльнісних критеріїв оцінки результатів навчання перед інформаційними, відповідно до якого оцінюється передусім саме процес навчання, його характер, особливості взаємодії слухачів з викладачем, індивідуальна траєкторія вивчення окремих модулів, міра відмінності отриманих освітніх результатів від стандартних і загальнодоступних даних.

Принцип створення слухачами особистісної освітньої продукції за тими модулями, що вивчаються. У ролі такої освітньої продукції можуть виступати ідеї розв'язання практичних проблем, сконструйовані графічні образи, самостійно відібрана і систематизована у певний спосіб інформація, телекомунікаційна співпраця тощо. Ефективним засобом мотивації й освітньої самореалізації слухачів є можливість поповнення веб-сайту його особистими матеріалами. Творчі роботи слухачів можуть також стати предметом наступних освітніх комунікацій.

І, нарешті, **принцип інтерактивності у спілкуванні з інформацією**. Він розкриває провідну вимогу дидактики дистанційної освіти, відповідно до якої слухач має реально відчувати протягом навчання присутність викладача, з цією метою широко застосовуються такі заходи, як діалог, дискусії, телеконференції тощо.

та), зарахований на курси підвищення кваліфікації, через дистанційну форму навчання у визначені йому в пункті дистанційного навчання рай(міськ)методкабінету дні і години ввійти на сайт інституту, ознайомитися з тими матеріалами, які для нього призначені, роздрукувати їх для послідувочої самостійної роботи. Залишається лише після опанування програми з'явитися у визначені терміни до інституту, взяти участь у науково-практичній конференції та скласти заліки для отримання посвідчення про проходження курсів.

Крім того, в ході такого навчання інститут надає певну можливість, як провайдер, входити через його систему в Інтернет для пошуку і використання відповідної інформації на сайтах Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України, Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти Академії педагогічних наук, спеціалізованих електронних бібліотек.

Підсумовуючи пройдений шлях, варто відмітити, що нині як у центрі, так і в регіонах області немає байдужих до такої форми підвищення кваліфікації. Особливо нею зацікавилися фінан-

сові органи, для котрих є головним болем віднайти у місцевих бюджетах кошти, **по-перше**, на тривале відрядження педпрацівника на курси, **по-друге**, на оплату йому заробітної плати, яка зберігається за ним на час курсів, і, **по-третє**, на оплату заміни педпрацівника, котрий перебуває на курсах.

Перспективною дану проблему можна вважати і тому, що після об'єднаної повної комп'ютеризації освітніх закладів відкриваються нові можливості для використання вчителем шкільної комп'ютерної мережі для постійного і повного задоволення потреб у підвищенні кваліфікації. Покладаємо надії і на те, що таким шляхом у недалекому майбутньому будуть створені можливості для оперативної передачі електронних підручників, посібників, методичних комплексів, всього того, що необхідно вчителю для успішної реалізації його місії.

ВИСНОВКИ

Дистанційна післядипломна педагогічна освіта не антагоністична традиційній системі підвищення кваліфікації вчителів, а доповнює її, робить більш ефективною та відкритою.

Основним її змістом на сучасному етапі є підвищення кваліфікації працівників освіти та підготовка резерву керівників навчальних закладів. **Основні завдання сьогодні полягають у створенні інфраструктури системи та адекватного інформаційно-навчального середовища.**

Впровадження дистанційного навчання у систему післядипломної педагогічної освіти **вимагає розв'язання низки проблем:**

- створення необхідної нормативної бази;
- підготовка педагогічних кадрів, які могли б працювати зі слухачами в умовах дистанційного навчання;
- створення якісних комплектів дидактичних матеріалів для вивчення тих чи інших модулів підвищення кваліфікації вчителів різних спеціальностей;
- дослідження психолого-дидактичних основ дистанційного навчання дорослих, зокрема, педагогічних працівників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лещенко О.Ю., Лещенко Л.О. Дистанційне навчання - освіта нового тисячоліття. // Післядипломна освіта в Україні, 2001, 1.
2. Олійник В.В., Гравіт В.О. Дистанційне навчання в післядипломній педагогічній освіті: організаційно-науковий аспект. // Післядипломна освіта в Україні, 2001, 1.
3. Протасова Н. Г. Гуманізація післядипломної педагогічної освіти. - Київ, 1998.
4. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні, затверджена Міністром освіти і науки України 20.12.2000 р.
5. Хуторской А.В. Інтернет в школі. Практикум по дистанційному обучению. Г.: ИОСО РАО, 2000.-304 .
6. Wells R. Computer - Mediated Communication for Distance Education: 7. An International Review of Design Teaching
8. Institutional Issue //Опубліковано 31.05.95 в телеконференції iuc-smc@europa.umisc.edu.

ОСВІТА

ЗАРУБІЖЖЯ

В американських школах нагромаджено великий позитивний досвід, особливо у сфері навчання... У них є багато такого, що можна наслідувати і в Україні
с.171

Проте болючою проблемою масової старшої школи США є низький рівень успішності значної частини учнів – 40% випускників нью-йоркських шкіл майже не вміють читати, писати і рахувати
с.171

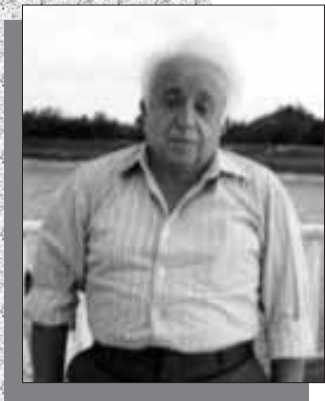

Освіта
зарубіжжя

ШКІЛЬНА ОСВІТА У БЮРОКРАТИЧНОМУ ЛАБІРИНТІ

**Михайло
КРАСОВИЦЬКИЙ**

Науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України, професор, доктор педагогічних наук

Директор школи, ліцею, гімназії № 5-6'2003

Якось мені довелося брати участь у науково-практичній конференції з морального виховання учнів. Університетські керівники конференції не без певної гордості повідомили, що буде виступати їх американський консультант. Ця ввічлива, інтелегентна людина у своєму виступі розповдала 30 хвилин про свою сім'ю, а 15 хвилин про те, що моральні норми йдуть від Біблії. А про моральне виховання учнів у США — ні слова. Багато разів я

слухав таких американських консультантів на різних форумах в Україні і, крім приємних слів на адресу аудиторії, майже нічого з теми не чув. А взагалі, *чи є підстави у таких консультантів насаджувати в Україні досвід шкільної освіти США?*

В українській пресі я неодноразово виступав з питань діяльності американської школи та її педагогічних засад й хочу знову попередити наших педагогів і керівників про обережне ставлення до чужого досвіду.

Провідним ідеалом американської філософії освіти є демократичність, рівність, свобода вибору, її джерело — філософія прагматизму (Джон Дьюї та

його послідовники). Відзначається велика роль освіти у здійсненні американської мрії - досягнення особистого успіху, забезпечення розвитку людства. Освіта розглядається як агент соціальних змін. Серед її філософських засад важливе значення має концепція полікультурності.

Виходячи з фундаментальних постулатів філософії освіти, **теоретики американської школи бачать її стратегічні цілі у таких напрямках:** сприяння єдності процесів індивідуалізації та соціалізації особистості, орієнтація на позашкільну освіту, залучення школярів до високих моральних цінностей; розкриття та розвиток реальних потенційних можливостей особистості; підготовка її до активного включення у соціум; забезпечення можливості вихованців відповідати на нові виклики, пізнання самого себе; розвиток незалежного критичного мислення.

Проголошуються і певною мірою реалізуються такі **принципи побудови шкільної освіти:** реалізація суспільних та індивідуальних цілей в освіті; мультикультурний характер освіти і виховання; рівний доступ до освіти всіх категорій молоді; всебічна диференціація навчання за змістом, формами і темпами; опора на індивідуальні відмінності

учнів у процесі навчання; самостійність і свобода вибору; досвід як основа освіти; децентралізація управління тощо. Відповідно до цілей і принципів американської освіти розроблюються окремо у кожному штаті фундаментальні засади навчальних програм з урахуванням обов'язкових предметів.

Такі базові елементи філософсько-педагогічних засад функціонування американської школи, як вони висвітлюються у відповідній літературі, в офіційних документах і певним чином реалізуються в практиці.

Але фактичний стан діяльності багатьох шкіл США, крім елітних, свідчить про істотні протиріччя між тим, що проголошується, і тим, що є. Хоч в американській пресі багато пишуть про реформування школи, про нові тенденції в освіті, фактично істотних змін у педагогічному мисленні та на практиці не відбувається (принаймні за 10 років мого перебування у США). Зміст навчання, його методичне забезпечення та організація, стан виховання і знань учнів складає цілий лабіринт проблем.

Насамперед, доцільно нагадати деякі загальні відомості про структуру і особливості середньої освіти у США. У школах Америки навчається **50 млн.** школярів, налічується **100 тис.** шкіл. Навчання в них триває 12-13 років і складається з таких етапів: 1) дитячий садок при школі – до 5 років; 2) початкова школа – 6-12 років; 3) середня – 13-14 років; 4) вища середня – 15-18 років.

Усі учні, які закінчили середню школу (Middle school) мають вступити до старшої (High school) незалежно від стану їхньої успішності. Державна програма «Basing» забезпечує доставку дітей спеціальними шкільними автобусами від дому до школи.

До системи середньої освіти входять три види шкіл – державні, приватні, релігійні. Крім того, є багато можливостей для заочної освіти та складання екзаменів екстерном.

Державні школи перебувають у ві-

данні Департаменту освіти. Навчання в них безкоштовне, діти малозабезпечених батьків одержують безплатний ланч (гарячий другий сніданок). Серед державних шкіл, особливо у так званих «білих» районах, є такі, в яких викладають вчені, доктори наук – випускники Гарвардського, Принстонського, Колумбійського та інших престижних університетів. Щоб потрапити туди, необхідно скласти екзамен-тест і набрати певну кількість балів.

В американських школах нагороджено великий позитивний досвід, особливо у сфері навчання. Мені довелося побачити багато державних шкіл у Нью-Йорку, Медфорді (штат Орегон), у різних містах Флориди. У них є багато такого, що можна наслідувати і в Україні: толерантне ставлення вчителів до учнів, повага до індивідуальності, диференційований підхід до організації навчання, реальна диференціація. Я вже не нагадую про матеріальну базу, комп'ютери у кожному класі. Є школи, де приділяють велику увагу розвитку учнів – художній самодіяльності, мандрівкам, реалізації творчих проєктів тощо.

Сильне враження справила старша школа (High school) у Вірджинії, яка побудована на гроші шоколадного магната М. Херші. Учні відповідно віку живуть у добре обладнаних двоповерхових будинках з бібліотечкою та персональними комп'ютерами. Проводять заняття та працюють вихователями («батьками») груп доктори наук. Методика навчання ускладнена і стимулює розвиток критичного мислення, інтелекту, вміння кооперуватися у вирішенні пізнавальних завдань.

Проте болючою проблемою масової старшої школи США є низький рівень успішності значної частини учнів – **40%** випускників нью-йоркських шкіл майже не вміють читати, писати і рахувати.

Адже не випадково головними проблемами реформи освіти, яку проголосив президент Буш, є необ-

хідність підняти рівень навчання учнів загальноосвітніх шкіл читання, письма, математики за рахунок збільшення коштів на вивчення цих предметів. Випускники шкіл не знають, скільки планет у сонячній системі, при якій температурі замерзає вода, хто такий Кеннеді або Рузвельт. Без комп'ютера касир супермаркета не може вирішити проблему, помилившись на один долар у розрахунках з покупцем.

Газета «Post» опублікувала статтю з виразною назвою «Місто вішає нам у вічі шерсть від безкорисної овечої шкурки» (що відповідає нашому звичайному виразу «вішати лапшу на вуха»). Розповідається історія учня Вільсона, який отримав диплом про закінчення High school. Але, намагаючись вступити до університету, він зрозумів, що освіти не отримав. Він не зміг здати письмовий тест. «Я був вражений, — говорив дев'ятнадцятирічний юнак. — Я успішно виконував усі шкільні завдання, а тепер мені говорять, що я не відповідаю вимогам... Вчителі роблять свою роботу погано і йдуть додому. Вони ніколи не говорили, що мені потрібна допомога». Тепер він бере три регулярних заняття з письма. Коли журналіст прийшов у коледж, Вільсон і кілька колишніх випускників High school читали газетну статтю, спотикаючись на кожному слові. Майже кожен із них читав спочатку кілька слів про себе три-чотири рази, а потім вже вимовляв уголос.

Є думка, що учнів не потрібно і не обов'язково примушувати вчитися, більшості з них не потрібно знати інтегральне обчислення. Можливо, це так, але що повинні робити ті 40% молодих людей, які закінчують 12 класів і майже не вміють читати, писати і лічити? І чи можна вважати гуманістичним таке суспільство, коли, скажімо, 15% молодих людей досягають висот у науці й культурі, а інші залишаються у духовній резервації? Іноді намагаються пояснити всі біди американської школи тим, що багато

учнів живе у негритянських та латиноамериканських кварталах, виховуються у неповноцінних сім'ях. Але поряд з державними школами існує система приватних і релігійних. Більшість учнів цих шкіл отримують дипломи, і серед них є багато з важких родин. Я бачив католицьку школу, де учні одягнені у досить привабливі форми, йде нормальний педагогічний процес. Вони мало чим відрізняються від кращих київських чи донецьких шкіл.

Криза американської системи державної шкільної освіти пов'язана передусім з проблемою педагогічних кадрів.

США — одна з кількох країн, яка не має конкретних державних навчальних програм. Серед педагогів відсутнє загальне розуміння того, що учні загальноосвітньої школи повинні знати і вміти. Велика кількість американських вчителів фактично викладають те, що знають. Біля чверті вчителів середніх шкіл Америки ніколи не вивчало в коледжах ті предмети, які вони сьогодні викладають. До цієї категорії належить 30% вчителів математики і 50% викладачів фізичних наук. Ці пропорції значно вищі в бідних районах. Невипадково директор однієї з нью-йоркських шкіл написала статтю з такою назвою: «Бідні діти — бідна освіта».

Про науково-методичний рівень деяких вчителів свідчать рекомендації для учнів 11 класу (!), які підготувала за завданням адміністрації вчителька англійської мови з метою досягнення учнями успіхів у навчанні.

Правила успіху:

- бути на своїх місцях, коли пролунав дзвоник;
- виконувати вказівки вчителя негайно, коли вони даються;
- підніми руку і чекай дозволу говорити;
- залишайся на своєму місці, коли задзвонив дзвоник;
- весь свій ланч (другий сніданок) їж у кафетерії.

Заохочення:

- усні;
- додання поїнтів (балів);
- письмові;
- грамоти;
- ігри.

Покарання:

- попередження про повідомлення у шкільну раду;
- зняття 5 поїнтів;
- зняття 5 поїнтів та дзвінок батькам;
- знаття 5 поїнтів, затримка у школі, дзвінок батькам;
- те ж саме плюс надсилання листа в офіс (незрозуміле який).

Під цими глибокими рекомендаціями повинні підписатися учні і батьки – що вони з ними обізнані. Про те, як працювати, щоб досягти успіху у вивченні мови, вчитель сказати так і не зміг. Головне – регламентація!

Одна з причин сучасного стану школи – фактична відсутність педагогіки як цілісної науки, панування у галузі освіти різноманітних, суперечливих концепцій, фрагментарність різних педагогічних теорій і течій. Внаслідок цього немає більш-менш єдиної теоретичної моделі навчання і системи виховання, недооцінюється важливість загальнонаціональних засад, структури, змісту і організації навчального процесу. Тому кожний штат у розробці шкільної політики (особливо навчальних програм, організації навчального процесу) спирається на ті чи інші наукові авторитети в межах свого регіону.

Розвитку педагогічної науки заважає американська зверхність щодо оцінки педагогічних систем інших країн. А щодо України і Росії взагалі намагаються виступати в ролі вчителів. Я не наполягаю на пануванні «єдиної вірної» педагогічної концепції, але плюралізм і розмаїтість важливі не самі по собі, а як джерела узагальнення і конструювання на базі кращих ідей цілісної науки. «Тут, як з багатьма положеннями шкільної реформи, існує велике розходження між світом університетських теоретиків, мислителів, адвокатів і реаль-

ним життям школи». (P.Evans. A Principal's Dilemas: Theory and Beality of Schools Bedesin. – High Education. V. 84).

На відміну від наших шкіл створилася *бюрократична система внутрішнього управління*, яку взагалі не можна вважати педагогічною. Наприклад, у старшій школі «Engwood» у м. Джексонвілл (штат Флоріда) розробкою індивідуальних програм навчання учнів займається один офіс, відслідковує успішність другий, а контролем за відвідуванням займається третій і так далі. Хороший дисциплінований учень, який мав найвищий бал, пропустив три дні через хворобу, а довідка батьків з цього приводу не дійшла до офісу. Батьки отримали листа, де вони попереджувалися з посиланням на закони штату, що їх син буде залишений на повторний рік. Права рука не знає, що робить ліва.

Характер управління школою виявляється у *бюрократично-регламентаційному підході, до організації навчального процесу*. Учень у школі – статистична одиниця, якій привласнено номер (він обов'язково повинен висіти на одязі), проте як особистість та індивідуальність школяра мало хто з педагогів або керівництва школи знає.

«Englwood High school» – велика одноповерхова будівля з нескінченними коридорами і переходами. Стіни пофарбовані у сіро-блакитні кольори, жодної прикраси, картини, лише офіційні об'яви. У класах є все необхідне для навчання, але про якийсь привабливий дизайн немає мови. Вздовж коридорів вбудовано шафи для одягу і підручників. Це великий казенний будинок.

Вступ учня до школи починається не з бесіди з директором або його заступником, а з солідної канцелярії (Guidance), яка вимагає багато паперів і не цікавиться самою дитиною. Після цього призначається зустріч (apointment) до conselor. Приблизний переклад Guidance Guncelor – «ке-

рівний радник», який відповідає за шкільні індивідуальні програми для кожного учня. Під час цієї зустрічі визначаються предмети, які повинен вивчати цей учень.

Побудова навчального дня не залишає часу для спільних заходів розвивального характеру. Після шостого уроку всі учні залишають школу. Щоб звернутися до вчителя із запитанням, що не стосується безпосередньо даного уроку, треба пройти складну процедуру пошуків. Класу як організованої і духовної єдності не існує. На кожному уроці учень переходить у різні групи відповідно до свого рівня і розкладу. У кожного є власне життя, а загальних цілей фактично не існує.

Спількування педагогів та адміністрації з батьками здійснюється через листи, які надсилає шкільна або міська адміністрація, заповнення нескінченних форм і анкет. Усю інформацію про стан навчання сина або доньки батьки отримують кожні два тижні через «Record», тобто короткі бланки з визначенням оцінок за написані тести. У цих папірцях є стандартний перелік можливих характеристик ставлення учня до навчання, наприклад: «працює уважно», «потребує допомоги» тощо (потрібне підкреслюється). От і вся інформація про особистість, про складний процес її розвитку!

Перебування учнів у школі регламентується правилами, які даються «зверху». Самоуправління, участі школярів в організації свого життя фактично не існує. Їх одяг не відрізняється від домашнього, навіть від пляжного. По кутках обіймаються закохані парочки. Самі учні ніякої участі у забезпеченні порядку і дисципліни в школі не беруть. Коли на уроці хтось порушує порядок чи виникає конфлікт, вчитель викликає працівників спеціальної служби безпеки (security) і вони виводять порушника.

Мої спостереження свідчать також про *своєрідний методичний волюнта-*

ризм вчителів на фоні слабкої підготовки у цьому аспекті.

Насамперед, він виявляється у зниженні вимог як до змісту навчання, так і до його методичного забезпечення. Наприклад, з математики і фізики в 11 класі вивчається матеріал, з яким українські учні знайомляться в 6–7 класах. Ось які вправи виконують учні 11 класу:

$$x^2 + x + 2 =$$

$$3x^2 + 4x + 4 =$$

Неабияку роль у тому, що державна школа пішла цим шляхом відіграє наявність у ній великої кількості учнів – афроамериканців (чорних) та латиноамериканців. Це реальний факт (а не наслідок расистських поглядів), що значна частина цих учнів не хоче вчитися, а батьки і педагоги з різних причин не можуть змінити це становище. Звідси примітивізм у викладанні матеріалу і відповідно – примітивізм відповідей учнів.

У 11 класі вже згаданої школи вчитель, починаючи новий курс Relationship (соціальні, особистісні та сімейні відносини), дає учням тест. Наводжу деякі питання і відповіді.

1. Наведи три приклади фізичного здоров'я. (Відповідь: вправи, плавання, прогулянки.)
2. Наведи три приклади соціального здоров'я. (Відповідь: мати друзів, сім'ю, дітей, хороші взаємини.)
3. Дай три характеристики психічно здорової людини. (Відповідь: вільна від наркотиків, хвороб, здорова їжа.)
4. Назви три важливих життєвих стилі. (Відповідь: фізичні відносини, психічні відносини, соціальні відносини.)
5. Назви чотири категорії потреб. (Відповідь: фізичні, соціальні, особисті, злагода...)

І далі ще 8 запитань і відповідей такого типу. Учням повернули ці роботи, в яких вчителем була підрахована кількість «правильних» і «неправильних» відповідей. Але наслідки роботи не обговорено! Отже, ми бачимо концентровано цілу групу помилок: примітивна постановка запитань, відсутність ґрунтовної підготовки учнів до їх розуміння, некваліфікована оцінка відповідей, відсутність аналізу наслідків тесту, формалізм,

ігнорування вікових особливостей учнів. В умовах методичної свободи (а фактично — свавілля) кожний вчитель обирає свій метод викладання, свої підручники.

Надання методичної свободи вчителям має дійсно демократичний характер, але значна частина з них до неї не готові. Методичне свавілля пов'язане також із тим, що вчителям дозволено обирати підручники, за якими вони навчають учнів. Їх список сьогодні перевищує 120000 назв, в них багато наукових помилок і вони суперечать один одному. Підручники ніким не затверджуються, а рекламуються зацікавленими компаніями.

Одна з найнебезпечніших особливостей більшості державних шкіл — відчуження вчителя від учнів, безособистий характер відносин між ними.

За існуючою організацією і регламентацією навчального процесу вчителі як особистості й наставники далекі від учнів, фактично виступають лише як викладачі (instructor). Вони зустрічаються протягом навчального дня з різними збірними групами школярів, яких майже не знають ні в обличчя, ні за іменами. Спілкування з учнями практично відбувається за схемою: виклад матеріалу (іноді спроба дискусії); письмовий тест; перевірка тесту і виставлення оцінок (без наступного обговорення наслідків); занесення оцінок у комп'ютер, виставлення середнього балу за два тижні, а потім за комп'ютером видаються «рекорди» для батьків. Мені довелося вести бесіду з вчителями про деяких учнів, вони нічого про них не могли сказати, не заглянувши в комп'ютер. Отже, фактично процес соціального і морального розвитку дитини відбувається без особистого впливу педагогів. Тому деякі школярі залишаються самотніми (особливо з сімей, де і батьків не цікавлять їх справи).

Відповідно у багатьох учнів немає і особистої поваги до вчителів. І таке ставлення закріплюється «демократичними» шкільними порядками.

Учитель заходить у клас, вітає учнів, і жоден з них не встає і не відповідає на привітання. (Я вже писав колись, що деякі теоретики розглядають порядок привітання вчителів і учнів у школах колишнього СРСР як «залишки тоталітаризму»).

Принцип самостійності учнів у процесі навчання часто доводиться до абсурду. Учням, що приходять в американську школу, радять **бути агресивними й енергійними, щоб вміти добиватися вирішення своїх проблем, подолання труднощів**, бо ці проблеми нікого з педагогів не цікавлять і не хвилюють.

Я ще раз упевнився у відсутності у багатьох державних школах науково-обгрунтованої системи виховання. Кожний раз, коли виникає стрілянина з жертвами у якійсь із шкіл США, зустрічається президент із представником освіти і намагаються вирішити проблему чисто доларовим шляхом: надати гроші на посилення поліції, на допомогу школам, які відстають, на створення загонів швидкого реагування тощо. Ніхто не вирішує проблему педагогічно, не замислюється над створенням ефективної системи шкільного виховання.

У школі Englwood заходи, спрямовані на виховання моральних чеснот, естетичних смаків, норм культурної поведінки, не проводяться, немає дискусій щодо актуальних проблем молоді. В Америці є національне свято, яке присвячене відомому борцю за громадянські права — Мартіну Лютеру Кінгу. Школи в цей день не працюють. А коли після свята я запитав багатьох учнів, хто такий Кінг, вони не знали, що відповісти.

Спостереження за діяльністю багатьох Public School Нью-Йорка, Джексонавілла, Чікаго свідчать, що зв'язок освіти з культурою досить слабкий. Це виявляється у досить обмеженому аспекті вивчення вітчизняної та світової літератури (учні старших шкіл майже не знають імен великих письменників світу, Америки); у повній відсутності позакласних за-

Освіта зарубіжжя

ходів, спрямованих на залучення школярів до кращих зразків світової культури. На свідомість, не засіяну благодатними зернами культури, «накладається» густий бур'ян т.з. «масової культури», поганих смаків, зразків насилля, сексу, примитивних форм дозвілля.

*Однією з серйозних причин низьких знань учнів є глибоко помилкова переоцінка значення тестової методики в процесі навчання і контролю за знаннями учнів. Панування тестів зумовило те, що більшість вчителів планують свої уроки з метою «натаскування» учнів на написання тестів, а не розуміння сутності явищ і причин. «Я не думаю, що збільшення кількості тестування покращить рівень викладання та навчання, — пише випускниця High School. — **Вчителі перестали бути експериментаторами та іноваторами, а лише готують тести.** Учні запам'ятовують тільки те, що необхідно для екзамену. Я зовсім погано почувала себе в хімічному класі. Мій вчитель був жахливий, ентузіазму ніякого, як і знань із предмету. А все ж я склала екзамен з хімії, як і всі мої товариші. Все, що нам треба було зробити, — це купити підручник і вивчити всі питання та відповіді, які зустрічаються найчастіше. Ми, зрозуміло, склали екзамен, але не запам'ятали нічого».*

Тестова система, за якою з трьох-чотирьох відповідей на одне питання треба обрати (а іноді відгадати) правильну, знижує знання,

гальмує розвиток, спрощує явища життя і науки. Чи треба мати багато знань, щоб обрати: водень це — а) газ; б) тверде тіло; в) рідина?

ПІСЛЯМОВА АВТОРА

Аналізуючи стан американської школи, ми змушені звернути увагу на серйозне протиріччя між проголошеними гуманістичними принципами і практикою, яка їм суперечить. Що в ній залишається від блискучих ідей вільної демократичної школи? Патологічна регламентація життя, відсутність реального учнівського самоврядування, загублена особистість за стіною тестів, процентів, очків, балів, заформалізована система педагогічних взаємин. Система державних шкіл США, що була створена століття назад, докорінно ніколи не реформувалася. Вона стала бюрократичним монстром і, як вважають деякі освітні діячі, перетворилася на квінтесенцію бюрократичного індивідуалізму, демонструє зневажливе ставлення до теорії і моделей зарубіжної школи, що посилює цей процес. **Чи може бути здоровим і безпечним суспільство, де в школах стріляють, де озброєні учні вбивають своїх товаришів і вчителів, де з шкіл виходять неосвічені люди? Чи можна вважати гуманним і нормальним суспільство, де невелика частина молоді має можливість для досягнення вершин науки і культури, а найбільша — залишається у духовній резервації?**

Інтернет для закладів освіти

Компанія «УкрСат»
безкоштовно надає
закладам освіти:

адресу електронної
пошти;

розміщення web-сторінок
на сайті
<http://edu.ukrsat.com;>

доступ до мережі
Internet.

Співробітники компанії
виконують роботи щодо
підключення закладів
освіти до мережі
Internet, проводять
навчання та надають
консультації з питань
роботи в Internet.

Додаткова інформація:
04070, м. Київ-70,
вул. Борисоглібська, 12

тел.: (044) 238-2555,
238-2565, 238-2565.

E-mail: sales@ukrsat.com
www.ukrsat.com
<http://edu.ukrsat.com>

ЕКСКЛЮЗИВ

*Про організацію та особливості навчально-виховного процесу у санаторних школах-інтернатах
с. 179, 180*

*На Ваші запитання відповідає МОН
с. 178*

ВАШІ ЗАПИТАННЯ — ВІДПОВІДІ МОНУ

Ексклюзив

Закон України “Про позашкільну освіту” передбачає наповнюваність гуртків від 8 до 15 вихованців, але на місцях зобов’язують наповнювати їх до 25 чоловік. Чи існує документ, який забезпечує виконання цього закону?

Садикова В.В.,

директор Остерського будинку творчості дітей та юнацтва.

На запитання
відповідає

**Фаїна
ЯСИНСЬКА**

Головний спеціаліст відділу прогнозування та нормативного забезпечення департаменту розвитку загальної середньої та позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України

Справді, частиною другою статті 18 Закону України “Про позашкільну освіту” від 22.06.2000 р. № 1841-III передбачено, що середня наповнюваність груп та інших організаційних форм у позашкільних навчальних закладах становить, як правило, 10-15 вихованців, учнів, слухачів, але дію цієї норми на поточний рік зупинено відповідно до пункту 14 статті 63 Закону України “Про Державний бюджет України на 2003 рік” від 26.12.2002 р. № 380-IV.

Оскільки коштів, виділених Держбюджетом на освіту, на жаль, недостатньо для виконання наявних сьогодні законодавчих актів, Верховна Рада України, щороку приймаючи черговий Закон про Державний бюджет України, уже не вперше зупиняє дію деяких положень чинного законодавства про освіту.

Разом з тим, потрібно зазначити, що у Положенні про позашкільний навчальний заклад (пункт 13), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 р. № 433, передбачено, що середня наповнюваність гуртків становить, як правило, 10-15 ви-

хованців, учнів, слухачів (як і у відповідному Законі), але у тій же статті зазначено: “Наповнюваність окремих гуртків, груп та інших творчих об’єднань установлюється директором позашкільного навчального закладу залежно від профілю, навчальних планів, програм та можливостей організації навчально-виховного, тренувального процесу, рівня майстерності вихованців, учнів і слухачів і становить не більш як 25 вихованців, учнів, слухачів”.

Від редакції:

- Про *нормативи наповнюваності класів, груп* у навчальних закладах — у журналі “Директор школи, ліцею, гімназії”, №2, 2003. — С.105.
- Щодо організації індивідуального навчання учнів ЗНЗ — у 4-ому щорічному номері нашого журналу, с.103.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства освіти і науки України
12.06.2003 р. № 363
Зареєстровано Міністерством юстиції України
27.06.2003 р. № 525/7846

Положення

про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат*

4. Організація навчально-виховного процесу в школі-інтернаті та санаторній школі-інтернаті

4.1. Навчально-виховний процес у школах-інтернатах обох типів незалежно від підпорядкування і форми власності здійснюється відповідно до робочих навчальних планів, складених на основі Типових навчальних планів, затверджених Міністерством освіти і науки України.

Лікувально-реабілітаційний процес в санаторній школі-інтернаті здійснюється відповідно до вимог та рекомендацій, установлених Міністерством охорони здоров'я України.

Робочий навчальний план школи-інтернату та санаторної школи-інтернату державної та комунальної форм власності затверджується відповідним органом управління освітою; приватної – засновником (власником) за погодженням з відповідним органом управління освітою.

Експериментальний робочий навчальний план погоджується у встановленому порядку з Міністерством освіти і науки України.

4.2. Школа-інтернат та санаторна школа-інтернат працюють за навчальними програмами, підручниками, посібниками, що мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки України.

Методичні об'єднання санаторних шкіл-інтернатів можуть уносити до навчальних програм зміни та доповнення, які затверджуються відповідним органом управління освітою, що зумовлені особливостями стану здоров'я вихованців та вибором оптимального темпу оволодіння ними програмовим матеріалом.

4.3. Порядок поділу класу на групи на уроках з вивчення окремих предметів у школах-інтернатах обох типів, заняттях з

лікувальної фізкультури (у санаторних школах-інтернатах) державної та комунальної форм власності встановлюється відповідно до Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 20.02.2002 № 128 та зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 06.03.2002 за № 229/6517.

У школах-інтернатах обох типів приватної форми власності наповнюваність класів, поділ класів на групи визначаються їх засновником (власником) на підставі рішення педагогічної ради, ради навчального закладу, умов роботи закладу, але не більше нормативів, затверджених Міністерством освіти і науки України.

4.4. Індивідуалізація і диференціація навчання, вибір форм, засобів і методів навчання, індивідуальне навчання та екстернат у школі-інтернаті та санаторній школі-інтернаті здійснюються відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад, Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 20.12.2002 № 732 та зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 08.01.2003 за № 9/7330 (із змінами), інших нормативних документів, що регулюють навчально-виховний процес.

4.5. Розклад уроків складається відповідно до робочого навчального плану з дотриманням педагогічних і санітарно-гігієнічних вимог та урахуванням типу школи-інтернату, стану здоров'я вихованців.

4.6. Для проведення уроків з трудового навчання і профорієнтації вихованців у школі-інтернаті організуються навчально-виробничі майстерні, база для вивчення інформаційних технологій, підсобні господарства, навчально-дослідні ділянки тощо. При цьому вихованцям забезпечуються належні санітарно-гігієнічні й без-

* Закінчення, початок у 4-ому номері журналу "Директор школи, ліцею, гімназії" (див. с. 104-112).

печні умови праці на робочих місцях з обов'язковим дотриманням вимог навчальної програми, урахуванням профілю навчання та особливостей регіону.

4.7. Тривалість уроків у школі-інтернаті встановлюється відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад.

У санаторній школі-інтернаті тривалість уроків у першому класі – 35 хвилин, в усіх інших – 40 хвилин, при цьому в перших – четвертих класах після 15 хвилин уроку, а в 5 – 11 (12) класах після 20 хвилин уроку проводяться рухливі внутрішні перерви. Тривалість перерв між уроками встановлюється з урахуванням необхідності організації активного відпочинку і харчування вихованців, але не менше 15 хвилин, і великої перерви після другого або третього уроку – 30 хвилин.

4.8. Тривалість і структура навчального року, терміни і тривалість канікул, оцінювання навчальних досягнень вихованців шкіл-інтернатів обох типів, державна підсумкова атестація, переведення і випуск вихованців, видача документів про базову та повну загальну середню освіту, нагородження вихованців і випускників шкіл-інтернатів золотою і срібною медалями, похвальним листом і похвальною грамотою здійснюються відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад, нормативних документів Міністерства освіти і науки України.

4.9. Вихованці санаторних шкіл-інтернатів звільняються від складання державної підсумкової атестації згідно з Положенням про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 14.12.2000 р. № 588 та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 19.12.2000 р. за № 925/5146.

В окремих випадках (нагородження золотою і срібною медалями) вихованці санаторної школи-інтернату можуть проходити державну підсумкову атестацію за їх письмовою заявою та погодженням із старшим лікарем навчального закладу.

5. Особливості навчально-виховного і лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу у санаторних школах-інтернатах

5.1. Санаторна школа-інтернат створює для вихованців необхідні умови, що забезпечують здобуття загальної середньої освіти у поєднанні з тривалим лікуванням, оздоровленням та відновленням здоров'я вихованців.

5.2. Усі навчально-виховні, лікуваль-

но-профілактичні та реабілітаційні заходи є складовою частиною оздоровчого режиму, додержання якого є обов'язковим для всіх учасників навчально-виховного та лікувально-реабілітаційного процесу.

5.3. Оздоровчий режим санаторної школи-інтернату має такі функції:

- відновлювальну, що передбачає зниження навантаження у розпорядку діяльності дитини до рівня її психосоматичних можливостей;
- дозувальну, що передбачає вибір режиму або окремих його компонентів як однієї з умов відновлення стану здоров'я дитини ;
- тренувальну, що дає змогу сформуванню і закріпленню навички здорового способу життя протягом певного періоду перебування дитини у санаторній школі-інтернаті.

5.4. Організація лікувально-профілактичної та реабілітаційної роботи в санаторній школі-інтернаті проводиться з урахуванням клінічних проявів захворювань та психологічних особливостей вихованців. При цьому береться до уваги:

- основне захворювання;
- соматична ослабленість, нерідко спричинена загальним порушенням нервової регуляції, зниженням резистентності організму під впливом основного захворювання;
- загальна недостатність функцій нервової системи (підвищена виснажливність, емоційна млявість або неврівноваженість, збудливість, схильність до вегетосудинної дистонії).

Наявність цих факторів визначає зміст основних напрямів лікувально-профілактичної та реабілітаційної роботи в санаторній школі-інтернаті.

5.5. Лікувально-профілактичні та реабілітаційні заходи передбачають:

- оцінку фізичного та нервово-психічного розвитку дитини;
- контроль за режимом та організацією харчування в закладі;
- організацію щорічних профілактичних оглядів та планової диспансеризації дітей;
- організацію і контроль за повнотою та своєчасністю проведення профілактичних щеплень дітям;
- контроль і методичну допомогу в організації роботи з фізичного виховання, трудового навчання, загартування та проведення літніх оздоровчих заходів;
- організацію лікування захворювання, з приводу якого дитина направлена у санаторну школу-інтернат;
- забезпечення специфічної немедикаментозної, медикаментозної, фізіотера-

певтичної, кліматотерапії, інших видів лікування, у т.ч. з використанням бази лікувально-профілактичних закладів за територіальним принципом;

- санітарно-освітню та інформаційну роботу серед дітей, батьків, педагогічних працівників, технічного персоналу.

5.6. Лікувально-відновлювальна робота ведеться в таких напрямках:

- лікування основного захворювання й реабілітація (специфічна медикаментозна, фізіо-, гідро-, кліматотерапія, лікувальна фізкультура, плавання);
- терапія загальних нервово-психічних відхилень;
- загальне оздоровлення.

5.7. Двічі на рік всі вихованці санаторної школи-інтернату проходять планову диспансеризацію: перший огляд – поглиблений із залученням спеціалістів лікувально-профілактичного закладу за територіальним принципом, другий огляд здійснюється педіатром та дитячими лікарями інших спеціальностей (відповідно до профілю санаторної школи-інтернату).

Подальше лікування та реабілітація вихованців здійснюються з урахуванням висновків поглибленого медичного огляду.

5.8. Санітарно-гігієнічний режим забезпечується оптимальним розподілом розумового та фізичного навантаження, навчальних занять і відпочинку, комплексом заходів з фізичного виховання та загартування, організації раціонального харчування, профілактикою травматизму, дотриманням протиепідемічних заходів, вимог техніки безпеки.

5.9. З дітьми, які мають труднощі у навчанні, проводяться індивідуальні та групові заняття з окремих предметів за рахунок годин варіативної складової навчального плану. Тривалість індивідуальних та групових занять не повинна перевищувати 20 хвилин.

5.10. Спільна діяльність медичних, педагогічних працівників, психологів полягає у медичних і психолого-педагогічних спостереженнях за учнями в процесі занять та в позаурочний час. Дані спостережень узагальнюються для розроблення системи індивідуального підходу до навчання і виховання дитини. На цій основі уточнюється оздоровчо-щадний режим, даються рекомендації щодо подальшого навчання вихованця у санаторній школі-інтернаті, його професійної орієнтації, посиленої участі в суспільно-корисній праці.

5.11. Консультативна методична допомога з питань організації навчально-виховної, лікувально-профілактичної та реабілітаційної роботи здійснюється спеціалізованими науково-дослідними, науко-

во-методичними та лікувальними закладами, на території обслуговування яких розташована санаторна школа-інтернат.

Особливості навчально-виховного і лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу в санаторній школі-інтернаті для дітей з психоневрологічними захворюваннями

5.12. Навчально-виховна робота в санаторній школі-інтернаті для дітей з психоневрологічними захворюваннями здійснюється з урахуванням принципів диференційованого та індивідуального підходу на основі педагогічного, психологічного і клінічного вивчення поведінки і стану здоров'я вихованця. Форми і методи навчання та виховання в закладі спрямовані на психологічну корекцію особистості вихованця.

5.13. Залежно від індивідуальних можливостей кожного вихованця, його клінічного стану, етапу лікування та реабілітації обсяг завдань на уроці може бути зменшений учителем у 1,5 - 3 рази порівняно з навчальним навантаженням, передбаченим для учнів відповідних класів загальноосвітніх навчальних закладів.

5.14. При здійсненні трудового навчання і виховання за програмами загальноосвітньої школи за погодженням з лікарем-психіатром та рішенням педагогічної ради навчального закладу з усіх розділів програми вилучаються об'єкти праці та трудомісткі процеси, пов'язані із статичним напруженням (за умови збереження навчального змісту програми).

Уроки фізичної культури проводяться за програмами спеціальної медичної групи.

Спортивні змагання у позакласній роботі з фізичного виховання не проводяться.

5.15. З метою педагогічної корекції клінічного стану вихованців та сприяння їх психомоторному розвитку вчителі музики або інші спеціалісти проводять музично-ритмічні заняття, які вносяться до розкладу уроків.

5.16. У навчально-виховному процесі вчителі і вихователі, крім рухливих пауз, застосовують перерви (до 3 хв.) у навчальній роботі вихованців, створюють умови для їхньої релаксації.

5.17. Лікувально-профілактичний та реабілітаційний комплекс, що включає лікувальну фізкультуру, фізіотерапію, гідротерапію, масаж, педагогічну корекцію, проводиться тричі на тиждень і вноситься до розкладу уроків та режиму дня.

Комплекс також може включати додаткове проведення приймання лікарями (психіатром, педіатром, стоматологом та

іншими спеціалістами), логопедичні заняття, заняття з психологічної корекції особистості.

Педагогічну корекцію особистості дитини під час проведення лікувально-профілактичного та реабілітаційного комплексу процедур здійснюють педагогічні працівники з дітьми, вільними від лікувальних процедур.

5.18. Заняття з педагогічної корекції особистості та проведення лікувально-профілактичного і реабілітаційного комплексу процедур координуються з діяльністю медичного персоналу на підставі затверджених старшим лікарем процедурних листів.

5.19. Для всіх вихованців організовується денний сон або відпочинок протягом 1 – 1,5 години.

За сприятливої погоди денний сон або відпочинок вихованців, крім дітей, які мають протипоказання, можливо проводити на критих верандах з використанням ліжок та спальних мішків.

Особливості навчально-виховного і лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу в санаторній школі-інтернаті для дітей, хворих на сколіоз

5.20. У санаторній школі-інтернаті для дітей, хворих на сколіоз, організація навчально-виховного процесу спрямована на максимальне розвантаження хребта, що передбачає проведення навчальних занять і виконання домашніх завдань у змішаному режимі за призначенням лікаря: лежачи на кушетці (прогресуюча форма сколіозу), лежачи на кушетці та сидячи за партою або тільки сидячи за партою (для дітей, які готуються до переходу в масову школу). Це передбачає оснащення кімнат, де проводяться уроки, спеціальними меблями для розвантаження хребта (динамічні парти, підгрудники тощо).

5.21. На всіх етапах навчальної і виховної роботи з вихованцями педагогічні працівники організовують їх на виконання особистого ортопедичного режиму.

5.22. Години лікувальної фізкультури та лікувального плавання чергуються в розкладі із загальноосвітніми предметами. Заняття з лікувальної фізкультури і лікувального плавання проводяться за групами.

5.23. Лікувально-профілактичний та реабілітаційний комплекс процедур здійснюється за призначенням лікаря-ортопеда або фізіотерапевта (фізіотерапевтичні процедури, водні, гідромасаж, душ Шарко тощо) та передбачає:

- розвантаження хребта, у тому числі за допомогою носіння функціонально-ко-

ригувального корсета;

- обов'язковий денний відпочинок протягом 1 – 1,5 години;
- функціональне лікування (фізіо-кінезотерапія): проведення лікувальної фізкультури, лікувального плавання 2 – 3 рази на тиждень, сповивання, масаж, ходіння на лижах, стрільба з лука та інші спортивно-лікувальні ігри;
- виконання інших видів ортопедичних призначень (носіння супінаторів тощо);
- проведення загальнозміцнювальних і загартовувальних процедур та ранкової гімнастики, цільових прогулянок, соляних ванн, кварцевого опромінювання, режиму аерації.

Особливості навчально-виховного і лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу в санаторній школі-інтернаті для дітей із захворюваннями серцево-судинної системи

5.24. Система реабілітаційної роботи в школі-інтернаті для дітей із захворюваннями серцево-судинної системи включає:

- вивчення особистості кожного вихованця;
- організацію відповідного режиму;
- організацію 5 – 6 разового дієтичного харчування;
- проведення фізкультурно-оздоровчих заходів: динамічних пауз, занять з ЛФК, уроків фізкультури, ранкової зарядки, занять з плавання в басейні, літне оздоровлення дітей тощо;
- проведення за показаннями медикоментозного лікування.

5.25. При проведенні уроків з трудового навчання за погодженням із старшим лікарем навчального закладу та рішенням педагогічної ради з усіх розділів програми вилучаються (при збереженні навчального змісту) об'єкти праці і трудові процеси, пов'язані з надмірним фізичним навантаженням.

5.26. Уроки фізичної культури проводяться за програмою з фізичної культури для спеціальної медичної групи. Час на вивчення основних розділів програми скорочується вдвічі (при збереженні навчального змісту програми).

5.27. Заняття з лікувальної фізкультури проводяться в усіх класах за групами тричі на тиждень за спеціально розробленими комплексами з урахуванням захворювання, вікових особливостей дітей і вносяться до розкладу уроків.

За наявності басейну під час уроків ЛФК проводяться гідротерапевтичні заходи.

5.28. Диференційований підхід у реабілітації здійснюється за трьома типами

режимів: тренувальним, щадним або індивідуальним.

При визначенні типу режиму враховується фаза процесу хвороби і лікування, характер захворювання, ступінь ураження і функціональна здатність серцево-судинної системи, можливості адаптаційних механізмів організму, ступінь недостатності кровообігу, натренованості дитини.

Тренувальний режим призначається дітям з неактивною фазою запального процесу при відсутності скарг і нормальних реакціях серцево-судинної системи під час навчального та фізичного навантаження.

Щадний режим призначається хворим дітям протягом першого року після перенесеного різкого загострення захворювання серцево-судинної системи у його неактивній фазі, а саме: з недостатністю митрального клапана або без виражених органічних змін; з несприятливими реакціями серцево-судинної системи на навчальне, трудове навантаження, з комбінованими пороками серця при задовільних функціональних пробах серцево-судинної системи незалежно від тривалості захворювання, а також дітям, які перенесли хорею та інші форми ревматичних енцефалітів із тривалим синдромом астенізації нервової системи.

Вихованці, яким призначено щадний режим, звільняються від додаткових навантажень під час навчально-виховного процесу, участі в художній самодіяльності, в окремих видах суспільно корисної праці. Цим вихованцям протипоказана робота, пов'язана з різким переохолодженням та перегріванням тіла.

Індивідуальний режим призначається вихованцям із сполученими та комбінованими пороками серця у стадії нестійкої компенсації серцево-судинної системи. Для таких дітей встановлюється мінімальне трудове навантаження, а руховий режим обмежується комплексом лікувальної фізкультури.

Особливості навчально-виховного і лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу в санаторній школі-інтернаті для дітей з хронічними неспецифічними захворюваннями органів травлення

5.29. Режим дня в санаторній школі-інтернаті для дітей з хронічними неспецифічними захворюваннями органів травлення передбачає поєднання навчально-виховного процесу з лікувально-оздоровчою роботою, спрямованою на відновлення здоров'я дитини, і встановлюється з урахуванням навчального навантаження та функціональних можли-

востей організму вихованця, здійснюваної системи оздоровлення.

5.30. Харчування таких дітей п'ятиразове. Дієтичні столи готуються відповідно до науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо організації харчування дітей з хронічними неспецифічними захворюваннями органів травлення. Вживання їжі контролюється педагогічними та медичними працівниками.

5.31. Уроки трудового навчання проводяться під контролем медичних працівників.

Трудове і фізичне навантаження визначається індивідуально з урахуванням стану здоров'я вихованця і систематично контролюється старшим лікарем санаторної школи-інтернату. З усіх розділів програми з трудового навчання вилучаються види діяльності, що вимагають надмірного фізичного та розумового навантаження (за умови збереження навчального змісту програми).

5.32. Уроки фізичної культури проводяться за програмою для спеціальної медичної групи.

Заняття з лікувальної фізкультури спрямовані на нормалізацію стану дитячого організму, його адаптацію до фізичного навантаження. Під час проведення занять з лікувальної фізкультури виконуються загальнорозвивальні, коригувальні та дихальні вправи, серед яких – діафрагмальне дихання, ходіння, дозований біг, плавання тощо. Ці заняття проводяться у кожному класі за групами тричі на тиждень за спеціально розробленими комплексами з урахуванням стану здоров'я, вікових особливостей дітей.

Особливості навчально-виховного і лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу в санаторній школі-інтернаті для дітей з малими і неактивними (фаза згасання) формами туберкульозу

5.33. Режим санаторної школи-інтернату для дітей з малими і неактивними (фаза згасання) формами туберкульозу спрямований на здобуття вихованцями загальної середньої освіти в поєднанні з лікувально-профілактичними та реабілітаційними заходами, які забезпечують лікування дітей до повного їх клінічного одужання, що підтверджується клініко-лабораторними і рентгенологічними обстеженнями.

5.34. У санаторній школі-інтернаті влаштовується огорожена зелена ділянка для проведення відпочинку, ігор, занять вихованців на повітрі та проведення фізкультурно-оздоровчих заходів.

5.35. Перед кожним уроком з вихованцями проводяться фізкультурні заняття

(3 – 4 вправи з елементами дихальної гімнастики; для плечового пояса, спини та ніг – протягом 5 хвилин).

5.36. Уроки з трудового навчання проводяться під контролем лікаря-педіатра і дитячого фізіатра закладу. Трудове навантаження визначається з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей кожного вихованця.

5.37. Уроки фізичної культури проводяться за програмою з фізичної культури для спеціальної медичної групи.

Заняття з лікувальної фізкультури проводяться в усіх класах за відповідним розкладом за групами тричі на тиждень за спеціально розробленими комплексами.

5.38. У санаторній школі-інтернаті проводяться курси хіміопрофілактики антимікобактеріальними протитуберкульозними препаратами, а також сезонні протирецидивні курси, лікування за призначенням фізіатра.

5.39. При вибутті із санаторної школи-інтернату вихованцю видається довідка про наслідки лікування, яку необхідно подати у протитуберкульозний диспансер (кабінет), а за відсутності такого – у дитячу поліклініку або підлітковий кабінет поліклініки за місцем проживання.

Особливості навчально-виховного і лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу в санаторній школі-інтернаті для дітей з хронічними неспецифічними захворюваннями органів дихання

5.40. Навчально-виховний процес у санаторній школі-інтернаті для дітей з хронічними неспецифічними захворюваннями органів дихання здійснюється в поєднанні з комплексним лікуванням виявленого захворювання. Одночасно з кліматолікуванням вихованці одержують масаж, інгаляції, медикаментозне та фізіотерапевтичне лікування.

5.41. Уроки фізичної культури проводяться за програмою для спеціальної медичної групи. Заняття з лікувальної фізкультури проводяться в усіх класах за групами тричі на тиждень за спеціально розробленими комплексами з урахуванням захворювання і вікових особливостей дітей.

5.42. Трудове навчання проводиться під контролем лікаря-педіатра і пульмонолога. Трудове навантаження вихованців визначається в індивідуальному порядку з урахуванням стану здоров'я, фізичних можливостей кожного з них і систематично контролюється старшим лікарем навчального закладу.

Особливості навчально-виховного і лікувально-профілактичного та реабілітацій-

ного процесу в санаторній школі-інтернаті для дітей, хворих на цукровий діабет

5.43. Навчально-виховний процес у санаторній школі-інтернаті для дітей, хворих на цукровий діабет, здійснюється в поєднанні з проведенням лікувально-реабілітаційних заходів, що спрямовані на утримання стану компенсації хворих дітей, профілактику соматичних захворювань, підтримання належного рівня психічної активності і працездатності, контроль за фізичним розвитком вихованців.

5.44. Система лікувально-реабілітаційних заходів передбачає:

- приймання медичних препаратів, що підтримують рівень цукру в організмі (застосування різних типів інсуліну для інсулінозалежних дітей);
- дієтотерапію (організація 6-разового дієтичного харчування за столом № 9);
- терапію загальнозміцнювальними препаратами, специфічну медикаментозну терапію, спрямовану на запобігання декомпенсації стану хворого на цукровий діабет;
- помірне фізичне навантаження (дозовані регулярні фізичні заняття, плавання, біг, аеробіка тощо).

Фізичне навантаження визначається індивідуально для кожної дитини, ураховуючи стан її здоров'я на даний момент, і проводиться обов'язково під наглядом медичного персоналу.

Медичні працівники санаторної школи-інтернату навчають вихованців навичкам самоконтролю стану здоров'я, долікарської самопомоги у разі різкого погіршення самопочуття (коматозний стан).

5.45. Уроки фізичної культури проводяться за програмою для спеціальної медичної групи. При виконанні фізичних вправ, в іграх, що потребують значних фізичних навантажень, самопочуття вихованців повинно постійно контролюватися медичним обстеженням та аналізом крові, щоб уникнути перевантаження.

Заняття з лікувальної фізкультури проводяться в усіх класах за групами тричі на тиждень за спеціально розробленими комплексами з урахуванням стадії захворювання, вікових особливостей вихованців.

5.46. При проведенні уроків трудового навчання, зберігаючи навчальний зміст програм, за погодженням зі старшим лікарем санаторної школи-інтернату вилучаються з усіх розділів програми об'єкти праці і трудові місткі процеси, пов'язані з надмірним фізичним навантаженням.

5.47. Усі вихованці, хворі на цукровий діабет, перебувають на диспансерному обліку в закладах охорони здоров'я.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ ЖУРНАЛУ “ДИРЕКТОР ШКОЛИ, ЛІЦЕЮ, ГІМНАЗІЇ” ЗА 2003 РІК

Держава і освіта

- Сергій Клепко.** Чи змінять Україну 3032 слова освітніх стандартів? 3'2003, с. 11
- Василь Кремень.** Здобутки та перспективи середньої освіти 3'2003, с. 4
- Василь Кремень.** Підсумки минулого навчального, завдання на рік новий 4'2003, с. 4
- Сергій Максименко.** Методологія психологічної експертизи «Державних стандартів базової і повної середньої освіти» 2'2003, с. 13
- Павло Полянський.** Державна політика щодо освітянських стандартів. (інтерв'ю) 3'2003, с. 8
- Олександра Савченко.** Триває розробка змісту освіти для основної і старшої школи 2'2003, с. 4
- Володимир Скиба.** Прозорість і наступність систем освіти всіх рівнів 3'2003, с. 6
- Наталія Чепелева.** VI Костюківські читання “Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку” 2'2003, с. 17
- Інтерв'ю** редакторів педагогічних видань з Міністром освіти і науки України 4'2003, с. 5,7,9

Круглі столи рубрики “Держава і освіта”

- Круглий стіл.** Палітра гострих проблем освіти й управління: 2'2003, с. 18
- Олена Барановська.** Альтернативні системи контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів 2'2003, с. 31
- Ярослав Болюбаш.** Школярі та педагоги – постійна турбота МОНУ 2'2003, с. 25
- Маріанна Босенко.** Імідж учителя і директора 2'2003, с. 22
- Лариса Варзацька.** Рідна мова у духовному світі сучасного школяра 2'2003, с. 27
- Ольга Виговська.** Завжди на вістрі освітянських проблем 2'2003, с. 18
- Лідія Даниленко.** Професійне управління та підготовка професіоналів 2'2003, с. 24
- Лілія Донська.** Дітям потрібен вчитель сьогодні 2'2003, с. 30
- Ніна Дроздович, Сергій Щербина.** Освіта: головний біль директора чи проблема держави 2'2003, с. 31
- Олександра Дубогай.** Агресія сучасних школярів 2'2003, с. 23
- Галина Єльнікова.** Реформуючи – не руйнуйте 2'2003, с. 36

- Віра Зоц.** Проблеми демократизації, профільного навчання і сільської школи 2'2003, с. 28
- Надія Орловська.** Експеримент із проблеми громадянського виховання 2'2003, с. 33
- Іван Осадчий.** Модернізація освітньої галузі: гостра проблема в комплексних державних програмах 2'2003, с. 20
- Іван Осадчий.** Проблеми захисту професійної честі та авторських прав педагогічних працівників 2'2003, с. 35
- Анатолій Сологуб.** Управління часом учнів у креативній педагогічній системі 2'2003, с. 29
- Василина Хайруліна.** Морально-духовний стан нашого суспільства 2'2003, с. 22
- Круглий стіл.** Управління середньою освітою. Предмет турботи освітянських керівників 5-6'2003, с. 6
- Круглий стіл.** ЦІППО – ЛІДЕР післядипломної педагогічної освіти. Палітра досягнень: 1'2003, с. 4
- Ольга Виговська.** Потенціал минулого – гарантія сьогоденного поступу ЦІППО 1'2003, с. 4
- Лідія Даниленко.** Модернізація навчального плану підвищення кваліфікації педагогічних працівників 1'2003, с. 10
- Валерій Дивак.** Методична робота – складова післядипломної педагогічної освіти 1'2003, с. 13
- Ольга Зайченко.** Планування роботи школи 1'2003, с. 9
- Валентин Маслов.** Психологічна основа моделі компетентності директора школи 1'2003, с. 12
- Віктор Олійник.** Незалежній Україні – високо освічені керівні кадри закладів і установ освіти! 1'2003, с. 6
- Володимир Пуцов.** Цільове управління в системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників. 1'2003, с. 8
- Валентина Семиченко.** Актуальні проблеми реформування системи післядипломної освіти 1'2003, с. 7
- Катерина Чернуха-Гадзецька.** Атестація середніх закладів в руслі нового бачення 1'2003, с. 14

Зарубіжна школа

- Михайло Красовицький.** Шкільна освіта у бюрократичному лабіринті 5-6'2003, с. 172

Інноваційна школа

- Валентин Алфімов.** Школа майбутніх геніїв. Ліцей при Донецькому національному університеті 5-6'2003, с. 134

Надія Ананьєва. Організаційно-педагогічні умови функціонування полілінгвістичної гімназії	1'2003, с. 40
Володимир Арешонков, Володимир Трохименко. Дистанційне навчання педагогічних працівників: досвід і проблеми	5-6'2003, с. 162
Маріанна Босенко. Наша гімназія – це маленька “Держава зі своїм урядом”	5-6'2003, с. 136
Богдана Біляк, Оріся Дуда. Профільне навчання в загальноосвітніх навчальних закладах	4'2003, с. 44
Олександр Бугайов. Інформаційні комп'ютерні технології у навчанні фізики. Програмно-методичний комплекс “Фізика-7”	5-6'2003, с. 146
Марія Глоба. Проект асоційованих шкіл ЮНЕСКО в Україні	1'2003, с. 35
Наталія Гонтаровська. Концепція проекту «Інтегрована система освіти»	4'2003, с. 48
Лілія Гриневич. Зовнішнє тестування в Україні: експериментальне впровадження	4'2003, с. 29
Микола Гузік. Модель навчання й оцінювання за 12-бальною системою	2'2003, с. 38
Іван Єрмаков. Творче кредо гімназії	3'2003, с. 25
Світлана Кириленко. Система інноваційно-дослідної роботи у гімназії	1'2003, с. 16
Віктор Костина. Пріоритетні напрямки розвитку освітньої галузі району	3'2003, с. 18
Олена Локшина. Стандартизоване оцінювання навчальних досягнень учнів: світові підходи	4'2003, с. 37
Олена Остапчук. Інноваційний розвиток педагогічних систем в умовах модернізації освіти	5-6'2003, с. 153
Володимир Паламарчук. 12-бальна шкала у закладах середньої освіти: математико-педагогічне дослідження	2'2003, с. 50
Неля Побірченко, Оксана Сергієнкова. Виховання суб'єктності учнів в умовах навчання	3'2003, с. 28
Валентина Сатанівська. Економічна психологія і готовність учнів до підприємницької діяльності	3'2003, с. 30
Анатолій Сиротенко. Ще раз про стандарти шкільної освіти	4'2003, с. 40
Галина Юзбашева. Формування дослідницької навчальної діяльності школярів	5-6'2003, с. 149
Віктор Шестіалтинов, Валентина Кайдашова. Системний аналіз і 12-бальна шкала: як підвищити якість навчання	2'2003, с. 56
Шоста міжнародна виставка навчальних закладів “Сучасна освіта в Україні – 2003”	1'2003, с. 49

- Круглий стіл.** Обговорюємо проект Державного стандарту базової середньої освіти 4'2003, с. 20
- Із редакційного архіву.** Чи можна навчити інноваційній діяльності? 1'2003, с. 52

Педагогіка школи

- Олена Барановська.** Інформаційні компетентності – обов'язковий актив учня сучасної школи 2'2003, с. 67
- Лариса Варзацька.** Методика розвивального навчання 5-6'2003, с. 47
- Анеля Вігинська.** “Екологічна варта” на шляху до життєвої компетентності учнів 3'2003, с. 50
- Ольга Виговська.** Цілісний розвиток особистості школяра: експериментальне обґрунтування його засобів 3'2003, с. 34
- Борис Ворник, Костянтин Талалаєв.** Формування навичок безпечної поведінки підлітків 4'2003, с. 54
- Наталія Гонтаровська.** Інтеграція системи позаурочної діяльності в освітнє середовище 1'2003, с. 64
- Олександра Дубогай, Наталія Фролова.** Особистісно-орієнтоване навчання у фізичному вихованні та гармонійний розвиток школяра 2'2003, с. 60
- Захистимо інновації:** угода про взаємодію 5-6'2003, с. 86
- Клуби, гуртки, студії, громадські об'єднання гімназії 3'2003, с. 52
- Ольга Корніяка.** Культура фахового спілкування – засіб реалізації соціального призначення педагога 5-6'2003, с. 30
- Лілія Мар'яненко.** Розвивальне навчання: психологічне дослідження 5-6'2003, с. 37
- Микола Наказний.** Методичне забезпечення особистісно зорієнтованого навчання 1'2003, с. 54
- Павла Рогова.** Забезпечення інформаційних потреб вчителів: тенденції розвитку освітянських бібліотек 4'2003, с. 59
- Павла Рогова.** Педагогічні бібліотеки України 1'2003, с. 69;
2'2003, с. 72
- Ніна Семенова.** Дитяче громадське об'єднання “ЮНІСФЕРА” 3'2003, с. 47
- Учнівські проекти – багатообіцяючі результати:** “Дослідження річкової системи Притварки” 3'2003, с. 48
- Ольга Скальська.** Проблеми формування комунікативної компетенції учнів засобами іншомовних текстів 5-6'2003, с. 61
- Сергій Шишкін.** Запропонуйте своїм обдарованим учням: нове у трикутнику 1'2003, с. 61
- Маргарита Каравасєва.** День молоді – 2003. Інформація Державного комітету України у справах сім'ї та молоді Про всеукраїнську дитячо-юнацьку мистецьку акцію “Зелена академія” 5-6'2003, с. 66
5-6'2003, с. 69

“Зелена академія” у враженнях її гостей, учасників та організаторів	5-6’2003, с. 70
Валентина Садикова. Будинок творчості як центр культурно-мистецького життя: знахідки, досягнення	5-6’2003, с. 75
Круглий стіл. Освітнє середовище сучасної школи: проблеми, пошуки, перспективи	2’2003, с. 77
Круглий стіл. Учитель сучасної української школи – самопрезентація результатів праці і поглядів: Учитель і виховання	3’2003, с. 55
Тетяна Гелбутівська. Алгоритм розвитку життєвої компетенції	3’2003, с. 57
Валентина Городецька. Від «дівчинки-перлинки» до прекрасної жінки	3’2003, с. 58
Антоніна Грищенко. Технологія оновлення виховного процесу	3’2003, с. 58
Олена Калениченко. Ключові компетенції самовизначення молоді у 12-річній школі	3’2003, с. 61
Валентина Сизон. У центрі уваги - творча особистість	3’2003, с. 60
Світлана Сушко. Виховання чи навчання: визначення пріоритету	3’2003, с. 56
Уроки обслуговуючої праці у гімназії Учитель і навчання	3’2003, с. 62
Ганна Біліченко. Диференційований підхід у навчальному процесі	3’2003, с. 63
Людмила Бондар. Проблема громадянської компетентності	3’2003, с. 64
Валентина Гладська. Рольова гра на уроках англійської мови	3’2003, с. 65
Лариса Головенко. Практичний діапазон математичної освіти	3’2003, с. 65
Ганна Гойдаш. Розвиток екологічної компетентності у сфері «Я і природа»	3’2003, с. 66
Стефанія Дишльовська. Кредо педагога – віддати серце дітям	3’2003, с. 70
Валентина Желінська. Освіта і безпека життя	3’2003, с. 67
Колективний портрет учителя класичної гімназії	3’2003, с. 75
Наталія Кучеренко. Сучасні технології навчання Суб’єкти навчально-виховного процесу	3’2003, с. 68
Галина Кривицька. Вічна проблема «батьки і діти» та вчительська сім’я	3’2003, с. 71
Катерина Мелашенко. Головна ознака класичної гімназії	3’2003, с. 72

Тамара Філь. Рейтинг учнів та учителів	3'2003, с. 73
Наказ МОНУ «Про Всеукраїнський огляд-конкурс на кращий стан фізичного виховання в навчальних закладах України»	4'2003, с. 58
Положення про мережу освітянських бібліотек МОНУ та АПН України	4'2003, с. 64
Відвідайте сайт Державної науково-педагогічної бібліотеки	2'2003, с. 76
Будні позашкільної освіти. – Інтерв'ю з директором БДЮТ Голосіївського району м. Києва	5-6'2003, с. 80
Життя, віддане дітям: пам'яті Д. П. Рокитського	5-6'2003, с. 84
Сторінками біографії талановитої людини	5-6'2003, с. 85

Управління школою

Інструкція про порядок конкурсного приймання дітей (учнів, вихованців) до гімназій, ліцеїв, колегіумів, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів)	3'2003, с. 107
Громадсько-державна система управління і Василь Сухомлинський. – Інтерв'ю з академіком-секретарем АПН України Ольгою Сухомлинською	4'2003, с. 82
Професіоналізм на управлінській вертикалі. – Інтерв'ю з заступником голови районної держадміністрації Голосіївського району м. Києва	4'2003, с. 94
Школа і молодий вчитель: підготовка кадрів	
Роздуми про вчителя. – Інтерв'ю з ректором НПУ ім. М.П. Драгоманова	4'2003, с. 86
Чи прийдуть сильні випускники у школу? – Інтерв'ю з ректором Луганського педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка	4'2003, с. 92
Тетяна Борзенкова. Навчаючи інших, навчаюся сам	3'2003, с. 80
Премія Вернадського	1'2003, с. 106
Ольга Виговська. Особистісно орієнтована педагогіка: віртуальний полілог у структурі творчої педагогічної діяльності. Теорія та практика	1'2003, с. 92
Ольга Виговська. Науково-технічний супровід особистісно-орієнтованої освіти: авторська концепція	5-6'2003, с. 93
Дві жінки з родин директорів	3'2003, с. 105
Галина Єльнікова. Моніторинг діяльності керівника	1'2003, с. 97
Іван Жерносек. Моделювання передового педагогічного досвіду: реалізація прогностичної та моделюючої функції	1'2003, с. 87
Тетяна Жижко. Крок до інтеграції в Європейський освітній простір	5-6'2003, с. 126

Лідія Ніколенко. Особистісно орієнтований підхід у підвищенні кваліфікації педагогів	1'2003, с. 103
Іван Осадчий. Питання теорії і практики освітніх мереж у сільській місцевості	5-6'2003, с. 106
Іван Осадчий. Основи теорії БМ – систем: інформаційні моделі освітніх систем	1'2003, с. 74
Павла Рогова. Типологічні ознаки педагогічних бібліотек	5-6'2003, с. 120
Зоя Рябова. Деякі питання розвитку початкової школи з позиції національної доктрини	5-6'2003, с. 114
Віктор Сафіюлін. У центрі уваги – творча особистість До 85-річчя В.О. Сухомлинського	5-6'2003, с. 88
Василь Сухомлинський. Чинники творення педагогічного колективу	4'2003, с. 76
Світлана Сушко. Сучасна модель управління	3'2003, с. 85
Ганна Тимошко. Готовність майбутнього керівника до управління ЗНЗ: етапи формування	4'2003, с. 68
Учнівське самоврядування і вчитель-опікун	3'2003, с. 100
Богдан Шеліга. Нотатки директора: про наболіле	1'2003, с. 107
Школа екстернів: напутні побажання випускникам!	3'2003, с. 103
Юридична консультація	3'2003, с. 101
Як заробити учителю школи	1'2003, с. 112
Фаїна Ясинська. Ваші запитання – відповіді МОНУ	1'2003, с. 110
Наші ювіляри	3'2003, с. 112; 4'2003, с. 100; 5-6'2003, с. 128

Щоденник директора

Галина Бикова. Народні традиції мовного етикету та їх реалізація в сучасних умовах	2'2003, с. 94
Наші ювіляри	2'2003, с. 100
Українську вивчаємо не тільки ми	2'2003, с. 99

Ексклюзив

Фаїна Ясинська. Ваші запитання – відповіді МОНУ	2'2003, с. 102; 4'2003, с. 102; 5-6'2003, с. 178
Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.06.2003 р. № 363.	4'2003, с. 104
Нормативи наповнюваності класів, груп у навчальних закладах.	
Норми пільгового забезпечення учнів і студентів	2'2003, с. 105
Примірне положення про відділ (управління) освіти виконавчого комітету міської ради	2'2003, с. 107

ХРАМ ЗНАНЬ

“Дім, де відсутні книги, подібний тілу, позбавленого душі”.
Цицерон

Шкільна бібліотека школи-гімназії №2 м. Севастополя щорічно поповнює фонд періодичних видань, передплачуючи до 50 найменувань видань України і Росії для всіх категорій читачів. – Див. наш журнал – 3'2002, с.66

Редакція нашого журналу кожній обласній бібліотеці України подарувала комплект своїх журналів за усі роки видання.

На фото: мить передачі журналів Луганській обласній державній науковій бібліотеці.

Інформаційні потреби освітян будуть задоволені повніше!

У цьому році за ініціатииви ДНПБ України створено мережу освітянських бібліотек

На фото: представники НПБ, завідувачі бібліотеками ОІППО, методисти по роботі з шкільними бібліотеками на всеукраїнському науково-практичному семінарі “Регіональна інтеграція інформаційного ресурсу освітянської галузі України”

Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат **4'2003, с. 104**

Додаток до Положення.

Показання та протипоказання для направлення дітей до загально-освітніх санаторних шкіл-інтернатів **4'2003, с. 111**

Положення про загальноосвітню школу-інтернат та загальноосвітню санаторну школу-інтернат. Закінчення, початок у 4' 2003; **5-6'2003, с.179**

Організація навчально-виховного процесу в школах-інтернатах та санаторній школі-інтернаті **5-6'2003, с.179**

Особливості навчально-виховного і лікувально-профілактичного та реабілітаційного процесу у санаторній школі-інтернаті **5-6'2003, с.180**

Наша обкладинка

Духовні джерела боярчан
3'2003, 2-а і 3-я сторінки обкладинки

Олександра Савченко. ЦіППО – 50 років
1'2003, 40а сторінка обкладинки

Премія заслуженого вчителя України Андрія Калінічева
2'2003, 3-я сторінка обкладинки

Від редакції

Посвята у студенти НПУ ім. М.П. Драгоманова
4'2003, 4-а сторінка обкладинки

Школа радості. Про 48 гімназію м. Києва
5-6'2003, 4-а сторінка обкладинки.